

UNIVERZITET U SARAJEVU
FAKULTET POLITIČKIH NAUKA
ODSJEK ZA KOMUNIKOLOGIJU
USMJERENJE ODNOSI S JAVNOŠĆU

DIGITALNA (NE)STVARNOST U BOSNI I HERCEGOVINI

-Magistarski rad -

Kandidatkinja:

Selma Melez

Broj indeksa: 1086

Mentorica:

doc. dr. Enita Čustović

Sarajevo, oktobar 2023. godine

UNIVERZITET U SARAJEVU

FAKULTET POLITIČKIH NAUKA

ODSJEK ZA ŽURNALISTIKU/KOMUNIKOLOGIJU

DIGITALNA (NE)STVARNOST U BOSNI I HERCEGOVINI

-magistarski rad-

Kandidatkinja: Selma Melez

Mentorica: doc.dr. Enita Čustović

Broj indeksa: 1086

Sarajevo, oktobar 2023.godine

ZAHVALNICA

Veliku zahvalnost, prije svega, dugujem svim profesorima na Fakultetu političkih nauka Univerziteta u Sarajevu koji su tokom studiranja studentima pružali znanje, bili podrška, pozivali nas u projekte koji su bili od velikog značaja i bili vjetar u leđa.

Posebnu zahvalnost dugujem mentorici doc. dr. Eniti Čustović čija je podrška bila od velikog značaja u procesu pisanja završnog rada. Mentorice, hvala na strpljenju i na svim savjetima i vremenu koje je svima dragocjeno.

Velika je privilegija kada stručnjaci iz oblasti koje su vam potrebne nesebično podijele svoje znanje i iskustvo. To su uradili profesorica sa Sveučilišta u Mostaru, Danijela Jurčić, psihologinja Nermina Vehabović-Rudež i istražitelj Federalne uprave policije Saša Petrović. Hvala vam što ste izdvojili svoje vrijeme i dali doprinos mom radu!

Zahvalnost iskazujem i prijateljima na nesebičnoj podršci. I na kraju, najveću zaslugu za ono što sam postigla pripisujem svojim roditeljima kojima je i posvećen ovaj završni rad.

Veliko hvala svima!

Sadržaj:

1. UVOD.....	1
2. METODOLOŠKI PRISTUP ISTRAŽIVANJU	4
2.1. Problem istraživanja	4
2.2. Predmet istraživanja.....	4
2.3. Ciljevi istraživanja	5
2.3.1. Društveni ciljevi	5
2.3.2. Naučni ciljevi.....	5
2.4. Sistem hipoteza	5
2.4.1. Razrađujuće hipoteze	5
2.4.2. Generalna hipoteza	6
2.5. Metode istraživanja	6
2.6. Vremenske i prostorne odrednice.....	6
3.1. Digitalizacija 21. vijeka	8
3.1.1. Digitalizacija kroz generacije	9
3.2. Generacija „Z“	10
3.4. Transformacija medija	13
3.5. Digitalizacija fotografije	16
3.6. Društvene mreže kao fenomen 21. vijeka	18
3.2.7. Uloga digitalizacije na svakodnevni život mladih ljudi	22
3.7.1. Mozak 21. vijeka.....	24
3.8.1. Digitalna (ne)stvarnost.....	29
3.8.2 Digitalna (ne)sigurnost	32
3.8.3. Osvrt i analiza: slučaj u Republici Srbiji	36
3.9.1. Medijska i informacijska pismenost	40

4.	EMPIRIJSKI PRISTUP ISTRAŽIVANJU.....	45
4.1.	<i>Prikaz pitanja anketnog upitnika</i>	61
5.	ZAKLJUČNA RAZMATRANJA	66
6.	LITERATURA.....	69
6.1.	<i>WEB LITERATURA.....</i>	70
	Popis slika, grafikona, tabela i shema	73
7.	PRILOZI.....	75
7.1.	<i>Danijela Jurčić</i>	75
7.2.	<i>Nermina Vehabović-Rudež</i>	81
7.3.	<i>Saša Petrović</i>	84
7.4.	<i>Primjer anketnog upitnika:</i>	90
O	AUTORICI RADA	95

1. UVOD

Globalizacija je utjecala na društvene, političke i kulturne procese, a digitalizacija je postala put novih životnih uvjeta informacijsko-komunikacijski. Digitalizacija predstavlja upotrebu postojećih tehnologija, pretvara analogni signal u digitalni. Od školskog do poslovnog okruženja bez digitalizacije je život postao nezamisliv. Uporedimo li djetinjstvo kroz različite dobne skupine možemo napraviti presjek kada je nastao prvi telefon na dodir ili popularno rečeno na „touch“. Možemo razlikovati period kada tableti dolaze do izražaja i kada prestajemo izlaziti vani i družiti se sa prijateljima. Slobodno vrijeme se koristi u virtuelnom svijetu gdje smo povezani sa cijelim svijetom jednim klikom. Rijetkost je da je nešto u virtuelnom svijetu nedostupno. Ove pojave objašnjavaju različite navike i rutine mladih ljudi u Bosni i Hercegovini. Neizostavno je sve snimiti, fotografisati i podijeliti na društvenim mrežama kako bi to vidjeli pratioci koji su sastavi dio života. Nekoliko stotina, hiljada ljudi je upućeno u svaki detalj jednog života i stiče se utisak kao da tu osobu iz virtuelnog svijeta poznajete dugo vremena. Život jedne osobe predstavljen kroz nekoliko sekundi, najviše minutu. Zavisnost od društvenih mreža, digitalnog okruženja podrazumijeva prekomjernu upotrebu digitalnih medija i društvenih mreža što kroz određeni period može ostaviti dugoročne posljedice. Navedeno predstavlja samo nekoliko problema s kojima se svakodnevno suočavaju korisnici tehnologija, ali i razloge zbog kojih sam se odlučila da ovo bude tema magistarskog rada. Kakve zapravo generacije dobijamo?! Svjedoci smo kolika je učestalost upotrebe ekrana u svakodnevnom životu. Primjetno je da ljudi polahko počinju zaboravljati prijatelje užvo, kafu bez telefona kao što je već navedeno, ali i vrijednosti na kojima se odgoj generacija zasniva. Jesmo li zaista stvorili sami sebi „virtuelni“ svijet koji je lažan, ljepši od realnog života, jer nam je tako lakše živjeti?! Ovaj rad ima za cilj saznati koje je navike usvojila digitalna generacija, koje uređaje najčešće koriste za praćenje medija. Da li je promijenjena u potpunosti šira slika načina života zbog digitalitacije. Da li je došlo do promjene u kulturi, ponašanju skupine mladih ljudi, njihovih misli, osjećaja. Jesu li ovisnici o društvenim mrežama i internetu? Može li život bez WI-FI-ja cijeli dan biti jedan sasvim običan dan.

S obzirom na brzinu razvijanja tehnologije, nastojat će se utvrditi da li je došlo do promjene u kulturi, ponašanju mladih ljudi, njihovih misli, osjećanja, odnosno, da li su sebi stvorili „virtuelnu stvarnost“. Važno je istraživati, pratiti digitalizaciju i digitalnu generaciju, jer tehnologija napreduje a posljedice su primjetne u 21. vijeku.

Nedostatak medijske pismenosti o čemu komunikolozi godinama govore, na što upozoravaju, vidljiviji je više nego ikada. Djeca u školama imaju predmet Informatika, ali niko se ne zapita „kako pravilno koristiti internet? Kako pravilno pronaći izvore za informisanje?“ Komunikološkoj grani se mogu pridružiti i psiholozi, stručnjaci iz oblasti sigurnosti, sociolozi i zajedničkim snagama dati odgovore na pitanja, ali pronaći i rješenja za mnoge teškoće s kojima se kao društvo susrećemo, a uzrokovani su digitalizacijom i brzim načinom života. Jedan dan postaje klik, jedan stori postaje život. Događaji u susjednoj Srbiji su nas podsjetili koliko tehnologija nije bezazlena, te se prvi put u historiji, usljed nemilog događaja (o čemu ću dati osvrt i u nastavku rada) gase rijaliti programi (prividno), istražuju se načini za izvođenje nastave te se vraćamo na temelj a to je odgoj djece koji je zapostavljen. Tehnologija je iskorištena i u roditeljstvu po principu „upali crtani, teško je čitati knjigu sa djetetom“, za posljedice imamo nerazvijen govor. „Ako si dobio 5 dobit ćeš internet“, posljedice su vidljive, ne kontroliše se sadržaj na inertentu. Razvijeno je nasilje, lažni profili, identiteti, posjećivanje stranica koje su zabranjene djeci. Nerazvijenost kritičkog mišljenja, nerazvijenost ličnosti stvorila je vrtlog manipulacije koji su iskoristili marketing stručnjaci. Kapitalizam je dosegnuo svoj vrhunac, pa se sve svodi na robu i tržište. Koliko prođe dana, a da mlada osoba nije posjetila shopping centar posredstvom takozvanih influensera. Nema sumnje da i u digitalnom dobu, društvene mreže sa velikim brojem ljudi imaju svoju prednost. Apeli za pomoć u kratkom vremenskom roku budu javni, dostupni te se novčana sredstva brzo prikupljaju. Teme od društvenog značaja, međutim, nisu interesantne. Pažnja je usmjerena na svega nekoliko sekundi sadržaja koji „nije težak“. To je sadržaj koji podrazumijeva današnji „life style“. Mnogo je ometača danas koji su prisutni s ciljem da odvuku pažnju na određenu pojavu, proizvod, događaj. Ciljevi opšte poznati! Novac. Nema sumnje, nalazimo se u digitalnom okruženju koje je nemoguće izbjeći, ali možemo se edukovati kako da nama bude bolje i svima oko nas u okruženju koje nam je došlo sa vremenom. Za budućnost, odgovorni smo kao društvo u cjelini. Prihvatamo sve što nosi vrijeme, ali se ne nosimo s novitetima na pravi način. Bitno je postati kozument digitalnog doba, ali očigledno da nije bitno kako i na koji način.

Tema je aktuelna, a ovaj rad može biti početak drugih istraživanja, ali i rezultati mogu biti od pomoći u obrazovanju. Rad je koncipiran tako da ima pet osnovnih dijelova: uvod, metodološki, teorijski i empirijski dio te zaključna razmatranja, a poseban dio čini literatura i prilozi.

2. METODOLOŠKI PRISTUP ISTRAŽIVANJU

2.1. Problem istraživanja

Malobrojni autori govore o digitalizaciji, problemima koji su zadesile 21. vijek. Ukoliko na vrijeme ne poduzmemo korake, posljedice mogu biti nesagledive. Usljed razvoja tehnologija, razvila su se nova „internet“ zanimanja. Jedno od zanimanja jesu influencers -osobe od uticaja koji svoj sadržaj dijele na društvenim mrežama sa hiljadama pratilaca. S obzirom na brojku (bila ona realna ili ne) ljudi, pratioci im vjeruju. Dobijeno povjerenje iskorištavaju u marketing svrhe. Svaka osoba koja danas ima profil na nekoj društvenoj mreži sama predstavlja svoj mediji. Iznosi svoje stavove i mišljenja, ne tako popularno postaje čak i izvor informacija novinarima (što bi trebalo izbjegavati). U skladu sa navedenim, **problem** ovog istraživanja jeste: „Na koji način je digitalizacija utjecala na generaciju mladih?“ Brzi način života i stvaranje sve većeg broja medija i njihovo korištenje izazov je za generacije mladih.

2.2. Predmet istraživanja

Iz problema istraživanja proizlazi-predmet istraživanja. Na koji način generacije mladih koriste internet i u koje svrhe. Digitalizacija je doprinijela tome da se sve potrebno nalazi na pametnim telefonima, tabletima, laptopima i društvenim mrežama. Uslijedile su nove navike digitalnih generacija a istraživanje će nastojati prikazati koje su to nove navike digitalnih generacija uslijed korištenja tehnologije i na koji način mladi koriste medije. Nastojat ćemo prikazati kroz analizu. Da li društvene mreže imaju utjecaja na stavove i mišljenja generacija mladih. Da li je to promijenilo njihove navike, i u koje svrhe koriste internet, te jesu li zbog istog promijenili svoj način života?

2.3. Ciljevi istraživanja

2.3.1. Društveni ciljevi

Cilj istraživanja u ovom radu je saznati koje je navike usvojila digitalna generacija, koje uređaje najčešće koriste za praćenje medija te jesu li i kako su se njihove navike mijenjale kroz vrijeme, počevši od djetinjstva do danas, što podrazumijeva širu sliku promjene načina života zbog digitalizacije. Da li je došlo do promjene u kulturi, ponašanju skupine mladih ljudi, njihovih misli, osjećaja. Da li su stvorili sebi “virtuelnu stvarnost”. Dakle, potencijalni korisnici ovog istraživanja bi bili svi mladi ljudi koji koriste savremene tehnologije. Rezultati ovog istraživanja moći će se koristiti u obrazovanju, ukazat će svakodnevne štetnosti uzrokovane digitalizacijom, ali i pružiti rješenje kako i na koji način se mogu smanjiti štetnosti u budućnosti, kako bi generacije odrastale u zdravoj digitalizovanoj sredini.

2.3.2. Naučni ciljevi

Naučni cilj ovog rada dat će svoj doprinos u obrazovanju, na način da će predstavljeni podaci ponuditi rješenje na koji način mlade usmjeravati kroz obrazovanje. U Bosni i Hercegovini još uvijek u obrazovnom sistemu ne postoji informacijska i medijska pismenost, a svjedoci smo činjenice napredovanja tehnologije. Dobiveni rezultati bit će pokazatelj da li je digitalizacija utjecala na razvoj mladih. Generalni cilj ovog istraživanja bit će pokazatelj kada i na koji način je došlo do prekretnice u masovnom korištenju digitalnih medija i stvaranju digitalnih generacija.

2.4. Sistem hipoteza

2.4.1. Razrađujuće hipoteze

Kroz ovaj rad prožet će se nekoliko razrađujućih hipoteza. Pojavom digitalizacije tokovi tehnologije su se promijenili, sva stvarnost svijeta je prešla u online svijet. Digitalizacijom smo dobili digitalne generacije. Generacije se smjenjuju, svaka nosi nešto novo po čemu je karakteristična. Tocuh je prekratnica u tehnologiji. Mediji su doživjeli svoju transformaciju. Digitalizacija je utjecala na medije. Pametni telefoni, tableti, laptopi su sva pomoćna sredstva kojima se danas mladi ljudi koriste. Digitalizacija je utjecala na svakodnevni život mladih ljudi.

Još od prvih koraka Facebooka na prostore balkana, pisana komunikacija je dobila jednu svoju novu dimenziju, upotreba skraćenica i raznih olakšica svoj put je pronašla i svakodnevnoj komunikaciji face to face.

Kako i na koji način mladi ljudi provode svoje vrijeme najbolje govore svakodnevni prizori mladih ljudi u kaficima, restoranima. Novi tokovi života značajno su djelovali na kulturu generacija. Razlike između stvarnog i (ne)stvarnog svijeta su se smanjile. Mladi ljudi žive u digitalnoj (ne)stvarnosti. Razvijanjem društvenih mreža, internet je postao pogodno tlo za razvijanje lažnih identiteta sa neprikladnom komunikacijom.

2.4.2. Generalna hipoteza

U skladu sa razrađujućim hipotezama u ovom radu generalna hipoteza u ovom istraživanju glasi „Digitalizacija ima značajnu ulogu na razvoj generacija mladih.“

2.5. Metode istraživanja

Metode koje će se primjenjivati u ovom radu, prvenstveno su metode na osnovu kojih se može doći do validnih znanstvenih pokazatelja, primjenjuju se u društvenim naukama, a relevantne su za ovo istraživanje: anketa, intervju, studija slučaja, te bazne metode logičkog zaključivanja: indukcija, dedukcija, analiza, sinteza i metod dokazivanja.

U empirijskom dijelu, prikupljanje podataka vršit će se uz pomoć tehnike ankete i instrumenta anketnog upitnika, koja će se sastojati od 15 pitanja, te će se anketa sprovoditi online putem Google Formsa. Kako bi ovaj rad imao i stručne zaključke o ovoj temi sprovodit će se i tehnika intervjua sa stručnjacima iz oblasti komunikologije i psihologije.

2.6. Vremenske i prostorne odrednice

Istraživanje je provedeno na području Bosne i Hercegovine ,u periodu od januara 2023. godine do sredine juna 2023. godine. S aspekta prostornog istraživanja koje predstavlja odgovarajuću studiju slučaja za istraživanje “Digitalne (ne)stvarnosti”; specifičnost teme, a u potrazi za relevantnim primjerim zahtijeva širi kontekst od pomenutog prostornog određenja. S tim u vezi, u radu je dat osvrt na slučaj koji se desio u susjednoj Republici Srbiji.

S obzirom na činjenicu da se takav slučaj i svi poslije njega nisu mogli predvidjeti. Nažalost, prilikom realizacije samog rada, dešavanja koja su bila i na prostoru Bosne i Hercegovine, ali i susjednih država išla su u prilog ovoj temi, koja po svemu sudeći ima svoj epilog. Pojedini primjeri obrađeni su osvrtima i potkrijepljeni izvorima.

3. TEORIJSKI PRISTUP ISTRAŽIVANJU

3.1. Digitalizacija 21. vijeka

Digitalizacija je pretvaranje analognog signala u digitalni. Predstavlja upotrebu postojećih tehnologija i informacija za poboljšanje ili zamjenu poslovnih procesa, stvaranje profita i stvaranje okruženja za digitalno poslovanje u kome informacija ima centralnu ulogu. (Popov, Informatizacija, digitalizacija i digitalna transformacija - u čemu je razlika? , 2017). Promjene koje su se desile usljed digitalizacije u 21. vijeku zahvatile su medije i društvo. Pa tako digitalno društvo je narastajući društveni trend stvaranja zajednice zasnovane na digitalizaciji, bitno drugačijih oblika komunikacije novih medija, prije svega interneta, nastalih na prijelazu iz informativnog u postinformativno doba čiji zadatak egzistira u sferi virtuelne realnosti. „Virtuelna realnost“ u svojoj osnovi kontradiktoran je pojam koji možemo razumjeti kao novu konfiguraciju svijeta koja predstavlja nove tehnologije kao novi oblik diskursa. „Virtuelna realnost“ određena je ovim parametrima: akrotično vrijeme, praprostor i simulacija. (Lavić & Grnižić, 2014). Mediji doživljavaju značajnu ekspanziju, svoje sadržaje objavljuju ili nude putem interneta na Webu ili putem digitalnih mreža i uređaja. Digitalni mediji su komplementarni analogni ili imaju drugačija obilježja poput interaktivnosti, povezivanja sadržaja putem linkova, stvaranja i pristupa u realnom vremenu, globalne dostupnosti, lakoće i demokratizacije objavljivanja sadržaja, niskih troškova stvaranja. (Kunić, 2017). Mediji na ovaj način izlaze na tržište. Kako smatra francuski teoretičar Piele Sorlin, mediji za njega nisu roba poput cipela, ali imaju svoju posebnu društvenu ulogu. Osnovna je da informišu, obrazuju i zabave publiku. Novim tehnikama koje je donijela digitalizacija zabava prednjači u ulozi medija. Informativni sadržaji nisu više bitni ili su sadržani u senzacionalističkim naslovima jer tekstove rijetko ko pročita i dolazimo do komercijalizacije kulture. Mediji 21. vijeka kreću u jedno novo područje, a to je izmišljena stvarnost (virtual reallty)! Korak više od fikcije, dva koraka više od činjenica, ali sadrži fikciju i stvarnost. (Malović, 2007).

Kako piše američki teoretičar medija Leo Bogoart „komercijalna kultura nas tjera da vjerujemo iskrivljenoj stvarnosti zbog njene uvjerljivosti, iako to nisu vrijednosti temeljena na činjenicama. (Bogoat, 1995). Plodno tlo za razvoj različitih društvenih mreža, Facebook pada u zaborav.

Na Twiteru su korisnici koji su prozvani „dežurnim svađalicama“. Instagram, TikTok su društvene mreže digitalizacije koje koriste sve benefite. YouTube vraća svoju prvobitnu funkciju a to je platforma za muziku.

3.1.1. Digitalizacija kroz generacije

Svaka generacija piše svoju historiju. U literaturi nerijeko pronalazimo podjele generacija koje su definisane prema dva osnovna kriterijuma, a to su godine starosti i zajedničke generacijske osobine (Dejanović, Aleksandar, & Ljubojević, 2017). Najstarija generacija se naziva „Veterani“, rođeni prije ili u toku Drugog svjetskog rata. Generacije rođene u periodu 1945-1960 godine nazivaju se „Baby Boom“. Nakon Drugog svjetskog rata generacija nije imala jasan identitet iz čega je prizašao naziv generacija „X“, odnosno generacija s neodređenim karakteristikama. Milenijalci ili generacija „Y“ su ljudi koji su rođeni između 1981. godine i 1996. godine.

Shema 1. Grafički prikaz generacija

Rođeni u znaku kao „Zed“ su generacije koje su rođene od kraja 1990-tih godina pa do sredine 2010. godine.

Generacija nošena talasom digitalizacije djeluje na sve segmente u društvu posebno obrazovanju. Prema procjenama demografa čak 75% generacije „Z“ u drugoj polovini 21. stoljeća ulazi u visoko obrazovanje kojem postavlja nove zahtjeve. Nastaju novi studijski programi prilagođeni zahtjevima digitalne epohe, mijenja se uloga profesora, koriste se savremena nastavna sredstva, širi se elektronsko učenje, neformalno obrazovanje dobija na značaju pa i tzv. koncept doživotnog učenja. Međutim i digitalna generacija ima svoje karakteristike po kojima je prepoznatljiva. Važno ih je razumjeti kako bismo mogli sagledati širu sliku koja nas po svemu sudeći očekuje u bliskoj budućnosti. I trenutno najmlađa generacija odrasle generacije je „Alfa“, rođeni od sredine 2010-tih godina. Zbog grčkog slova alfabeta dobili su naziv što jasno ukazuje da su članovi generacije 21. vijeka (v. Shema 1).

3.2. Generacija „Z“

„Digitalna generacija“, „Net generacija“, „E-generacija“ ili „Cyber generacija“, samo su neki od naziva za generaciju rođenu poslije 1996 godine ili popularno rečeno generaciju „Z“. Glavna karakteristika je tehnološka povezanost koja značajno ima utjecaj na njihov svakodnevni život poznat pod nazivom „tehnološki determinizam“ (Dejanović, Aleksandar, & Ljubojević, 2017). Internet je prostor u kojem provode svoje vrijeme. Ono što je karakteristično za digitalnu generaciju je povezanost, kreativnost i klik. Pojedini naučnici podijelili su generacije na analognu i digitalnu. Uporedivši te generacije uočili su znantne razlike (Veen, Wim; Vrakking, Benn, 2009)

DIGITALNA GENERACIJA	ANALOGNA GENERACIJA
VELIKA BRZINA	KONVENCIONALNA BRZINA
ŠIROK RASPON PAŽNJE	USMJERENA PAŽNJA (FOKUS)
MULTITASKING	MONOTASKING
UČENJE TRAŽENJEM INFORMACIJA	UČENJE/MEMORISANJE INFORMACIJA
NESTRPLJIVOST	STRPLJIVOST
NELINEARAN PRISTUP UČENJU	LINEARAN PRISTUP UČENJU
NOVE VJEŠTINE/KREATIVNOST	VJEŠTINE ČITANJA
UMREŽENOST	INDIVIDUALNOST
AKTIVNO STVARANJE ZNANJA	PASIVNOST
UPOTREBA MAŠTE	ORIJENTACIJA NA REALNOST

VISOKI STEPEN AFINITETA PREMA TEHNOLOGIJI KOJA NAPREDUJE	NIZAK STEPEN AFINITETA TEHNOLOGIJI KOJA NAPREDUJE
---	--

Tabela 1. Prikaz razlika između digitalne i analogne generacije

Prilikom analize (v. Tabela 1), uočljivo je da su digitalne generacije oslonjene na brzinu svega u internet prostoru. Tehnologiju okreću u svoju korist i prilikom rješavanja zadataka i u školi, na fakultetima. Komunikacija je postala lakša zahvaljujući napredovanju novih tehnologija. Razvile su se aplikacije koje omogućavaju korištenje potpuno besplatno uz prisustvo interneta. Brzi, rasuti sa pažnjom, umreženi, vizuelne informacije su zanimljivije, raznolikost i zabava su samo neki od osobina digitalne generacije. Tehnologija im omogućava da istovremeno rade više poslova, što popularno zovemo multitasking.

Uče putem interneta i pohranjuju informacije koje su im potrebne u datom trenutku. Vrlo rijetko će se desiti da se pojedine informacije generacije „Z“ mogu odmah sjetiti. Internet je njihova memorija koja pamti za njih. Vještine kreativnosti uvijek su dodatak ovoj generaciji, ali i površnost, nedostatak kritičkog razmišljanja na bilo koje teme koje su od društvenog značaja za jednu državu i društvo. Nezainteresiranost i nemar prema „bitnim pitanjima“. U školskim klupama zastupljena je epidemija „copy-paste“, bez ikakve želje za trudom i radom jer jednim klikom i upotrebnom Google pitalice mogu riješiti sve svoje školske muke. Povezanost s ljudima iz cijelog svijeta iz različitih oblasti dostupno je uvijek, umrežavaju se, razmjenjuju svoje znanje, vještine, umjeća. Upotrebljavaju maštu, stvaraju vlastiti svijet. Prate trendove poput novih razvoja nove tehnologije i opreme koja neophodna za funkcionisanje u današnjem okruženju: pametni telefoni, satovi i slično. Analogne generacije ne trude se biti u korak sa digitalnom generacijom. Njihova pažnja je jasna, usmjerena, tokom učenja memorišu informacije, strpljivi su. Imaju linearan pristup prema učenju. Generacije koje još uvijek koriste papir i za čitanje. Orijentisani su prema svijetu u kojem žive, prema realnosti. Napredak tehnologije ne predstavlja prepreku u njihovom radu i funkcionisanju, s toga analogna generacije ima nizak stepen afiniteta prema novoj tehnologiji. Svakim danom u upotrebi na tržištu su novi uređaji i pomagala koja svakodnevno pomažu u „varanju“. Generacije se oslanjaju na isto, te uređaji kao njihovi roboti postaju sastavni dio života bez kojeg oni ne mogu funkcionisati. Slušalice su nekada služile samo za muziku.

Danas minijaturno dimenzionirana slušalica ipak služi kao bubica za šaptanje odgovora na ispitima, testovima studentima i đacima u školama. Satovi više ne služe samo za vrijeme, namijenjeni su i za galeriju gdje su pohranjene fotografije sa lekcijama. Čist primjer kako se mozak štedi ili pak uništava.

3.3. „Touch“ kao prekratnica

Kompjuteri i laptopi su stara era tehnologija, prednost ipak imaju tableti i pametni telefoni. Iako na prvi pogled mislimo da su pametni telefoni tek nekoliko godina na našim prostorima, varate se. Oni su tu više od 20 godina. Prvi pametni telefon kreirali su inženjeri kompanija IBM i BellSouth, koji su prvi došli na ideju da naprave kombinaciju mobilnog telefona i ličnog digitalnog asistenta PDA uređaj 1994. godine. Prve opcije koje su imali pametni telefoni slične su onim današnjim. Jedna od iznenađujućih činjenica jeste da su pametni telefoni i 1994. godine pored kalendara, bilježnice, alarma, mogućnost slanja poruka putem faksa imali mogućnost da na displeju provjerite mail. Iako su prvi pametni telefoni bili pravo čudo tehnike, uređaji su imali dosta nedostataka. Jedan od nedostataka je baterija i njeno trajanje. Najudže vrijeme je bilo sat vremena. Kada bi korisnik koristio pametni telefon, baterija bi izdržala pola sata. Loš prijem signala i izgled uređaja poput cigle samo su još neki nedostaci. Cijena, navedeni nedostaci su razlozi zbog kojih prvi pametni mobilni telefoni nisu uspjeli. Krajem devedesetih godina, mobilna industrija doživjela je razvoj. Već 1999. godine prvi telefon pod nazivom „smartphone“ bio je u prodaji. Bio je to model Ericsson R380. Telefon je sadržio Symbian OS, ekran osjetljiv na dodir i većinu opciju koji današnji telefoni imaju. Poslije ovog modela, na red je došla i Nokia, a potom Blackberry. Uređaj koji svaka ruka danas koristi, čija se kompanija nalazi u vrhu svih kompanija je Apple i popularni Iphone koji je doživljavao svoje serije, različite oblike, dimenzije iz godine u godinu. Digitalno društvo se zasniva na digitalizaciji, stvara digitalne generacije. Rođenje djeteta bilježi se kamerom na pametnom telefonu koja se distribuira putem privatne poruke ili društvenih mreža. U osnovnim školama od početka uz nastavne predmete djeca koriste računar ili tablet. Djeca sa sobom u školu nose pametne telefone. Prilikom školovanja neophodna im je kompjuterska oprema za izradu zadataka, seminarskih radova i slično. Pametni telefon je gotovo nezaobilazan u domaćinstvu. Istraživanja godinama unazad ukazuju na ovu činjenicu.

Život je doživio jednu potpuno drugu dimenziju u kojem se ne može zamisliti ne korištenje pametnog telefona. Uređaji su postali roboti koji zamjenjuju čovjeka. Budućnost se ogleda u tome. Mediji su doživjeli potpunu promjenu, te danas možemo medije posmatrati kao tradicionalne i moderne.

3.4. Transformacija medija

Televizija, radio, novine su tradicionalni mediji. Ipak, televizija još uvijek prednjači u broju gledatelja, ali smatra se i najvjerodostojnijim medijem. Možemo pretpostaviti da je tako zbog slike i tona koji omogućavaju prenos do domaćinstava. Svaki četvrti stanovnik planete Zemlje posjeduje jedan uređaj prenos podataka i informacija postao je znatno brži. Uživo praćenje TV programa, videa, portala, omogućeno je zahvaljujući pametnim telefonima, tabletima i računarima, ali i pristupa internetu. S obzirom na povezanost mobilnog telefona i interneta, proizvođači TV prijemnika već neko vrijeme nude svojim kupcima da izađu na mrežu i da na svojim TV aparatima koriste najpopularnije internet servise. Ovakvo povezivanje različitih tehnologija u jedan uređaj ili uslugu odličan je putokaz medijskim kućama koje svoj opstanak mogu naći isključivo ako su povezani sa IT kompanijama sa znanjem da njihov medijski proizvod uspješno plasiraju u digitalnom svijetu (Izbledele, 2014). Za korisnike, digitalno doba postalo je pravi izazov.

Reklame za vrijeme praćenja sadržaja na TV ekranima više se ne praštaju iz razloga jer korisnici koriste više uređaja u isto vrijeme. To je fenomen koji se naziva „dva ekrana“ gdje se smanjuje učinkovitost oglašavanja. Iako medijske kuće žele biti pristutne u online sferi ipak to im ne garantuje automatski i prihode medijskim kućama. Korisnici iz ekonomskih razvijenih zemalja spremni su da plate za pristup: digitalnim knjigama, online magazinima i internet servisima za upoznavanje, vjeronali ili ne. S druge strane, korisnici iz zemalja u razvoju spremniji su da plate na više reklama u zamjenu za besplatan sadržaj. Profit u digitalnom svijetu nalazi se isključivo u pažljivom osluškivanju potreba lokalnog tržišta, njegovoj segmentaciji, ali i u atraktivnom pakovanju sopstvene ponude, te izgradnji svoje tržišne marke (Izbledele, 2014). Ušteda energije kako bi se osigurao opstanak planete ključ je digitalizacije. Medijskim kućama su ciljevi korisnici, publika, koja donosi gledanost, ali i profit. Primjer televizijske kuće u Bosni i Hercegovini koja je doživjela svoju digitalnu transformaciju je televizija Hayat. Sa prvim predajnikom, 1991.godine televizija Hayat počinje zvanično sa radom.

Nakon agresije na Bosnu i Hercegovinu, ostaje televizija u službi građana. Svoju preobrazbu doživjela je 2010. godine kada se u funkciju stavljaju Facebook stranica, Youtube kanal, ali i portal hayat.ba.

Danas televizija Hayat emituje pet programa: Hayat HD, Hayat PLUS, Hayat MUSIC, Hayat FOLK i prvi dječiji kanal u Bosni i Hercegovini HAYATOVCI. Svaki kanal se emituje 24/7, sa udjelom od sedam do devet sati vlastite produkcije. U svijetu ovu medijsku kuću gleda više od 20 miliona ljudi, od toga 2,5 miliona u Bosni i Hercegovini. Putem kablovskih operatera Hayat je dostupan bilo gdje u svijetu. Prepoznatljiva je danas kao bh brend. Nagrađena je sa "CNN World Report" za najbolji prilog u 2002. godini, u kategoriji "Special Events". Kroz digitalizaciju, komercijalna televizija je prva TV stanica u regionu čija je zvanična FB stranica verifikovana od strane Facebooka, kreirali su i aplikaciju Hayat koja korisniku omogućava praćenje portala hayat.ba, ali i omogućava korištenje servisa „Gledaj Hayat“ (web tv) i videoteku "Hayat play". Na ovaj način ovakva komercijalna televizija sebi je omogućila veliku gledanost, ali i profit. Dakle, digitalizacija zahtijeva prisustvo na društvenim mrežama, kao i pravilno vođenje istih ukoliko medijska kuća želi biti u koraku s vremenom. Kapitalističko društvo je iskoristilo i društvene mreže. Dobra svjetlost za fotografiju uz dašak kreativnosti dovelo je do posebno zanimljivog zanimanja za digitalno doba a to je influens, popularno rečeno „influseneri“. Ljudi čiji je glavni zadatak kreirati sadržaj, uređivati ga i približiti ga ciljnoj publici od koje mogu najviše profitirati. Influens je već danas unosan biznis od kojeg se zarađuju vrtoglave cifre, nedostižne prosječnom čovjeku, korisnicima zanimljive. Sve je počelo sa videima na YouTube na različite teme uz prisustvo vlogova, question and anser videa. Instagram je preuzeo područje YouTubea kroz kratke story ili feed videozapise ili kreativnu fotografiju. A kako bi što više vremena uštedili uz zabavu i izazove kreiran je TikTok koji jasno ukazuje koliko su minute dragocjene. Tako da video koji traje preko 3 minute korisnicima danas nije zanimljiv. Što kraće-to bolje. Na ovakav način u digitalnom svijetu konzumiraju se vijesti. Iako je televizija jedini „stariji“ mediji koji još uvijek ima svoju publiku, društvene mreže nažalost postale su izvor informisanja uz prateće komentare koji se u Bosni i Hercegovini ne filtriraju niti postoji zakonska odredba za iste kao u određenim evropskim zemljama. Da stvar bude gora, online svijet niko ne kontroliše. Ovlasti upozorenja može izdati Vijeće za štampu u Bosni i Hercegovini, ali samo pod određenim uslovima, isključivo za online medije!

Različite vrste medija koriste različite platforme, kako bi organiziranom i kontinuiranom djelatnošću prikupljali, obrađivali i objavlivali informacije u skladu s principima novinarstva i publicistike o različitim sferama života i na različitim nivoima, od lokalnog, nacionalnog do globalnog.

Novinari i urednici štampanih i online medija poštovat će općeprihvaćene etičke principe i štiti profesionalni integritet novinarstva. Osim ovog kodeksa, zakoni i druga zakonom određena pravila u Bosni i Hercegovini čine okvir za rad štampanih i online medija u BiH. Ovaj kodeks sadrži osnovne principe Memoranduma o razumijevanju iz 1999. godine, koji su potpisali Nezavisna unija profesionalnih novinara BiH, Savez novinara BiH, Nezavisno udruženje novinara Republike Srpske, Udruženje novinara Republike Srpske i Sindikat profesionalnih novinara Federacije BiH, a koji je prihvatila i Udruga hrvatskih novinara u BiH. Urednici i izdavači štampanih i online medija osigurat će da sve relevantno osoblje njihovog medija bude informirano o ovom kodeksu. Urednici i izdavači štampanih i online medija osigurat će da se odredbe ovog kodeksa u potpunosti poštuju. (Kodeks za štampane i online medije, 2021). Lažne informacije, kršenje autoriskih prava došli su pod veliki upitnik s pojavom digitalizacije. Život je postao nezamisliv bez korištenja pametnih telefona i bilježenja trenutaka kroz fotografiju i videzapise koje se dijele na društvenim mrežama. Kreira se sadržaj prema želji korisnika koje će ispratiti stotine, hiljade pratilaca. Stiče se dojam kao da korisnika profila poznajete u „stvarnom životu“. Albumi za fotografije, zamjenjeni su virtuelnim oblačićima koji se pohranjuju na različitim digitalnim uređajima. Digitalnim generacijama život započinje sa punjenjem pametnog telefona i drugih uređaja za korištenje.

3.5. Digitalizacija fotografije

Fotografija je doživjela svoju preobrazbu. Iz crno-bijele tehnike kao umjetnosti do photoshopa. Fotograf, kao zanimanje su ljudi sa smislom za kreativnošću. Duplim okom (objektivom) prave fotografije koje nijedan tekst ne bi mogao objasniti. Svjedoče to brojna ratnja stanja širom svijeta, gdje je fotografija bila opisivala sve. Jedna je fotografija iz Bosne i Hercegovine poslala snažnu poruku za žene u vrijeme opsade Sarajeva (v. Slika 1).

Slika 1. *Meliha Varešanović, Sarajka sa fotografije engleskog fotoreportera Toma Stoddarta, nastale u proljeće 1994. u naselju Dobrinja (Aljazeera Balkan, 2014.).*

Američki fotograf Ansel Adams, shvatio je da njegov fotoaparat čak i crno bijeloj fotografiji može napraviti veće čudo od bilo kojeg slikara sa kistom. Element koji je odredio sudbinu fotografije bilo je hvatanje trenutka. Za američkog fotografa duga ekspozicija bila sama po sebi razumljiva, a magareće strpljenje da se sunčana zraka pojavi pod određenim uglom dio fotografskog zanata, u eri Henri Cartier Bressona sve je dobilo drugu dimenziju. Bresson je naime potencirao “uhvaćeni trenutak” događaja uz određeni ugao snimanja koji može da bude u milimetar različit. Ta dva elementa hvatanje trenutka i milion varijanti ugla snimanja su odredili dalju sudbinu fotografije. Bresson je tako postao otac foto žurnalizma (Pikulić, 2015).

„Ako nisi bio dovoljno blizu subjektu snimanja onda je to razlog zašto fotografija ne valja“, misao je mađarskog jevreja Roberta Capa koji uče studente na foto akademijama! U svojim idejama o fotografiji bio je zagovornik da subjektu mora fotograf biti što bliže. Fanatik vlastite ideje o blizini snimanja koštala ga je života. Naime, u Indokini okončao je svoj život nagaznom minom jer je želio što bliže zabilježiti trenutak. Robert Capa je u stvari prihvaćen kao otac savremenog foto žurnalizma. Fotografija je na ovim temeljima opstala u 20. vijeku, ali ne i 21. vijeku. U Yousemit National Parku slučajni prolaznik napravio je istu fotografiju kao Ansel Adams koji se pripremao danima. Kompanija Apple i telefoni Iphone su preko noći srušili svu teoriju fotografije. I tako fotografija postaje kontradiktorno najcjenjenija i najpopularnija te u isto vrijeme i najnećjenjenija i najnepriznatija profesija na svijetu (Pikulić, 2015). Apsurd 21. vijeka postaje kada su svi stanovnici kugle zemaljke postali fotografi i građani novinari. Apple je razvio visokokvalitetnu rezoluciju na telefonima koji su u tehničkom kvalitetu sa profesionalnima aparatima Nikonom/Canon.

Slika 2. Naslovnica New York Times iz januara 2015 godine. Sve fotografije su napravili čitaoci na Iphonu (Media Centar Sarajevo,2015.).

Zbog posjedovanja telefona, medijske kuće dale su sebi zapravo da dešavanja koja se nalaze u gradu slučajni prolaznici mogu zabilježiti i poslati medijskoj kući od čega će tamnošnji novinari napraviti priču, a „građanin fotograf“ će biti adekvatno nagrađen (v. Slika 2). Na ovaj način dva zanimanja su krenula na putu ka zaboravu: fotografi i novinari. Za obje profesije potrebno je visoko-kvalitetno obrazovanje koje se danas podvodi pod „slobodnu profesiju“. Danas je fotografija oružje marketing stručnjaka u kreiranju kampanja, propaganda po želji klijenata, a sve u svrhu novca.

3.6. Društvene mreže kao fenomen 21. vijeka

Zahvaljujući razvoju tehnologije i interneta, društvene mreže doživjele su svoj razvoj tokom 21. vijeka. Razvoj pametnih telefona i internet veze omogućio je ljudima da imaju pristup i koriste društvene mreže bilo kada i bilo gdje. U ovom dijelu dijelu rada opisat ću hronološki slijed društvenih mreža. Početkom razvoja interneta, društvene mreže nisu bile u onim postavkama kakve ih danas korisnik poznaje. Prvenstveno, njihova namjena bila je za razmjenu informacija i komunikaciju između korisnika. Prvi oblik društvene mreže počeo se pojavljivati krajem 20. vijeka.

„SicDegress.com“ je mreža koja je osnovana 1997. godine, smatra se početkom društvenih mreža. Napravljena je po konceptu društvenih mreža kakve danas poznajemo: profil + povezivanje sa drugim ljudima putem veze „šest stepeni razdvojenosti“, što znači da korisnici upoznaju nove ljude preko veza do šest „stepeni razdvajanja“. Na ovoj aplikaciji, korisnici su mogli slati poruke i dodavati jedni druge korisnike na vlastitu listu. Nažalost, ova mreža nije doživjela uspjeh i sa radom je prestala 2001. godine. Ipak, ova mreža ostavila je svoje temelje. Uslijedio je razvoj blogova i foruma koji su vremenom postali popularno mjesto na kojem ljudi mogu dijeliti svoja mišljenja, ideje i informacije sa drugim ljudima. Online prostor omogućio je ljudima povezivanje interesa i diskusiju u virtuelnom svijetu. Početak modernih društvenih mreža bila je mreža „Friendster“, osnovana 2002. godine. Tada je korisnicima omogućila da kreiraju profile, dodaju prijatelje i razmjenjuju poruke, upravo onako kako to rade današnje mreže. Iako je mreža privukla veliki broj korisnika, to je ujedno i prva mreža koja se suočila sa tehničkim i upravljačkim izazovima što je ujedno i smanjilo popularnost ove društvene mreže. Mark Zuckerberg iskoristio je svoja znanja na Harvardu i napravio interni studentski projekat „Facebook“ koji je brzo rastao i proširio se na druge univerzitete i škole. Tako je fakultetski projekat postao globalna društvena mreža koja je promijenila način na koji se ljudi danas povezuju i komuniciraju u online svijetu. Uspjeh Facebooka poslužio je kao primjer drugima pa je uslijedila ekspanzija društvenih mreža: Twitter (2006), YouTube (2005), LinkedIn (2003), Instagram (2010), Snapchat (2011),

TikTok (2016) i mnoge druge. Najpoznatije društvene mreže današnjice su: Facebook, YouTube, Instagram, WhatsApp, Twiter, LinkedIn, Snapchat, TikTok.

YouTube je najpopularnija platforma koja se odnosi na dijeljenje video sadržaja. Instagram je usmjerio fokus na fotografiju, dijeljenje istih, ali i videozapisa. Korisnici mogu postavljati slike i videozapise, kao i koristiti različite filtere i efekte kako bi poboljšali svoje sadržaje.

WhatsApp je aplikacija za razmjenu poruka i poziva koja se koristi širom svijeta. Omogućava korisnicima slanje tekstualnih poruka, glasovnih poruka, fotografija i video zapisa, kao i obavljanje glasovnih i video poziva.

Twitter je platforma za mikroblogovanje koja omogućava korisnicima da šalju kratke poruke, poznate kao "tvitovi", koje se ograničavaju na određen broj karaktera. Korisnici mogu pratiti druge korisnike i biti pratitelji. Ova aplikacija i nije toliko zabilježila svoju popularnost u Bosni i Hercegovini.

LinkedIn je profesionalna društvena mreža namenjena poslovnom umrežavanju. Korisnici mogu izgraditi profesionalne profile, povezivati se s kolegama, pronalaziti poslovne prilike i dijeliti relevantne sadržaje.

Snapchat je društvena mreža koja se fokusira na dijeljenje trenutnih slika i videozapisa koji se automatski brišu nakon određenog vremena.

TikTok je platforma za kratke muzičke videozapise i zabavni sadržaj. Korisnici mogu snimati i dijeliti videozapise koji se često baziraju na muzičkim izazovima i trendovima. Ovo je samo nekoliko od najpoznatijih društvenih mreža, ali postoji još mnogo drugih platformi koje nude različite funkcionalnosti i ciljnu publiku. Svi ovi servisi imaju velik uticaj na način na koji se ljudi povezuju, komuniciraju i dijele informacije u savremenom digitalnom dobu. Utjecaj društvenih mreža na društvo je dubok i sveobuhvatan, kako pozitivan tako i negativan. Evo nekoliko ključnih aspekata utjecaja društvenih mreža.

Komunikacija i povezanost: Društvene mreže omogućavaju ljudima da ostanu u kontaktu s prijateljima, porodicom i kolegama, bez obzira na geografsku udaljenost. Ovo je olakšalo brzo i efikasno deljenje informacija i komunikaciju među ljudima.

- Informacije i svijest: Društvene mreže igraju važnu ulogu u širenju informacija, vesti i svakodnevnih događaja. Mnogi koriste društvene mreže kako bi se informisali o aktuelnostima, trendovima i dešavanjima u svijetu.

- Umrežavanje i poslovne prilike: Društvene mreže, posebno LinkedIn, pružaju mogućnost profesionalnog umrežavanja, što je postalo neophodno u savremenom poslovnom okruženju. Takođe, mnogi preduzetnici i kompanije koriste društvene mreže za promociju svojih proizvoda i usluga.
- Zabava i kreativnost: Društvene mreže pružaju prostor za izražavanje kreativnosti i umjetničkih talenata. Platforme poput YouTube-a i TikToka omogućavaju korisnicima da stvaraju zabavne i edukativne sadržaje koji privlače pažnju široke publike.
- Aktivizam i promjene: Društvene mreže su postale sredstvo organizovanja i podrške aktivizmu i promjenama. Ljudi koriste ove platforme kako bi podigli svest o društvenim pitanjima, izrazili svoje mišljenje i zahtjevali akciju.

S druge strane, postoje i negativni aspekti utjecaja društvenih mreža:

- Mentalno zdravlje: Prekomjerna upotreba društvenih mreža može dovesti do anksioznosti, depresije i drugih problema s mentalnim zdravljem. Stalno upoređivanje s drugima, izlaganje negativnim komentarima i cyber zlostavljanje mogu negativno uticati na emocionalno blagostanje korisnika.
- Lažne vijesti i dezinformacije: Društvene mreže postale su plodno tlo za širenje lažnih vijesti i dezinformacija. Ovakvi sadržaji mogu imati ozbiljne posljedice po društvo, uključujući polarizaciju i destabilizaciju.
- Privatnost i sigurnost podataka: Društvene mreže skupljaju ogromne količine ličnih podataka korisnika, što može dovesti do problema s privatnošću i zloupotrebom tih informacija.
- Ovisnost: Mnogi ljudi postaju zavisni o društvenim mrežama i provode previše vremena na tim platformama, što može uticati na njihove svakodnevne aktivnosti i odnose u stvarnom životu.
- Manipulacija i polarizacija: Društvene mreže mogu biti korištene za manipulaciju javnim mnijenjem i podsticanje polarizacije među korisnicima, što može dovesti do podjele društva.

Društvene mreže su snažan alat koji ima dubok uticaj na društvo. Njihova upotreba donosi mnoge prednosti, ali je takođe važno svestrano razumjeti i prepoznati njihove izazove kako bismo maksimizirali njihove pozitivne efekte i minimizirali negativne posljedice.

Kombinacija tehnoloških inovacija, potrebe za povezivanjem i razmjenom informacija, kao i rastuće interesovanje za internet, dovela je do nastanka i razvoja modernih društvenih mreža koje imamo danas. Te mreže su postale važan dio naših života i promjenile su način na koji se međusobno povezujemo i dijelimo sadržaje. Poseban doprinos su dale društvene mreže u spajanju ljudi. Umrežavanje je postalo globalni process u kojem se uspostavljaju i održavaju veze, kontakti s drugim ljudima, organizacijama i grupama posebno u profesionalnim krugovima.

Postoji mnogo prednosti umrežavanja, izdajavam nekoliko:

- Poslovne prilike: mogućnost za nove poslove, upoznavanje novih kolega, poslovnih partnera, projekata.
- Razmjena znanja i iskustva: dragocjenost drugih ljudi i interakcija sa istima može proširiti vidike, pružiti nove prilike.
- Društvena podrška, stvaranje novih društvenih veza.
- Profesionalni razvoj podrazumijeva povezivanje s osobama s istim interesima.
- Lični razvoj: poboljšavanje vlastitih osobina i vještina.

Iako društvene mreže služe prvenstveno za povezivanje ljudi, idealnu priliku u tome vidjeli su ljudi iz kriminalnog miljea i kreirali aplikaciju SKY, ali uz korištenje kriptovanih telefona koja je pogodna za obavljanje različitih aktivnosti koje nisu u skladu sa zakonom. FBI je kreirao aplikaciju ANON u koju su kriminalci sami upadali i otkrivali se. Primjer za to je prilog iz Vijesti u7 televizije Hayat o aplikaciji Sky i Anon (13.02.2022. godine), novinarka Selma Melez.

Veliki broj ljudi iz kriminalnog miljea otkriven je razbijanjem aplikacije SKY. Kao i svaka druga aplikacija korištena je za komuniciranje a svi oni koji su je željeli kroistiti morali su platiti čak do 2000\$. Bila je pogodno tlo za sve one koji željeli dodatno prikriti svoj identitet. Sagovornik: Tarik Kapetanović, politolog rekao je: *“Sky aplikacija je uradila mali marketinški trik, i postala iznimno popularna među kriminalnim grupama, različitim političarima, kod donosioca odluka i tako dalje. Naravno samim tim je bila u fokusu obavještajnih agencija i bila je u fokusu onih ljudi koji su željeli da saznaju šta se to i ko razmjenjuje poruke putem te Sky aplikacije”*. Regionalne i državne policijske snage otkrile su da je u Bosni i Hercegovini preko 2.000 ljudi koristilo ovu aplikaciju. A njih 19. je uhapšeno u akciji “Staza”. Pojavljuju se imena policijskih službenika iz ministarstva unutrašnjih poslova i drugih policijskih agencija u BiH koji su imali određenu saradnju u kriminalnim krugovima, a neki su čak i učestvovali u izvršenju krivičnih djela.

Dragan Lukač, ministar unutrašnjih poslova RS-a tada je rekao: *“Mi se svakako susrećemo sa mnogo problema po tom pitanju jer se radi o aplikaciji koja je korištena 10 godina, gdje su razmjenjeni milioni informacija, koristili su kodna imena. Potrebno je prilično dosta vremena da bi se razbila kodna imena da bi se uvezalo sa pravim identitetima kriminalaca, da bi povezali sve one radnje s kojima su se oni bavili. A bavili su se najtežim krivičnim djelima i ubistvima i švercom droge u ogromnim količinama.”* Saradnik Dragana Mektića koristio je tu aplikaciju i uhapšen je. Mektić poziva javno da se objave imena svih koji su koristili aplikaciju, a Dragan Mektić, bivši ministar sigurnosti BiH izjavio je: *„Odmah javno mogu pozvati, da bi bilo veoma dobro da se objave imena svih lica iz političkog miljea. Kažem, iz političkog miljea koji su koristili Sky aplikaciju, jer je gotovo sigurno da tu aplikaciju nisu koristili u časne svrhe, već je tu tema bio kriminal.“* Problem za razotkrivanje imena već postoji jer su korištena kodna imena duži niz godina. Tarik Kapetanović, politolog ističe problem *“Veliki je problem da li mi kao Bosna i Hercegovina imamo dovoljno adekvatnu opremu i dovoljno razvijene timove koji znaju da prate, otkrivaju i u suštini dekodiraju ove skrivene poruke ljudi koji sigurno ima, koji koriste tu aplikaciju.”* Za sada poznato je njih 19. Tužilaštvo BiH radi na više predmeta koji uključuju međunarodnu saradnju a u vezi s dešifriranjem različitih aplikacija putem kojeg su kriminalci do sada zaštićeno komunicirali a sada će poslužiti za njihovo razotkrivanje. Vrijeme je pokazalo da Bosna i Hercegovina ima timove, te su donesene i prve presude a među uhapšenima su najviše mladi ljudi.

3.2.7. Uloga digitalizacije na svakodnevni život mladih ljudi

Porodični stol u kući okuplja članove porodica kako bi uz obrok proveli vrijeme sa svojim najmiliji Za porodicu je važan stol. Porodica za okupljenim stolom ima značaj za kognitivni i emotivni razvoj i rast članova porodice. Stol je dobio nove dimenzije. Ukoliko beba ili dijete ima ekran ispred sebe dok pokušava jesti, hranu neće žvakati, njena pažnja je usmjerena na ekran. Kao i kod mladih ljudi gubi se pojam o količi hrane, okusu. Obrok je nesvjestan, mlada osoba ne zna koliku količinu hrane je pojela ni šta je pojela. Teže je ipak dšifrirati osjećaj sitosti. Poremećaj od prejedanja, ali i povećan rizik od zaraze jer su tehnnološki uređaji izvor bakterija (Krstičević, 2023). Možemo kazati da se igra u dvorištvu, boravak vani prebacuju u online prostor prvom upotrebnom pametnog telefona.

A kada bismo podijeliti loše i dobre osobine tehnologije koju svakodnevno koristimo okrenuli se samo onim dobrim osobinama životi bi dobili potpuno drugačiji smisao. U prilog tome je primjer iz svakodnevnice i potreba da se sve zabilježi jednim klikom na telefonskoj kameri. Upravo ova potreba je predmet mnogih istraživanja u kojem su rezultati uvijek isti. Potreba za fotografisanjem trenutka u telefonu briše sjećanje iz vlastite memorije. Najveća greška, tvrde psiholozi pravi se prvi prvim dječijim koracima gdje prekomjerna upotreba ekrana tzv. „ekranizam“ značajno oštećuje mozak i utječe na rast i razvoj djeteta. Srednjoškolci, studenti u znajanoj mjeri se razlikuju po znanju o tehnologiji od svojih profesora, te dolazi jedan novi termin a to je „digitalni jaz u obrazovanju“. Digitalizacija se ogleda u brzini, na multitaskingu, zabavi, maštovitosti koja donosi brze rezultate. Nastavnici i profesori pripadaju analognoj skupini generacija. Navikli su na sporiji ritam, na dostizanje ciljeva korak po korak, na individualni i ozbiljni rad (Dejanović, Aleksandar, & Ljubojević, 2017). Ovo je samo jedan od pokazatelja da je tradicionalnom obrazovanju došao kraj.

Digitalni jaz se ogleda u sljedećem: angažovanje studenata, odnosno njihovo aktivno uključivanje u nastavnom procesu, motiviranju studenata, korištenjem savremenih digitalnih tehnologija u nastavi, učenjem kroz igru, afirmacijom koncepta doživotnog učenja i podsticanjem studenata da se uključe u različite oblike neformalnog obrazovanja, povezivanjem teorijske i praktične nastave (Dejanović, Aleksandar, & Ljubojević, 2017). Multitasking kao osobina ne donosi uvijek najbolje rezultat.

Profesorica Lydia Burak sa Univerziteta Bridgewater u Americi je istraživanje na uzorku od 774 studenta. Istovremeno slušanje predavanja, slanje poruka, gledanja internet sadržaja smanjuje mogućnost za postizanje dobrih rezultata tokom studija. U rezultatima se navodi da realizacija više složenijih zadataka istovremeno može izazvati čak 50% više grešaka, a konačno i zahtjevati 50% više utrošenog vremena u odnosu na pristup problemu (Burak & Lydia, 2012). U prethodnom poglavlju jasan je značaj društvenih mreža koje svakodnevno djeluju na život mladih ljudi. Brža komunikacija, dostupnost, umreženost ovoj generaciji omogućavaju mladima da budu vidljivi. Nametanje „standarda“ života od strane kreatora sadržaja na društvenim mrežama, popularno nazvanim influenserima doveli su do poremećaja sistema vrijednosti. Ovaj problem najčešće se ogleda u poslovima. Za generacije mladih nijedan posao nije dovoljno plaćen. Fotografije su doživjele značajno svoju promjenu kroz digitalizaciju.

Svaka fotografija danas gubi izvorno svoju vrijednost, provučena je kroz filtere, efekte da bi tako savršena bila predstavljena na društvenim mrežama. Idealna pojava za kapitalističko doba, kojem je krajnji cilj profit. Kreativnost generacija u modernom društvu u značajnoj mjeri raste. Anštajnova formula poslužila je stručnjacima za objašnjenje ove pojave (Simeunović & Milić, 2012):

$1E=mc^2$; gdje je E-ekonomija, m(money)-novac; c(creative)-kreativnost.

Formula pokazuje kako kreativnost može imati finansijsku korist, kako investirati u istu. To je jedan od razloga zbog čega se mladi ljudi okreću online poslovima, uz serviran sadržaj da u životu moraju napraviti novac, a da im pri tome škola to neće omogućiti. Kreativci sa vlastitim profilima na društvenim mrežama postaju danas sami svoj mediji. Svjedoci smo profila na YouTube, Instagramu i Tik Toku koji broje milionske pratioce i preglede koji donose profit. Ipak i ovakve pojave značajno utječu na razvoj ličnosti. IT industrija prednjači s toga do poslova nikad nije bilo lakše doći. Česti primjer u Bosni i Hercegovini su da su mladi ljudi zaposleni u Americi a rade iz Bosne i Hercegovine, njihova kancelarija je njihov dom. Sve prodavnice kupovinu su prebacili u online svijet, te mladom čovjeku više nije problem „kupiti“ nešto, jednim klikom samo. Koliko je tehnologija neophodna, svjedoci smo vlastitih primjera za vrijeme pandemije COVID-19. Kada je cijeli život popraćen digitalizacijom.

3.7.1. Mozak 21. vijeka

Internet je značajna olakšica u životu, ali vrijeme sa sobom je donijelo nešto novo a to je vještačka inteligencija u ovom radu nazvana kao „Mozak 21. vijeka“. Na bilo koje pitanje, vještačka inteligencija ima odgovor. Pitala sam jedan od programa „ChatGPT“ šta je vještačka inteligencija? Odgovor prenosim u cjelosti. *„Vještačka inteligencija je područje računalne znanosti koje se bavi razvojem računalnih sistema koji imaju sposobnost obavljanja zadataka koji obično zahtijevaju ljudsku inteligenciju. Cilj je stvoriti sisteme koji mogu razmišljati, učiti, rješavati probleme i donositi odluke slične ljudskim. Vještačka inteligencija uključuje različite tehnike i metode, a među njima su: Strojno učenje, to je područje vještačke inteligencije koje se fokusira na razvoj algoritama koji omogućuju računarima da uče iz podataka i iskustva te poboljšavaju svoje performanse u izvršavanju određenih zadataka s vremenom.*

Duboko učenje je specifičan oblik strojnog učenja koji koristi duboke neuronske mreže s više slojeva za obradu podataka i prepoznavanje obrazaca. Naučno planiranje je razvoj algoritama koji omogućuju računalima da planiraju i donose odluke za postizanje određenog cilja uzimajući u obzir prepreke i ograničenja. Prirodna obrada podrazumijeva tehnologiju koja omogućava računalima interpretaciju, razumijevanje i generiranje ljudskog jezika. Računalni vid omogućava razvoj algoritama pomoću kojih računalima prepoznavanje, analizu i interpretaciju vizualnih podataka, kao što su slike i videozapisi. Robotika podrazumijeva integraciju algoritama i sistema vještačke inteligencije u fizičke robote kako bi im se omogućila interakcija s okolinom i izvršavanje različitih zadataka“.

I niko ne bi pomislio da je ovo odgovorio samo jedan program koji ima odgovore na sva pitanja. Vještačka inteligencija ima značajan utjecaj na živote mladih ljudi u različitim aspektima njihovih života, uključujući obrazovanje, karijeru, društveni život i svakodnevne aktivnosti.

Personalizirano učenje, vještačka inteligencija omogućuje personalizirano učenje prilagođeno individualnim potrebama, brzini učenja i stilovima učenja svakog učenika. To može poboljšati učinkovitost učenja i razumijevanje gradiva. EdTech alati pomažu učiteljima i studentima u boljem razumijevanju gradiva, ponuđujući interaktivne lekcije, tutorijale i dijagnostičke alate. Vještačka inteligencija može utjecati na tržište rada automatizacijom određenih poslova, što može utjecati na izbor karijere i potrebu za određenim vještinama kod mladih ljudi. Povezanost i komunikacija ljudi širom svijeta omogućeni su putem društvenih mreža, aplikacija za dopisivanje i druge platforme, što mijenja način na koji mladi komuniciraju i izražavaju se. Vještačka inteligencija može pomoći u filtriranju i prepoznavanju neprikladnog ili štetnog sadržaja na internetu, što je posebno važno za mlade koji su izloženi različitim informacijama. Pomoć u svakodnevnim zadacima: AI pomoćnici, kao što su virtualni osobni asistenti, mogu olakšati organizaciju rasporeda, podsjetiti na obaveze i pružiti pomoć u obavljanju svakodnevnih zadataka. Mladi koriste AI u igrama, glazbenim platformama i drugim zabavnim aplikacijama koje koriste algoritme za personalizaciju iskustava korisnika.

Za stručnjake vještačka inteligencija postavlja etička pitanja i izazove s kojima se mnogi susreću. Mladi se moraju educirati o važnosti sigurnosti i privatnosti podataka jer vještačka inteligencija može prikupljati i analizirati velike količine osobnih informacija.

Korisnici trebaju biti svjesni problema pristranosti algoritama i diskriminacije koja može proizaći iz korištenja vještačke inteligencije u različitim kontekstima. Vještačka inteligencija pruža nevjerojatne prilike za mlade ljude, ali isto tako zahtijeva obrazovanje o etičkim i društvenim aspektima njezine primjene kako bi se osiguralo odgovorno korištenje i maksimizirale koristi za društvo u cjelini. Ovaj programa može imati različite primjene u stvarnom svijetu, uključujući automatsko prevođenje jezika, prepoznavanje lica, preporuke proizvoda, samovozeće automobile, dijagnostiku bolesti, financijsku analizu i mnoge druge područja. Važno je napomenuti da je razvoj vještačke inteligencije praćen i pitanjima etike, sigurnosti, transparentnosti i odgovornosti kako bi se osiguralo odgovorno korištenje ove tehnologije u korist ljudi i društva u cjelini. Drugim riječima, jednim klikom dobijate odgovore na pitanja na koja bi se neko morao namučiti dugo vremena kako bi odgovore pronašao u knjigama. Ovo je ključan alat mladih ljudi danas.

3.8. (Ne)kultura generacija

Odgaj je dug proces koji zahtijeva mnogo koraka kako bi mlada osoba izrasla u jednu zrelu ličnost. Sve što je sa sobom donijelo novo vrijeme pravi je izazov za kulturu koja u antropologiji podrazumijeva “cjelokupan način života jednoga naroda”, tj. život sa svim njegovim sadržajima. U savremenom smislu podrazumijeva se kao sistem simbola koje ljudi stvaraju i koriste da bi usmjerili ponašanje, interakcije i obrasce društvene organizacije (Lavić, Leksikon socioloških pojmova, 2014). Kako je novo doba puno različitog sadržaja to značajno utječe na ponašanje pojedinca.

Slika 3. Lažna vijest o profesorici Turčilo (Oslobođenje,2021)

Ako posmatramo ljudsko ponašanje etološki ili uobće biološki, možemo kazati da je ponašanje subjektivna reakcija organizma na objektivne podražaje i okolnosti. Ili, pak, ono je ljudski odgovor na izazove i govor vanjskoga svijeta, dakle, osjetni i osjetilni odnos naspram činjenici života i okolnim pojavama. Gledajući psihološki na ljudsko ponašanje, ulazimo u antropološke okvire čovječje osobe. U tom smislu ponašanje je tipični obrazac ljudskoga bistvovanja. Ono je u prvom redu vladanje čovjeka nad samim sobom. Zatim je ono svladavanje tjelesnih poriva i nagona iz podsvijesti i nesvijesti. Prema tome ponašanje je i duševna prilagodba ljudskog organizma u obliku reakcije na unutarnje i vanjske izazove te odnosna akcija s tim u svezi. Treba naglasiti duševnu i svjesnu prilagodbu, odnosno odpor, bilo na unutarnji bilo na vanjski pritisak okoline (Bezić, 2005). Internet i društvene mreže mjesto su gdje nastaju i najljepše uspomene, ali i traume. Korisnik je izložen komentarisanju drugih ljudi kako oni to žele (sa lažnog ili pravog profila).

Vijest se kreira i na društvenim mrežama, pa nije više toliko teško napraviti propropagandu protiv jedne osobe. Primjer tome je slučaj prof. Lejle Turčilo gdje je kreiran neistinit, propagandan sadržaj uz fotografiju profesorice (v.Slika 3). Sadržaj je bio kako profesorica šalje studente na medije u kojima se negira genocid u Srebrenici i slavi vojska RS-a. Slučaj novinarkinje Dalije Hasanbegović-Konaković koja je godinama izložena napadima putem društvenih mreža jer je supruga bh. političara, još uvijek nije dobio sudski epilog. Navedeni primjeri su pokazatelji bosanskohercegovačke online sredine koju konzumiraju svakodnevno mladi ljudi, ali i djeca. Digitalna (ne)kultura je odnos između ljudi i tehnologije, odnosno koncept koji opisuje kako tehnologija i internet oblikuju ljudsko ponašanje, razmišljanje i međusobnu komunikaciju (Nenadd, 2021). Često smo u dilemi da li sadržaj pojedine poruke predstavlja njeno značenje, a značenje je zapravo reakcija na poruku. Usljed neiskustva, nezrelosti, kognitivne nerazvijenosti veliki broj ljudi nije kompetentan da koristi uopšte internet ili digitalne tehnologije koje se razvijaju svakim danom.

„Svijet počinje na informaciji“, moto je Googlove kompanije. Naziv nije slučajan. Možemo li odgovoriti na pitanje koliko puta korisnik otključa telefon, koristi društvene mreže, prelista objave, zatvori sve bez da zna kada će ponovo otvoriti, i tako satima?

Marketinške kompanije uspjele su da iskontrolišu sve aktivnosti a posljedice će biti primjetne jer čovjek postaje robot koji želi robu. Jedan novi termin koji nosi sa sobom digitalno doba jeste „skrovolavnje“ ili listanje objava. Upravo skorolovanje dovodi do prezastićenosti informacijama što na kraju vrlo često u Bosni i Hercegovini dovodi do dezinformisanja. Informacije su svakodnevno dostupne masovnoj publici. Tačne ili ipak ne, dostupne su. Jednim klikom možemo saznati šta se dešava u gradu ili državi koje su najaktuelnije vijesti i učestvovati u dešavanjima. Treba biti svjestan činjenice da pored digitalnog doba živimo u demokratskom društvu gdje svako ima pravo na svoje mišljenje koje se podvodi pod slobodu govora.

Slika 4. Druženje sa prijateljima u 21. vijeku/zavist od telefona. (Kids eat in color,2014)

Svaki pojedinac ima svoje nestručno mišljenje koje će nametnuti kao činjenicu, a jedina činjenica jeste da niko nema tačne, provjerene podatke, ali svi imaju mišljenje o svemu. Komunikacija putem tehnologije često je nejasna, sastoji se od skraćenica i u različitim kontekstima gdje korisnik želi „biti pametan“ smjer komunikacije postaje drugačiji. I pošiljac i primalac poruke su jednako odgovorni za razvijanje digitalne (ne)kulture. Korisnik mora biti svjestan sadržaja koji objavljuje i njegovog utjecaja. Primalac poruke mora pažljivo analizirati poruku prije nego što reaguje na istu. Usljed razvoja tehnologije, najbolji prijatelj postaju pametni telefoni koji imaju odgovore na sva pitanja. Potreba da se sve zabilježi telefonskim fotoaparatom veća je nego ikada. I to će vidjeti virtualni prijatelji kojih ima mnogo.

Druženja sa drugim ljudima su prisutna, ali uz prisustvo isključivo pametnog najboljeg prijatelja-telefona (v. Slika 4). Prizori koji su česti na ulicama gradova Bosne i Hercegovine su prijatelji na popodnevnoj kafici u restoranu gdje koriste isključivo telefon bez usmenog razgovora i to je dio novog doba i (ne)kulture mladih ljudi u Bosni i Hercegovini.

3.8.1. Digitalna (ne)stvarnost

Bijeg od realnost bi bio bijeg u virtuelnost, tamo gdje je sve ljepša (ne)stvarnost! Psihologija tvrdi kako se mladi susreću sa jednim fenomenom izmišljenje publike (Granić, 2022). Vjerovanje da drugi ljudi neprestano posmatraju i procjenjuju šta radite i govorite. Usko vezan pojam je „efekat reflektora“, sklonost precjenjivanja svega oko nas, u kojem su naši postupci i izgled uočljivi drugima. Iako su ova dva pojma vidljivi kod adolescenata ne tiču se samo njih.

Sve je više odraslih osoba koji hodaju po pozornici pod reflektorima, a njihov tepih bi bile društvene mreže na kojem ih publika svakodnevno prati, sklonost egocentrizmu. Želja je ipak, da se predstavimo u drugačijem svijetu. Strategije samopredstavljanja koje ljudi koriste na društvenim mrežama, ali i u svakodnevnom životu su: umiljavanje i samooprećivanje (Whitbourne, 2012). Umiljavanje se objašnjava u psihologiji kao proces u kojem se koriste laskanja i pohvale s ciljem da se svidite drugoj osobi. Samooprećivanje bi bilo stvaranje prepreka samom sebi kako bismo imali opravdanje ako ne postignemo cilj. Tako se korisnici društvenih mreža nastoje svidjeti svima i je skup pojedinaca bez obzira na njihovu narodnost, zvanje ili spol i bez obzira na slučaj koji ih je okupio. Sa psihološke strane, gomila ima sasvim drugačije značenje, pojašnjava to dr. Gustav Le Bon. Činjenica koja najviše udara u oči psihologije gomile je ta da kakvi su pojedinci, koji je sačinjavaju, makar kako su srodni ili nesrodni u načinu života, zanimanja, značaju ili inteligenciji, oni već samom činjenicom, koja ih je preobrazila u gomilu, dobivaju neku zajedničku dušu, kojom osjećaju, misle i rade na način sasvim različit od onoga, kojim bi mislili, osjećali i radili svaki od njih zasebno. Ima ideja, osjećaja, što nastaju ili se pretvaraju u djela samo kad su pojedinci u gomili. Psihološka je gomila privremeno biće, sastavljeno od heterogenih elemenata, koji su se na čas stopili, sa svim kao što i stanice, koje sačinjavaju neko živo tijelo, čine svojim udruženjem novo biće, koje očituje značajke, koje se uveliko razlikuju od onih, što ih ima svaka od tih stanica.

Lahko je konstatirati, koliko se pojedinac u gomili razlikuje od izoliranoga pojedinca, no manje je lako otkriti razloge te različnosti (Gustav, 1920). Gomilom danas upravljaju ipak osobe od utjecaja na društvenim mrežama, novo zanimanje-influenseri. Prosječni korisnik profila ispunjava sljedeće uslove prikaz života, sa fotografijama koje zahtijevaju nužno uljepšavanje potencijalnih nedostataka, lažne biografije, broj prijatelja koji virtuelnom svijetu značajno ima utjecaj na razvoj ličnosti. Takva samopromocija nikad nije bila jednostavnija. „Lajk“ na društvenim mrežama i reakcije postale su mjerilo da li je osoba fizički „lijepa“ ili nije. Možda bi prikladniji naziv bio da li osoba odgovara „standardima ljepote“ koji su nametnute od strane velikih industrijskih fabrika ljepote. Finansijski status je neophodno lažirati, kako bi vaši pratioci mislili da živite život po „standardima“ što podrazumijeva: putovanja na skupim destinacijama, markirana odjeća uz snimak kupovine iste kao dokaz. Svaki korisnik profila postaje isti, a uživo osobe postaju veoma sličnog fizičkog izgleda. Ista odjeća, frizura i šminka jer je sve po uputama osobe od utjecaja. Jedinostvenost, unikatnost koja je dragocjena vrijednost u jednom svijetu pomalo je izgubila svoj put.

Takozvano „kopiranje i prepisivanje“ jedni od drugih, ali i sve navedeno dovode do ozbiljnog narušavanja mentalnog zdravlja upravo zbog nemogućnosti da se ovi standardi ispune. Anksioznost i depresija su najistaknutiji.

Svi vas prate, svi gledaju vaš profil su osjećaj koji jačaju prisustvo fenomena izmišljene publike. Iako nemamo mnogo prostora za dijalog na društvenim mrežama, korisnici su skloni u razmišljanju da publika dijeli stavove koje korisnik prenosi. U prilog znaku odobravanja jesu lajkovi i reakcije. Taj egocentrizam dovodi do netačnih pretpostavki o tome što drugi misle o nama?! Narcisoidnost je zavládala na društvenim mrežama, ali i lažna narcisoidnost. Kako? Spomenuti filteri, obrada fotografija nužni su kako bi korisnik jednog profila mogao bolje izgledati, nerijetko čak i neprepoznatljiv/-a. Javlja se potreba za objavom takve fotografije kako bi drugi komentarisali izgled. Stvarnost je u potpunosti drugačija od fizičkog izgleda. Filtrirati dobre i loše komentare i nije tako loše. I u stvarnom životu ih možemo filtrirati, skloniti se od osoba čije nam prisustvo ne prija. Susreti sa lošim komentarima na društvenim mrežama nisu uvijek prijatni. Kritičko promišljanje, po svemu sudeći ostaje po strani. Kako u ovom svemu odrediti šta je to dobro i loše za normalno funkcionisanje čovjeka.

Le Bon to pojašnjava da nepodobnost gomila, da ispravno razmišljaju, sprječava gomile, da imaju ikakva pojma o kritičkomu duhu, to jest, da budu kadar razaznati istinu od zablude i imati makar o čemu precizan sud. Sud, što ga gomile prihvaćaju, uvijek je nametnut, a nikad obrazložen sud. U tom pogledu ima i mnogo ljudi, koji se ne izdižu nad gomilom. Lakoća, kojom izvjesna mišljenja postaju općenita, potječe poglavito od nemogućnosti, u kojoj se nalazi većina ljudi, da stvori posebno mišljenje, koje bi se osnivalo na njihovom vlastitom razmišljanju (Gustav, 1920). Možemo kazati da bi jedan od zaključaka mogao biti da nije poželjno imati vlastiti mozak i koristiti ga jer se ne uklapa. Takvu gomilu nikad nije vodio razum. Dolazimo do čistog kapitalizma i konzumerizma robe kao spektakla. Spektakl je faza u kojoj roba uspijeva da zaokupi cijeli društveni život. Komodifikacija nije samo očigledna: mi više ne vidimo ništa drugo. Svijet koji vidimo je svijet robe. Moderna ekonomska proizvodnja proširuje svoju diktaturu kako prostorno, tako i po intenzitetu. U manje industrijalizovanim regionima, njena vladavina se već ispoljava kroz prisustvo nekoliko prestižnih roba i imperijalističke dominacije, nametnute iz industrijski razvijenijih regiona. Njihov društveni prostor neprestano se zastire novim slojevima robe. S napredovanjem „druge industrijske revolucije“, otuđena potrošnja postaje isto toliko dužnost masa, koliko i otuđena proizvodnja.

Cjelokupni društveni prodati rad postaje totalna roba, čiji se neprestani obrt mora održavati po svaku cijenu. Da bi se to postiglo, ta totalna roba mora se u fragmentiranom obliku vratiti isto tako fragmentiranim pojedincima, koji su potpuno odsječeni od cjeline proizvodnog procesa (Gi, 1967). Marketing je dobio najveću ekspanziju jer su sada svi stručnjaci za isti.

Influesneri je zanimanje postalo od širokog društvenog značaja. Za to vam ne treba fakultet ni diploma, nisu bitne godine, potrebni su vam pratioci, kreativnost ili glupost. Bilo da se radi o Instagram platformi ili youtubu prisutna je popularizacija takozvanih drama između influensera u kojim napadaju jedni druge za njihove postupke, osuđuju, vrijeđaju čak su skloni posvetiti mnogo kreativnog sadržaja u raznim oblicima, primjera radi pjesma od riječi koje vrijeđaju a sve s ciljem da privuku pažnju. Proizvanja i uvrede jedni drugih itekako ima značajan utjecaj na pratiocima i kreatore tih društvenih mreža koji su uglavnom tinejdžeri, mladi ljudi. Uzmemo li u obzir s koliko godina jedna osoba postaje korisnik interneta ili društvene mreže. Zbog negativnih komentara i kritika na tuđi račun ponekad kreirane drame prerastaju u ozbiljan problem koji završava samoubistvima.

Izazovi na novoj, popularnoj mreži Tik-Tok sve su učestaliji a mnogi završavaju kobno. I da još jednom podvučemo liniju da je sve na kraju kapital i novac. Ogromne sume novca su razlozi zbog kojih mnogi mladi ljudi žele postati influenseri. Ipak, i u ovoj digitalnoj (ne)stvarnosti postoje pozitivne strane, razvijanje biznisa, čovjek postaje sam svoj mediji za kreiranje korisnog sadržaja u kojima se može mnogo toga naučiti. Apeli za pomoć gdje veliki broj ljudi može biti obaviješten o apelima u kratkom vremenskom periodu a potrebni iznosi se vrlo brzo prikupljaju. Vrijednosti i sva druga moralna načela u ovakvom okruženju dolaze pod jedan upitnik. Prisutni smo a nismo prisutni..

3.8.2 Digitalna (ne)sigurnost

Bezbijednost i ranjivost koje su povezane s korištenjem interneta, računara, pametnih telefona i drugih digitalnih uređaja u digitalnom okruženju su digitalna (ne)sigurnost. Osnov digitalne sigurnosti je zaštita podataka koja podrazumijeva očuvanje i povjerljivost. Upotreba antivirusnih programa je neophodna za zaštitu uređaja od zlonamjernog softvera, virusa i drugih prijetnji. Implementacija sigurnosnih mjera jedna je od koraka koji su neophodne na mrežama kako bi se osigurala zaštita od napada, kao što su DDoS napadi ili hakovanje, ali i edukacija korisnika o digitalnoj sigurnosti, kako bi bili svjesni potencijalnih prijetnji i kako da se zaštite od njih. U ovom poglavlju obradit ćemo digitalnu ne sigurnost koja proizlazi iz zlonamjernih postupaka. Da li korisnik ikad pomisli o nesigurnosti veza i javnog WI-FI-ja, povezivanja na nesigurne veze što može omogućiti neovlašćeni pristup korisničkim podacima. Slabe lozinke mogu olakšati pristup nalozima, a nedostatak ažuriranja softvera može imati ranjivosti koje mogu biti iskorišćene od zlonamjernog korisnika. Često napadači koriste tehnike društvenog inženjeringa kako bi manipulirali ljudima da otkriju informacije ili kako bi došli do željene radnje. Krenimo redom...

Kreiranje profila na društvenim mrežama neophodno je kako bi korisnik postao dio tima određene društvene zajednice. Kreirati profil ipak moguće je i sa lažnim podacima. Ovakvim profilima izloženi su svi korisnici svakodnevno, posebno ženska populacija. Seksualno nasilje putem interneta predstavlja bilo koji oblik koji uključuje seksualne akte, prijetnje, uvrede, širenje eksplicitnog materijala putem interneta. Najčešći oblici izraženi su kroz osramoćivanje i dijeljenje eksplicitnih fotografija ili video materijala bez pristanka žrtve.

Online ucjene, virtuelno uzenmiravanje što uključuje poruke seksualno uvredljivog sadržaja. Još jedan oblik online prevare koji uključuje ucjene i prijetnje za seksualno eksplicitni sadržaj ili fotografije je izraz koji kombinuje izraz „seksualno“ (sex) i „ekstorsija“ (extortion) - sextortion. Ukoliko korisnik koristi seksualno eksplicitne fotografije ili video snimke osobe kako bi je ucjenjivao, pokušao iznuditi novac ili druge usluge i informacije, ovakva vrsta uzenmiravanja smatra se sextoritionom.

Ostavljanje vlastitih podataka na svakom koraku u online svijetu i nije tako nepoznat potez kojim su korisnici skloni. Internet prevare poznate kao online prevare ili cyber prevare obuhvataju različite oblike obmana putem interneta. Samo neke od ovih prevara su: phishing prevare u kojem napadači koriste lažne e-pošte, web stranice ili poruke kako bi se predstavili kao pouzdane osobe pojedinih organizacija. Krajnji cilj je da se korisnici navedu da svoje lične informacije, poput lozinki, brojeva kreditnih kartica ili bankovnih podataka (CCV broj kartice). Lažno oglašavanje proizvoda ili usluga gdje kupci plaćaju odmah karticom predstavlja online prodajne prevare. Online piraterija što uključuje ilegalno preuzimanje i distribuciju autorskih sadržaja, poput filmova, muzike, knjiga i softvera. Prevare u kojima se nude lažne investicije ili šeme za brzu zaradu novca, a u stvari su dizajnirane da otmu novac od žrtava. Lažna humanitarna pomoć gdje se koristi empatija ljudi prema žrtvama prirodnih katastrofa ili humanitarnih situacija kako bi ih prevarili da doniraju novac lažnim organizacijama. Brojevi telefona su nikada dostupniji, ali i bankovni računi koji su neophodni za plaćanje putem interneta debitnom karticom. Kako sve nastaje jednim klikom, tako sve i može nestati. Linkovi koji dolaze sa nepoznatih adresa prečica su do željenih podataka, virus će ostaviti, a sve što poželi sa jednog računara moguće je uzeti. Za to ipak postoje stručnjaci, hakeri. Njihovi napadi su sve učestaliji na vlade širom svijeta, na infrastrukturu države. U Bosni i Hercegovini izraženi su kroz lažne dojave o bombama u školama, vrtićima, ustanovama, ali i napadima na web stranice i sisteme institucija države i medija. Ucjene, špijunaže osnovi su uslovi za napade. Dodatno zabrinjavaju i hakerski napadi na banke. Nesigurnost u bankarske sisteme posebno zabrinjava korisnike usluga pojedinih banaka. Usljed agresije Rusije nad Ukrajom, počelo je povlačenje ruskih banaka iz određenih zemalja, poput Sberbanke koja je u konačnici pod vlasništvom Rusije. Prilikom kreiranja društvenih mreža, ostavljamo vlastite podatke, pa tako oni nikada nisu bili dostupniji onom ko ih želi znati. Nisu nepoznati ni hakerski upadi u društvene mreže, pa tako cijeli posao jednom influenseru može nestati. Postavlja se pitanje da li je u digitalnom svijetu bilo šta trajno?!

Puno je opasniji online svijet za djecu i mlade ljude. Sve počinje od medija. Online portali nastaju iz dana u dan, a raspostranjenost korisnika pod raznim imenima (onim lažnim) je još veća. Lažna imena, identiteti koji se kriju iza tastature predstavljaju opasnost za sve korisnike na internet platformama. Cyberbullying je zlostavljanje koje se vrši korištenjem digitalnih tehnologija. Može se odvijati i na društvenim mrežama, raznim platformama za dopisivanje i igranje igrica i mobilnim telefonima. Odvija se s namjerom da nekoga zastraši, izazove bijes ili sramoćenje onih koji su na meti. Primjeri cyberbullyinga su najčešće širenje laži ili objavljivanje fotografija čiji cilj je osramotiti nekoga na društvenim mrežama. Slanje uvredljivih poruka ili prijetnji putem platformi za dopisivanje. Lažno predstavljanje i slanje zlonamjernih poruka u ime drugih osoba. Cyber nasilje ostavlja ipak digitalni trag, zapis koji se može pokazati korisnim i pružiti dokaze koji pomažu da se zlostavljanje zaustavi (UNICEF, 2021).

Mogućnost da bilo ko i sa vlastitog, ali i lažnog profila ima mogućnost ostaviti komentar ispod članaka na online medijima dovela raspravu stručnjake u Bosni i Hercegovini iz raznih oblasti da se zapitaju „gdje su granice i da li postoje?“ Pojedine medijske kuće odlučile su ipak, sami filtrirati komentare. Najčešće je izražen govor mržnje koji se sve više širi i završava prijetnjama smrću. Ono što je izraženo posebno na društvenim mrežama jeste izazivanje nacionalne, rasne i vjerske mržnje ili razdora ili netrpeljivosti. Član 163 krivičnog Zakona Bosne i Hercegovine pojašnjava samo značenje. Ko javno izaziva ili raspaljuje narodnosnu, rasnu ili vjersku mržnju, razdor ili netrpeljivost među konstitutivnim narodima i ostalima koji žive u Federaciji, kaznit će se kaznom zatvora od tri mjeseca do tri godine.

Ko krivično djelo iz stava 1. ovog člana učini prisilom, zlostavljanjem, ugrožavanjem sigurnosti, izlaganjem poruzi narodnosnih, etničkih ili vjerskih simbola, oštećenjem tuđih stvari, sknavljenjem spomenika, spomen-obilježja ili grobova, učinitelj će se kazniti kaznom zatvora od jedne do osam godina. Ko krivično djelo iz stava (1) ovog člana počini zloupotrebom svoga položaja ili ovlaštenja kaznit će se kaznom zatvora od jedne do deset godina. Ko krivično djelo iz stava 2. ovog člana učini zloupotrebom položaja ili ovlasti, ili ako je zbog tog djela došlo do nereda, nasilja ili drugih teških posljedica za zajednički život konstitutivnih naroda i ostalih koji žive u Federaciji, kaznit će kaznom zatvora od jedne do deset godina.

Ko krivično djelo iz stava (1) ovog člana učini javnim poricanjem ili opravdanjem genocida, zločina protiv čovječnosti ili počinjenih ratnih zločina utvrđenih pravosnažnom odlukom Međunarodnog suda pravde, Međunarodnog krivičnog suda za bivšu Jugoslaviju ili domaćeg suda kaznit će se kaznom zatvora od tri mjeseca do tri godine (Krivični zakon Federacije Bosne i Hercegovine, 2023). Sadržaj za djecu je jednako dostupan kao i za odrasle na internetu. Bez nadzora roditelja, djeca i mladi ljudi mogu konzumirati sadržaj koliko žele. Super junaci u raznim oblicima kroz medije, crtane pa potom i igrice postižu različita osjećanja kod djece koji tek trebaju razvijati određene vještine. Iako dječija igra uključuje fizički kontakt, prevrtanje, stimuliranje „borbe“ kao i želja da su superheroji ovo mogu biti i opasni izazovi. Videoigrice u kojima su superjunaci agresivni tokom svojih borbi mogu ostaviti ozbiljne posljedice.

Nintendo, playstation, kompjuterske igrice dostupne su od ranog uzrasta. Djeca mogu postati neosjetljiva na nasilje u medijima i stvarnom životu jer se uz videoigre naviknu na to. Zabrinjavajuće efekte videoigre, bile one nasilnog sadržaja ili ne, mogu izazvati. Primjerice, postoji rizik od toga da dijete počne većinu vremena provoditi igrajući igrice i tako se izolira od porodice i prijatelja, zanemaruje svoje školske i/ili izvannastavne aktivnosti. Osim nasilja, videoigre mogu sadržavati vulgaran sadržaj, neprimjerena ponašanja i nerealan prikaz života i općenito sadržaje neprimjerene dobi djece. Igrica „Weed shop 3“ u kojoj je cilj stvoriti uspješno poduzeće prodaje marihuane. Učestala igra može izazvati ovisnost, što može dovesti do anksioznosti, depresije, problema u ponašanju, lošijih ocjena te agresivnosti. Poremećaji igranja (eng. Gaming disorder) uvršteni su u 11. reviziju Međunarodne klasifikacije bolesti te u Dijagnostički i statistički priručnik DSM-V i karakterizirani su kao nemogućnost kontroliranja igranja igrice, preferiranje igranja u odnosu na bilo koju drugu aktivnost i nastavljanje igranja unatoč pojavi negativnih posljedica. Problematično igranje povezano je s depresijom, anksioznosti, poremećajima pažnje i poremećajima u ponašanju (Ivana, 2023). Igranje komercijalnih videoigara može biti pozitivno za kognitivne, motivacijske, emocionalne i socijalne aspekte života igrača, no za to treba biti pod kontrolom. Mogu unaprijediti pažnju, vizualno procesiranje i percepciju, mentalnu rotaciju, kreativnost, vještine rješavanje problema, pamćenje. Mobilne igre poput zagonetki i jednostavnih igara koje traže kratkotrajnu predanost mogu poboljšati raspoloženje, promovirati opuštenost te smanjiti anksioznost.

Pojedine igrice su specifično dizajnirane kako bi se koristile kao intervencije kod nekih poremećaja, primjerice, igrica „RAGE-control“ služi kao vježba kontroliranja emocija, a „SPARX“ je namijenjena mladima s blagom do umjerenom depresijom. Dakle, mediji i videoigre imaju potencijalne i pozitivne i negativne učinke, a kakvi će ti učinci biti ovisi o sadržajima, dostupnosti i kontroli djeteta i roditelja (Čičić, 2022).

3.8.3. Osvrt i analiza: slučaj u Republici Srbiji

Napomena: Za potrebe osvrta i analize korišteni su izvori: Aljazera Balkans, analiza intervjua s K1 televizije u Srbiji. Kako smo svi na jedan dan postali svjesni digitalizacije primjer je slučaja u Republici Srbiji. Učenik sedmog razreda Osnovne škole „Vladislav Ribnikar“ u Beogradu 3.5.2023 godine ubio je osmero djece i jednog radnika iz obezbjeđenja, a šestoro djece i jednog nastavnika maloljetni K.K je ranio. Poratl Aljazzera.ba prenosio je vijesti o događaju. Tada zvanično i javno načelnik Policijske uprave za Grad Beograd Veselin Milić izjavio je maloljetni K.K. pozvao policiju nakon počinjenog zločina i rekao da je ”psihopata koji treba da se smiri”. ”U razgovoru u prisustvu Centra za socijalni rad, K.K. je izjavio da je bio ignorisan od društva u kojem se nalazio, da je kroz društveni život bio izopšten od komunikacije i igre na odmoru ili ekskurziji, te da ga je to navelo da kroz svoje misli i radnje učini to”, rekao je tada Milić. Mediji su pisali, izvještavali o ovom događaju. O tome kako i na koji način dalo bi se analizirati i u drugim istraživanjima. Maloljetnik K.K planirao je mjesec dana ovaj zločin i imao spisak osoba koje će likvidirati. “*Sam je radio plan ulaza i izlaza u školu i odredio je prioritete mete. Koga će iz kog razreda da likvidira imao je brojeve*”, potvrdio je načelnik Policijske uprave. Motiv nije poznat, ipak sve ukazuje na prisustvo nemara djeteta i preokomjermom upotrebom nasilnih videoigrica. U tome ide prilog da je otac od maloljetnog K.K vodio svog sina na treninge pucanja. Preciznost kojim je K.K. izveo zločin moguće je steći simulacijom u nasilnim videoigricama koja nisu prilagođena za tu dob. Ovakvim zločinom maloljetni K.K upisao se u svjetske višestruke ubice sa najvećim brojem žrtvi. Svi istražitelji, psiholozi, komunikolozi uključeni su analiziranje ovog slučaja jer motivi nisu poznati.

Gostujući na K1 televiziji 16. 5.2023 godine u emisiji „Uranak“, dr. Ranko Rajević, specijalista interne medicine, magistar neurofiziologije i autor NTC programa i osnivač Mense pojasnio je kako je novo i digitalno doba utjecalo na mozak. Više od deset godina doktor prati stanje djece kroz istraživanja, njegova zapažanja su da se pojavljuju ekstremi koji nikad nisu bili i to je kako kaže zabrinjavajuće. Važna je uloga roditelja.

„Nekad je bilo dijete tu da ga vidimo, možda ode u drugu i treću ulicu pa ga ne vidimo, jer je u mislima roditelja bila fizička bezbjednost djeteta. Šta je danas? Pa to je ostalo, neka ga neka bude tu u sobi i dobije tablet ili kompjuter, ali dijete ulazi onda u nepoznatu ulicu, u nepoznat svijet. Radio sam prije sedam godina istraživanje Srbija, Slovenija, Italija i Hrvatska.

Već tada je 50% učenika provodilo po četiri ili pet sati na mobilnim telefonima. Njima su igrališta i parkovi, druženja, sve se preselilo u taj mali telefon“

Ističe kako okruženje u kojem dijete boravi ima značaju ulogu u formiranju ličnosti. Druga stranica, prema doktoru Rajeviću su vrtići i škola, a dijete ipak odlazi samo u virtuelni svijet.

„Taj svijet koji jeste važan za razvoj mozga se preselio u neki virtuelni svijet, da ne bi sad ispalo da optužujemo internet, ima tu korisnih stvari, imate grupe gdje se može da nauči dosta toga, ali naša djeca ne idu na te sajtove, to smo pratili. Idu na sajtove gdje je dosta toga negativno, gdje ima agresije, gdje ima ubijanja. I kada odu u taj svijet, mi moramo da znamo, mozak to obrađuje kao da je stvarno. Mi znamo da je to izmišljeno, ali mozak reaguje.“

Šta se dešava sa mozgom kada se korisnik nalazi u virtuelnom svijetu?

„Onaj hipokampus koji povezuje sve sa amigdalama kod centra emocija, hipokampus je smanjen kad se provodi vrijeme u virtuelnom svijetu. Mi sad imamo već dokaze i ako znamo da je to već sada smanjeno, mi mora da mijenjamo ulazne programe. Dakle, vrtić i škole“.

Kada je dijete samo u virtuelnom svijetu koje su posljedice?

„Međutim, kada pustimo dijete u virtuelni svijet, mi ne vidimo gdje dijete otišlo da li je sa dva ili tri prijatelja, ali oni tamo ne ubijaju ježeve. Oni ubijaju ljude, otkidaju noge i glave i bukvalno taj dio mozga hipokampus koji je kao hard disk, on to prima, zdravo za agotovo svaki dan dva-tri sata, prima i mozak tako funkcionise, i drugačije radi nego naš mozak“.

Kako pojašnjava doktor, mozak je podešen da primi informacije i da ih obrađuje. Djeca ipak danas imaju mnogo aktivnosti koje mozak polahko obrađuje, tako je podešen i takve su frekvencije.

„Recimo prije 100 godina dijete je primalo dvije važne informacije, došla baka ili spremamo gibanicu, ili na selu pobjegla aovca u šumu to je glavi događaj dana. Onda se pojavio radio pa je broj informacija malo veći, onda crno-bijela televizija, pa u boji, pa odjednom kreće satelitska sa dva kanala, veći broj kanala, ali nije dramatično, onda kreće kablovska, onda 20 dječijih kanala, onda internet, ali je prvo bio u kompjuterima gdje mu nema dijete pristup. Sad je internet integrisan u telefon, to nije deset informacija dnevno, to je rijeka informacija. I mozak dječiji to ne može da obradi, zato sam rekao do desete godine nema nikakve koristi od tog telefona, samo je štetno“.

Od sadržaja ipak zavisi kako će mozak reagovati.

„Ako mi u taj hard disk koji se zove hipokampus stalno dajemo informacije ubijanje, ubijanje, krv, nasilje, taj dio mozga se tako formira. I taj dio mozga tako radi, a on učestvuje u reakcijama, kontrolama emocija, planiranje i sve“.

Ekran je postao pravi izazov.

„Problem je, ako dijete gleda dugo u taj neki ekran, videoigricu ili slično smanjuju dinamičnu komodaciju oka, imat će sutra problem sa koncentracijom i čitanjem. Drugo, smanjuju hipokampus, treće, smanjuju baznene bange to već utječe na duboke djelove mozga, znamo da je to štetno. Kako se ti dijelovi mozga aktiviraju? Trčanjem, skakanjem, kad oko prima milione zvukova i to je pravi način. To je jedan sistem. Internet koji je štetan o tome pričamo..“

I nakon ovog događaja, niz se nastavio. Na društvenim mrežama maloljetnog K.K pojedini vršnjaci su oponašali dijeleći sadržaj, imitirajući zločin koji je počinio. Za samo 48h u Mladenovcu, Uroš B. ubio je osam osoba a ranio je 13 u selu Dubina. Obojica osumlječenih nalaze se u bolnici za duševne bolesti i bit će oslobođeni od krivične odgovornosti. U Bosni i Hercegovini se naziru slučajevi koji prepisuju Beogradske. Psiholozi upozoravaju na moguću imitaciju, komunikolozi daju analizu stanja. 7.6.2023. godine vijest u Bosni i Hercegovini: „Djevojčica iz Sarajeva donijela pištolj u školu“(v. Slika 5).

Nju je školska drugarica prijavila i odmah nakon toga je reagovala direktorica koja je pozvala policiju.

Mersiha Novalić, portparol MUP-a KS, za Hayat.ba je potvrdila da se incident dogodio jutros.

- Direktorica škole nas je u 9.15 sati obavijestila da je učenica donijela u školu startni pištolj, koji nije napunjen. Naši službenici su izašli na teren i to utvrdili. Majka te učenice je obaviještena i pozvana te će najvjerojatnije zbog toga odgovarati. Ovaj slučaj će se tretirati kao prekršaj o javnom redu i miru – kazala nam je Novalić.

(E. P.)

Slika 5. Vijest o djevojčici koja je donijela pištolj u školu (Hayat.ba, 2023)

U Srbiji nažalost, prekasno shvaćaju štetnost medijskog mraka, popularizacije senzacionalizma i treša. U takvom društvu, gdje građanin ne može pogledati objektivne vijesti ishodi su ovakvi. Rijaliti program „Zadruga“ čiji je sadržaj nasilan, kreiran je od strane vlasnika „PINK“ industrije Željka Mitrovića. Prvi put, u Srbiji građani su jasno rekli NE ovakvom programu (V. Slika 6). Uz pomoć peticija, protesta „SRBIJA PROTIV NASILJA“, milionski rijaliti program „Zadruga“ najavio je svoj kraj.

ALJAZEERA Vijesti Teme Mišljenja Video Blog Interaktivno

U Beogradu peti protest 'Srbija protiv nasilja'

Učesnici protesta 'Srbija protiv nasilja' traže donošenje niza mjera kojima bi se zaustavila promocija nasilja u javnom prostoru, ali i smjene funkcionera.

Slika 6. Protesti u Beogradu (Aljazeera, 2023)

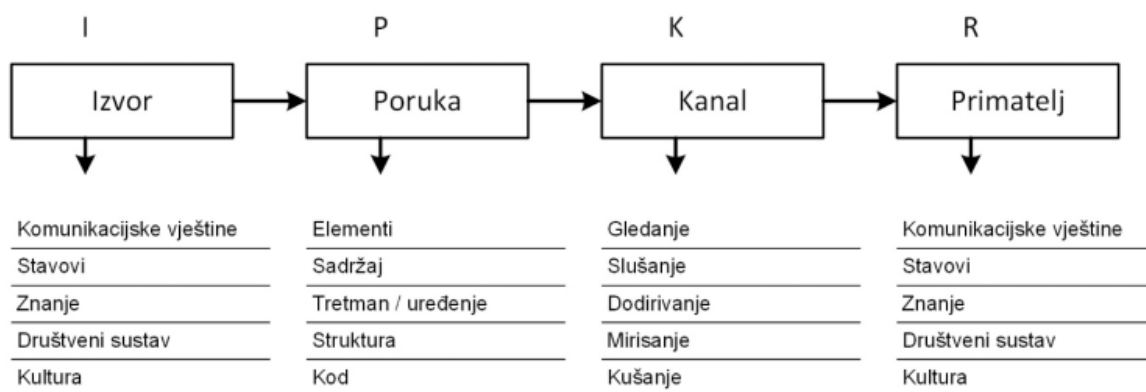
Predstava za javnost ili ipak ne vrijeme će pokazati. Televizija s nacionalnom frekvencijom postavlja sadržaj prema željama Mitrovića kojem dozvolu za sve daje vlast. Građani su shvatili ulogu države u kreiranju mirnog javnog prostora i u medijima. Bore se za prava RTRS-a, javnog servisa jer kako kažu on je u službi građana. Godinama unazad, srpske vlasti okupirale su medije sa vlastitim nametnutim politikama kako bi sadržaj bio čista propaganda a oni koji su se usprotivili takvom režimu znali su šta ih čeka otkaz, protjerivanje, preseljenje u drugu državu.

3.9. Abeceda 21. vijeka

3.9.1. Medijska i informacijska pismenost

S digitalizacijom, razlikujemo (ne)stvarnost u današnjem svijetu. Informacije je sve više, a u osnovnim školama djeca od početka nastave dobijaju predmet informatiku. Kako smo u ranije konstatovali, a struka potvrdila, internet je danas integrisan u tehnologiju, posebno u pametne telefone. S toga je neophodno usmjeriti dijete, mladu osobu kako na pravilan način koristiti tehnologiju u 21. vijeku. Možemo kazati da je medijska pismenost abeceda 21. vijeka. Mogućnost pristupa, analize, kritičkog promišljanja i stvaranja novog medijskog sadržaja na pravi način neophodne su kompetencije. Bosna i Hercegovina, kao i mnoge druge zemlje, ima nekoliko problema i izazova kada je riječ o medijskoj i informacijskoj pismenosti. Niska svijest o važnosti medijske i informacijske pismenosti. Disbalans između tradicionalnih i digitalnih medija. Iako su tradicionalni mediji i dalje prisutni u zemlji, rapidan rast digitalnih medija i društvenih mreža donio je nove izazove u tumačenju i kritičkom analiziranju informacija. Kao i svuda u digitalnom svijetu, i Bosna i Hercegovina suočava se sa problemom širenja dezinformacija i lažnih vijesti putem interneta. Nedovoljna medijska i informacijska pismenost može učiniti ljude ranjivim na prihvatanje i širenje neproverenih informacija. Obrazovanje o medijskoj i informacijskoj pismenosti još uvijek nije uključeno u školske programe, što može ostaviti mlade ljude nespremni za suočavanje sa izazovima digitalnog doba. Građani nemaju dovoljno razumijevanja medijske regulative i profesionalnih standarda novinarstva, što može doprinijeti širenju nekvalitetnih informacija i dezinformacija. Medijska i informacijska pismenost je proces cjeloživotnog učenja, s toga je neophodno od početka školovanja započeti rad sa djecom i mladim osobama. O značaju medijske i informacijske pismenosti potvrđuje Deklaracija medijske informacijske pismenosti u BiH iz 2019 godine, koja glasi:

„Medijska i informacijska pismenost odnosi se na kognitivne, tehničke i socijalne vještine i sposobnosti građanki i građana da pristupaju, kritički ocjenjuju, koriste i doprinose informacijskim i medijskim sadržajima putem tradicionalnih i digitalnih informacijskih i medijskih platformi i tehnologija, uz razumijevanje kako te platforme i tehnologije djeluju, kako da prilikom njihovog korištenja upravljaju vlastitim pravima i poštuju prava drugih, kako da prepoznaju i izbjegnu štetne sadržaje i usluge, da svrsishodno koriste informacije, medijske sadržaje i platforme da bi zadovoljili svoje komunikacijske potrebe i interese kao pojedinci i kao pripadnici svojih zajednica, te da bi prakticirali aktivno i odgovorno učešće u tradicionalnoj i digitalnoj javnoj sferi i u demokratskim procesima“ (Deklaracija o značaju medijske i informacijske pismenosti u Bosni i Hercegovini, 2019). Mlada osoba, zajednica mora biti medijski i informacijski pismena, odgovorna i demokratski orijentisana. Medijska pismenost podrazumijeva kvalitetan pristup, analizu, evaluaciju, kreaciju i participaciju u društvo poruka u različitim formama: printane novine, video, i online. To je vještina koju mlada osoba stiče s ciljem propitivanja poruka, ali i samoistraživanje (Vajzović & Turčilo, Medijska i informacijska pismenost: istraživanje i razvoj, 2020). Komunikacijski lanac već je poznat. Poruku šalje pošiljaoc putem kanala medija, poruka se dekodira i recipijent je usvaja. Od toga kakav će feedback biti zavisi od toga na koji način i kako je recipijent spoznao poruku. Šumovi u komunikaciji su mogući. Na primjeru Berlovog komunikacijskog modela mogu se uočiti karakteristike zbog kojih je bitna medijska pismenost i šta to i na koji način recipijent/primatelj poruke može spoznati.

Shema 2. Komunikacijski model

Prema Berlovom komunikacijskom modelu, izvori enkodiraju poruke i šalju ih kroz kanal/mediji i tada primatelj/recipient dekodira poruku. Ovakvim pristupom postiže se zajedništvo između izvora i primatelja/recipienta (Bogdanović, 2022). Pomoću ovakvog modela i medijske pismenosti najznačajnija je sposobnost „čitanja“ medijskih poruka i njihovog značenja koje nije uvijek samorazumljivo i na prvi pogled očigledno od ključnog je značaja za razumijevanje svijeta oko sebe, o kojem u savremenom dobu najviše saznajemo upravo iz medija. Postoji nekoliko nivoa medijske pismenosti. Počevši od tehničke kompetencije, kritičkog razmišljanja i proizvodnja sadržaja. Primjera radi, prosječan korisnik bi mogao znati pristupiti izvoru informacije koja se nalazi i na internetu. Važno je na koji će način korisnik procesuirati tu informaciju, a to zahtijeva sposobnost analize i kritičkog razumijevanja (moći sam prosuditi i imati vlastiti stav) i znati vrednovati sadržaj i informacije. Ovakve karakteristike korisniku interneta omogućavaju da nezavisno bira:

1. medijske sadržaje (televizija, radio, novine)
2. kako da interpretira informaciju koju dobije putem kanala masovnog komuniciranja

Predmet proučavanja medijske pismenosti su potencijalno štetni medijski sadržaji, medijske navike kod djece i odraslih kao i medijski žanrovi, regulacija i samoregulacija što podrazumijeva konvencije, zakone, etičke kodekse novinara i oglašivača. Podrazumijeva i nove tehnologije i u skladu s tim novi medijski način izražavanja (Art, Andrew, Don, Julie, & Nikole, 2014). Mediji predstavljaju važan kanal informisanja, a medijska pismenost je jedan od temeljnih elemenata građanske pismenosti. Mediji značajno utječu na mišljenja i stavove građana, izmijenili su način razmišljanja o svijetu. Prenose poruke koje se oblikuju i ukorijene u stavove, vrijednosti i ponašanja jedne kulture. Online mediji imaju svoje načine na koji prezentuju i oblikuju informacije dostupne svima kojima je neophodno s oprezom pristupati. Najveće insistiranje na medijskoj i informacijskoj pismenosti je upravo zbog virtuelnog svijeta u kojem mladi ljudi provedu najviše vremena. Profesorica Lejla Turčilo u tekstu „Proces odgajanja mislećih građana“, pojašnjava da se informacijska pismenost se zasniva na nekoliko važnih pojmova.

- Definiranje informacijske potrebe na individualnom planu koje podrazumijeva znati prepoznati koliko i kakvih nam informacija treba, dok na općem društvenom planu procjena informacijskih potreba može direktno da se poveže s pravom javnosti da zna.

Cjeloživotno učenje za medijsku i informacijsku pismenost 29 dostupnosti informacija i objektivnim informiranjem građana kako bi se zadovoljile njihove informacijske potrebe;

- Etično korištenje informacija – na individualnom planu ovo podrazumijeva odgovornost u dolaženju do, ali i dijeljenju informacija uz poštovanje autorskih i drugih prava, kao i općevažćih društvenih normi, dok na općem društvenom planu etičnost podrazumijeva, prije svega, transparentnost javnih institucija.

- Kompetentno sudjelovanje u društvu – na individualnom planu ovo podrazumijeva barem donošenje informiranog izbora na glasačkom mjestu, naprimjer, kao osnovu demokratskog sudjelovanja u zajednici, dok na općem društvenom planu kompetentno sudjelovanje podrazumijeva javne funkcije, odnosno obnašanje vlasti zasnovane, prije svega, na kompetencijama, a ne na političkoj podobnosti, klijentelizmu i slično. U ovom kontekstu jasno je da je informacijska pismenost jedan od preduvjeta demokratskog upravljanja i demokratske participacije.

Nadalje, profesorica pojašnjava kako medijska i informacijska pismenost, međutim, imaju za cilj, ne samo kompetentne građane koji učestvuju u društvenim procesima i procesima političkog odlučivanja nego i:

- kvalitetnije medije – u smislu da medijski i informacijski pismeni građani znaju šta je i kakva treba biti kvalitetna informacija i kao takvi od medija. Cjeloživotno učenje za medijsku i informacijsku pismenost 31 traže upravo takve informacije, ne pristajući na low cost sadržaje, i, posljedično, podižu kvalitet medijske produkcije;

- kvalitetniju javnu sferu – u smislu da medijski i informacijski pismeni građani nisu pasivni primaoci informacija, nego aktivni misleći učesnici javnih debata, koji argumentirano iznose stavove i suočavaju ih u debatama zasnovanim na postulatima kulture dijaloga; - kvalitetniju društvenu debatu u smislu da snaga argumenata bude ključna odlika društvene diskusije, što je nemoguće bez medijski i informacijski pismenih građana;

- kvalitetniju političku zajednicu – u smislu da se političko odlučivanje zasniva na svim gore navedenim elementima: kvalitetnim medijima i informacijama, kompetentnim učesnicima i kvalitetnoj debati.

Biblioteke je potrebno percipirati kao centralne tačke za aktualizaciju informacijske i medijske pismenosti jer umreženo učenje predstavlja proces razvoja i održavanja poveznica između ljudi i informacija, digitalne obrazovno-odgojne tehnologije jesu centar kreiranja ekosistema učenja koji sačinjavaju učenici, studentni, nastavnici, profesori, bibliotekari. U takvom odnosu stjecanje vještina cjeloživotnog učenja i odgajanje aktivnih korisnika informacija sušinska je misija biblioteka (Vajzović & Hibert, 2020). Digitalno prilagođena biblioteka u funkciji učenika, studenata, profesora otvara jedan novi put napretka. Tehnologija je svojim razvijanjem pomogla osobama sa invaliditetom, slijepim i slabovidnim, gdje je literatura prilagođena. Uz pomoć telefona sa posebnim postavkama osobe sa invaliditetom mogu bez smetnji obavljati svoje zadatke u svakodnevnom životu, pored školskih i fakultetskih zadataka. Kompetencije medijske i informacijske pismenosti su neophodne bosanskohercegovačkom društvu. Brojna istraživanja ranije sprovedena pokazuju da djeca i mladi u Bosni i Hercegovini imaju vrlo ograničenu ili nikakvu sposobnost za stjecanje vještina koje su neophodne za uspješano digitalno okruženje u demokratskom društvu kakvom živimo. Brojne istraživačke činjenice su zabrinjavajuće poput da građani Bosne i Hercegovine nisu spremni tražiti besplatan pristup informacija putem nezavisnih medija. Fakultet političkih nauka Univerziteta u Sarajevu svojim znanstvenim i istraživačkim aktivnostima u Bosni i Hercegovini zagovara strateški pristup u području medijske i informacijske pismenosti. Takav pristup trebao bi rezultirati integracijom medijske i informacijske pismenosti u formalni i neformalni obrazovni sistem, te uključiti medije, nastavno osoblje i bibliotekare u proces zagovaranja i jačanja medijske i informacijske pismenosti s posebnim naglaskom na promicanje multikulturalizma kroz razvoj kritičkog mišljenja i zagovaranja

4. EMPIRIJSKI PRISTUP ISTRAŽIVANJU

Empirijski pristup u ovom istraživanju podrazumijeva intervju i anketu koja je sprovedena na teritoriji Bosne i Hercegovine. Sagovornici u ovom istraživanju za intervju su stručnjaci iz oblasti: komunikologije, psihologije i sigurnosti u Bosni i Hercegovini. Iz oblasti komunikologije, doprinos svoj dala je profesorica sa Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Mostaru. Psihologinja Nermina Vehabović-Rudež pojasnila je iz ugla vlastite struke kako i na koji način digitalizacija utječe na ljudski mozak. Zahvaljujući Federalnoj upravi policije, istražitelju Saši Petroviću u ovom radu imamo oblast cyber sigurnosti u Bosni i Hercegovini. Cilj intervjuja je bio saznati kako je digitalizacija utjecala na navedene tri različite oblasti komunikologiju, psihologiju i sigurnost. Kako i na koji način negativne pojave (ukoliko postoje) ublažiti i riješiti?! Iz ugla komunikologije vrijeme je podijelilo generacije. U teorijskom dijelu opisano je kako je digitalizacija donijela nove studijske programe, te kako svaka generacija donosi nešto novo sa sobom. Cijeli intervju se nalazi u prilogu ovoga rada. Slijedi kratka analiza intervjuja.

Profesorici Jurčić pripada generaciji „Y“ (1981-1996), prisjeća se na koji način je tada vladala komunikacija. Čitanje knjiga, razgovor sa prijateljima (face to face) su samo neke aktivnosti koje su se podrazumijevale uobičajnim i svakodnevnim. Mediji su svojevremeno dobili svoju podjelu na tradicionalne i nove medije. Kao najstariji mediji, televizija još uvijek se bilježi kao najvjerodostojniji mediji. Ipak i oni tradicionalni, doživjeli su svoj novi oblik što ipak ne znači da će takvi mediji pasti u zaborav. Na području Bosne i Hercegovine postoji osam dnevnih novina. Vremenom će broj novina otpadati, međutim, činjenica je da novina nudi ono što nijedan drugi mediji ne radi, nudi analizu. Takva bitna činjenica ukazuje da bi novina mogla opstati u printanom izdanju, ali ne u istom broju. Vrijeme je podijelilo ljude na tradicionaliste i moderniste. Ljude koji dan započinju kafom i čitanjem dnevne štampe ili ipak čekanja Dnevnika u već naviknutom terminu i formatu. S napretkom digitalizacije, nastale su i društvene mreže koje su vremenom napredovale i doživjele svoje transformacije. Pametni telefoni su pogodno tlo za iste, ali i za online portale. U Bosni i Hercegovini postoji ukupno 615 web portala. Iako je za web portale karakteristična brzina informacija, prema upitniku samo 33 ispitanika smatra online portale vjerodostojnim. Iz psihološkog ugla, čovjek je biće koje živi u sprezi sa svojom okolinom i sa tehnološkim dostignućima.

Sam ih stvara, ono što je opasno jeste ne naći mjeru, iskoristiti ova dostignuća u pogrešnom pravcu tj. koristiti ih skroz bez mjere, ili ih ne koristiti je jednako opasno. Čovjek živi, razvija se, ide svojim putem kojeg bira. Ekran je nešto što je neminovno u današnjem svijetu. Sve kreće ipak od malih nogu, pod kontrolom roditelja. Moguće je kontrolisati korištenje tehnoloških sredstava kompjutera, tableta, mobitela. Kad roditelj dozvoli djetetu ekran u ruke, to je opasno za razvoj. U toku razvoja, djeca možda imaju svoja interesovanja, nalaze socijalno okruženje ili socijalni krug putem telefona. Ponašanja koja se počnu pokazivati od malih nogu mogu biti nekad i depresivni simptomi, povlačenje, agreisvni simptomi, posebno kada je riječ o igricama gdje se djeca osjećaju uspješnost i izolaciju od socijalnih kontakata. Povezanost je u čovjekovom okruženju. Mlada osoba je odrasla, neko je ko može da traži mjeru, ali je 100% odgovorna. Kao što sve može postati ovisnost tako i korištenje o ekrana, mobitela, laptopa i ostalog može biti ovisnost i onda ona ima podjednak tretman kao i sve ostale ovisnosti. Dugotrajan je tretman a ovisnost nam ipak pokazuje da čovjek ima u svom zadovoljavanju psiholoških potreba da je ugrožen, ima nekakvalitetne odnose sa sebi bliskim ljudima. U zavisnosti od toga koliko pravimo kondiciju svog mozga, toliko ćemo slabije pamtit i odnosno bolje pamtit. Mentalna gimnastika podrazumijeva računanje, razmišljanje, uspostavlje uzročno-psoljedičnih odnosa, ako je sve automatizovano rad ljudskog mozga biće usporen. Mozak će reagovati tako da neće biti promišljanja. Bez promišljanja psihloginja tvrdi nema ni kvalitetnog života. Bez kritičkog razmišljanja, mladim ljudima se može svašta podvaliti, moguće je postati žrtva ne korištenja vlastitog mozga. Tehnologija je velikom brzinom napredovala a mi je koristili bez da znamo da smo ljudska bića, da imamo kreativnost, sposobnosti i potrebe kojima se trebamo voditi. Život na društvenim mrežama sklon je prikazivanju kao lagodnijem životu. Ležeran život nije najbolja varijanta za mentalno zdravlje jer čovjek raste i razvija se zahvaljujući preprekama. Iako čovjek nema sad zvaničnih, velikih prepreka ako je finansijski siguran, međutim upravo nemajući prepreke i probleme koje rješava, čovjek se ne može da se penje i razvija u pravom smislu da osjeća da rješava neke probleme i zbog toga tehnologija treba da bude korištena u pozitivnom smislu, da nam olakšava život, ali ne da nas zamjeni. I dok vrijeme teče, nauka se razvija i tehnologija raste neophodno je sačuvati mentalno zdravlje pomoću mjere. Razmišljati o svojim potrebama i načinima kako da ih zadovoljimo uz pomoć drugih ljudi odnosno odnosa koje stvaramo sa drugim ljudima.

Psihologija tvrdi da izlasci sa prijateljima u prirodu, izlazak sam, vrijeme odmora, zadaci problemski koje možemo sebi postavljati, ne plašiti se problema koje život nosi, ne pokušavati utjecati na okolnosti nego sebe držati u kontroli kako bi mogli odgovarati na okolnosti koje su nepredviđene, koje ne možemo mi kontrolisati su neke od mjera. Oboljeli od ekrana su ljudi koji imaju neke psihološke potrebe koje nisu zadovoljenje, nisu zadovoljni svojim životima i utonu u takav nekako svijet. Rani odgoj je najbitniji gdje su preporuke stručnjaka da djeci ne treba davati pametne telefone, tablet nikako do pete godine života.

Iz ugla sigurnosti, prema Moreov zakonu iz 1965. godine koji potvrđuje današnjicu „tehnologija ide svake dvije godine 100% naprijed“ . Iako je tada naučnik opisivao tranzistore, niko mu tada nije vjerovao, ali vrijeme je pokazalo kroz kupovinu tehnologije i vijek trajanja ovu tezu. Kada bi nestalo sve odjednom, kad bi se sve pogasilo, internet, gas, struja, osnovne tehnološke potrebe jer je sve digitalizovano, vratilo bi nas u kameno doba i pitanje je kako bi se čovjek snašao. U oblasti sigurnosti, najbitnija je socijalizacija koja je prije tehnologije bila face to face. Sada je već izražena putem emotikona u online sferi. Čovjek teži ka olakšavanju vlastitog života, tehnologijom je uspio gedžektima, divajzerima, ali s druge strane stvorio je sebi ovisnost bez koje ne može normalno funkcionisati. Aposlutna sigurnost nigdje ne postoji, ni u fizičkom ni u virtuelnom svijetu. Čovjek bi bio siguran kada bi računar odlučivao umjesto njega. Računar radi samo šta mu čovjek kaže. Kada bi računar mogao razmišljati, donositi odluke, umjesto čovjeka on ne bi nikad pogriješio. Vrlo je teško edukovati čovjeka da u potpunosti konfigurira sistem, da pazi na sve moguće stvari jer toliko je tih stvari od kojih se treba zaštititi da je nemoguće jednom ljudskom biću sve zapamtiti.

Čovjek kao civil ne razmišlja da podaci na internetu mogu biti zloupotrebjeni. Dok jedna strana ostavlja podatke, druga pak čini krivično djelo. Na internetu postoji preko 1000 mail adresa, na dark webu jedna adresa košta dolar ipo. Osoba koja je spammer može biti u prilici kupiti nekoliko mail adresa da bi mogao slati spam. Ljudi će se na svakom forumu registrovati sa vlastitom mail adresom ili još gore, registrovat će se sa vlastitim passwordom koji je isti kao od mail adrese, formi mogu lahko biti pogodno tlo za hakovanje i uz pomoć passworda, moguće je doći i do adrese. Poznati primjeri koji također mogu biti prevara jesu djeljenje sadržaja sa „ako ovo ne odgovoriš, urmijet će ti neko“, iz sigurnosne prakse klasičan primjer za nekoga ko skuplja spam ili virus. Hakerski napadi su prisutni. Najčešći put do hakiranja počinje od malvera. Malver predstavlja svaki softver koji je napisan s ciljem da nanese štetu računarskim sistemima ili mrežama.

Odbrana za takve napade postoji pomoću prevencije po principu jedinica koje vrše prikupljanje podataka u svijetu od potencijalnih opasnosti, kada se napad desi, država napadne onoga ko nju želi napasti, proaktivnim djelovanjem. Ovo su samo neke od radnji koji se svakim danom dešavaju na internetu. Bitno je pravilno uvesti djecu još u ranom djetinjstvu u svijet tehnologije. Kod djece, ali i kod odraslih mladih ljudi prilikom korištenja tehnologije raste nivo adrenalina.

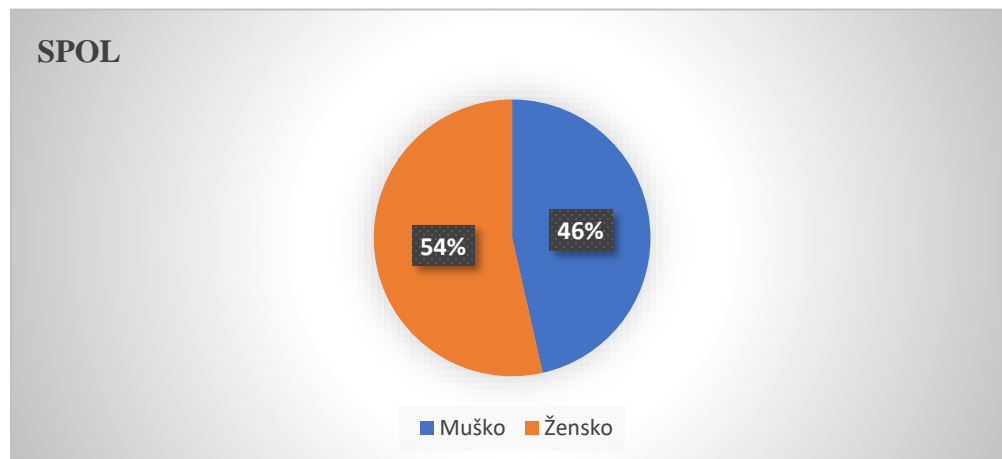
Adrenalin je nus produkt, endorfin, krajnji produkt je dopamin-hormon zadovoljstva. Formula se svodi na to kad djeca traže igru, djeca traže adrenalin. Roditelji ponude adrenalin kroz mobitel, kroz bilo šta, djete se igra raste endorfin, dopamin se luči, hormon zadovoljstva. Kod mladih ljudi je primjetno putem sljedeće formule kad je nekom dosadno, uzme mobitel i čita vijesti. Mlada osoba ostavi mobitel, za tri sekunde uzima mobitel znajući da neće biti promjena. Tijelo traži uzbuđenje, traži adrenalin, traži nešto novo, odnosno dopamin hormon zadovoljstva. Prevencija je u razgovoru i pokazivanju interesa šta djecu to zanima na internetu. Potrebno je prilagoditi način objašnjavanja šta, ako ti se neko javi nepoznat na internetu, u skladu sa uzrastom da se ne razvije paranoja. Softveri na računarima za nadzor djeteta su jedna od sigurnosnih prevencija. Cyberbuling je rasprostanjen. Obavezna su preventivna djelovanja policije i ostalih organizacija koji se bave edukacijom djece, kako bi se djeci ukazalo na krivično djelo i na posljedice njihovog postupanja. Kod djece nije razvijena empatija, jer se taj osjećaj uči kroz život. Najviše stradaju djeca koja nemaju sagovornika u kući pa su u potrazi za sagovornikom na nekoj drugoj strani. Oduzimanje mobitela kao represivna mjera roditelja, nije preporučljiva. Važno je podsjetiti da djeca traže igru a roditelji mogu ukrasti vrijeme. Krađa vremena podrazumijeva provođenje vremena sa roditeljima, sa porodicom širom, kroz sport, igru. Društvene mreže su neophodne, jer ukoliko ih ne posjedujete dijete nije dio društva. I u situacijama cyber nasilja roditelji koriste represivne mjere poput „batina“. Razgovor je ključ, profesionalna pomoć poput psihoterapeuta. Istražitelj Saša Petrović iskazao je svoj stav koji čini osnovni problem u Bosni i Hercegovini među mladim ljudima a to je korupcija i nepotizam. Smatra da je zbog korupcije i nepotizma loša ekonomska situacija koja dokazano stvara radikalizam. Tako mladi ljudi u Bosni i Hercegovini nemaju priliku putovati i studirati u inostranstvu kako bi upoznali različitosti. Zatvaraju se u grupe, socijalne grupe i pod utjecajem su medija i foruma. Primjera je mnogo gdje se mogu vidjeti negativni komentari i rasprave do ozbiljnih prijetnji na forumima ili komentaranjem članaka.

Tokom razgovora sa sagovornicima iz različitih oblasti zaključak bi bio da sve kreće od stuba obrazovanja. Bosna i Hercegovina je država koja još uvijek nema u svom obrazovnom sistemu medijsku i infomacijsku pismenost. O medijima ipak govore danas svi i svi su vrhunski stručnjaci u tom polju. Jedan dio odgovornosti snosi ipak i ustanova u kojoj se mladi kadar obrazuje za komunikologe a to je Fakultet političkih nauka u Sarajevu. Polazeći od činjenice da ni u jednom konkursu za posao se ne traži upravo ovaj fakultet, poražavajuća je činjenica što institucija još uvijek nije reagovala.

Odlazak kod psihologa je još uvijek tabu tema, ali ne kada je riječ o zdravstvenim problemima koje ekran prouzrokuje i s čim se svakodnevno psiholozi susreću. Nedostatak mjere u korištenju tehnologija može dovesti do trajnih posljedica i narušavanja mentalnog zdravlja. Porodica je stub društva i u sve tri obrađene grane u ovom radu pa i sigurnosti. Roditelji svoju djecu ne mogu zaštititi od „svega“, apsolutna zaštita ne postoji, ali oprez i razgovor postoje. Pravilna komunikacija, svakodnevne lekcije mogu preventivno djelovati. Obrazovanje je i ovdje zakazalo. Reforma je neophodna, vrijeme prolazi, tehnologija napreduje, komunikacija nazaduje a kao društvo u Bosni i Hercegovini u 2023. godini nikada nismo imali više zabilježenih slučajeva ubistava djece, suicida i drugih oblika nasilja a da i dalje pričamo o posljedicama a nikada o uzrocima.

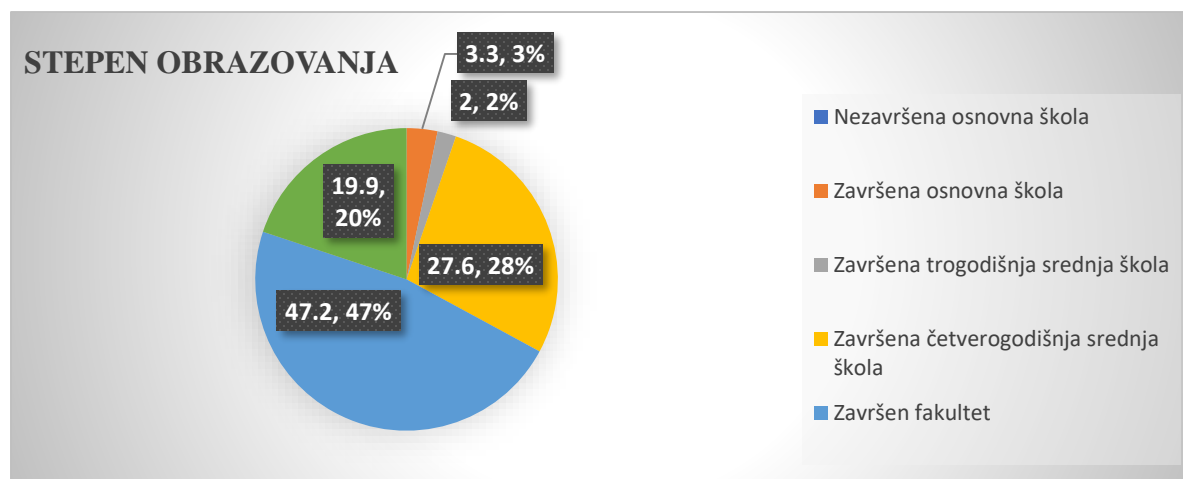
Anketnom upitniku pristupio je 301 ispitanik sa područja Bosne i Hercegovine, putem GoogleFormsa. Upitnik se sastojao iz tri dijela, opštih informacija o ispitanicima: spol, godine i stepen obrazovanja. U istraživanju je učestvovalo 54% ženske populacije i 46% muške populacije (v. Grafikon 1).

Grafikon 1. Spolna struktura stanovništva izražena u procentima

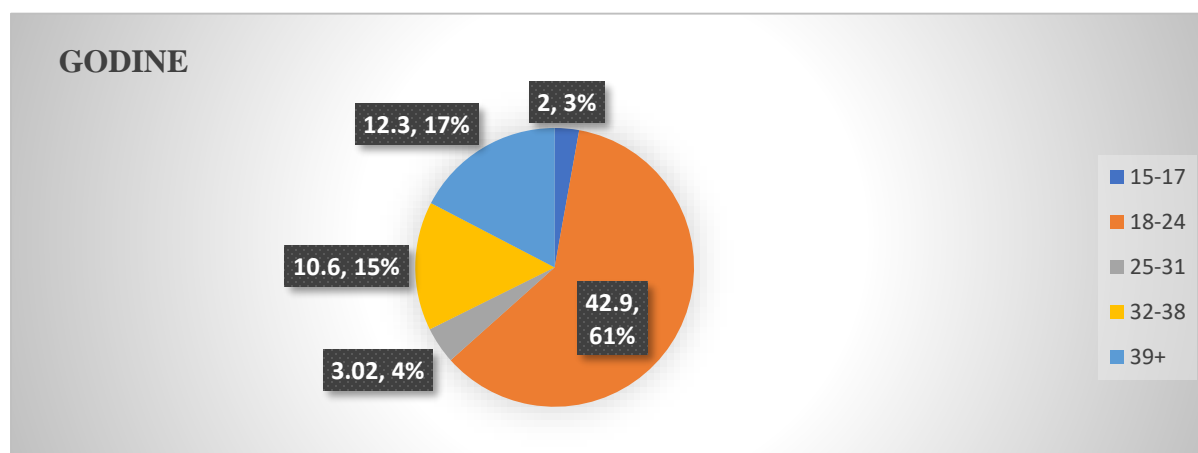
Većina ispitanika ima završen fakultet 47,2%. Završenu četverogodišnju srednju školu ima 27,6% ispitanika dok 19,9% ispitanika ima magisteriji i doktorat. Mali je procenat ispitanika sa završenom trogodišnjom srednjom školom i završenom osnovnom školom (v. Grafikon 2).

Grafikon 2. Stepen obrazovanja stanovništva izražena u procentima

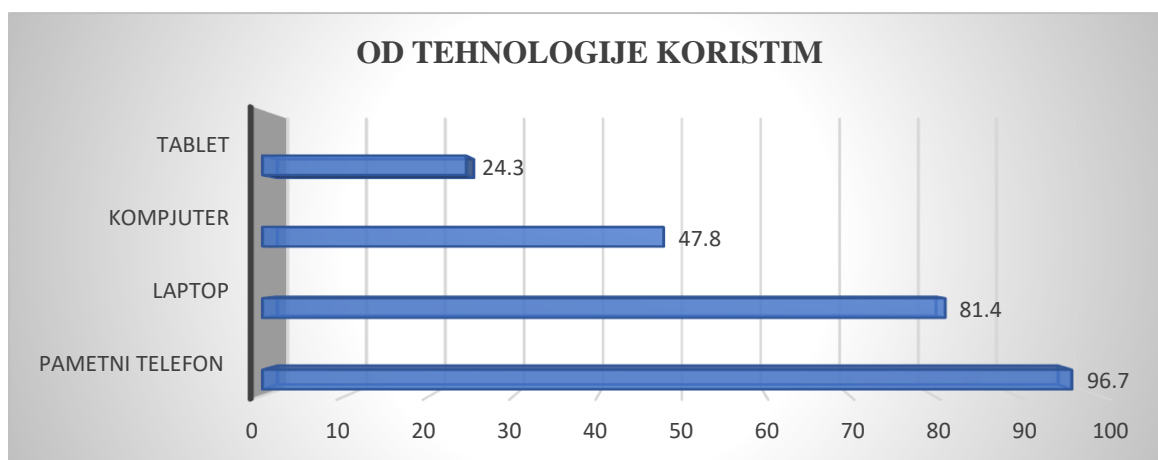
S obzirom na temu istraživanja, ciljna skupina ovog rada je mlada populacija. Dakle, najviši broj ispitanika ima od 18 do 24 godine života 42,9%. Od 25 do 31 godine života ima 3,2% ispitanika (v. Grafikon 3).

Grafikon 3. Detaljan prikaz godina ispitanika izraženo u procentima

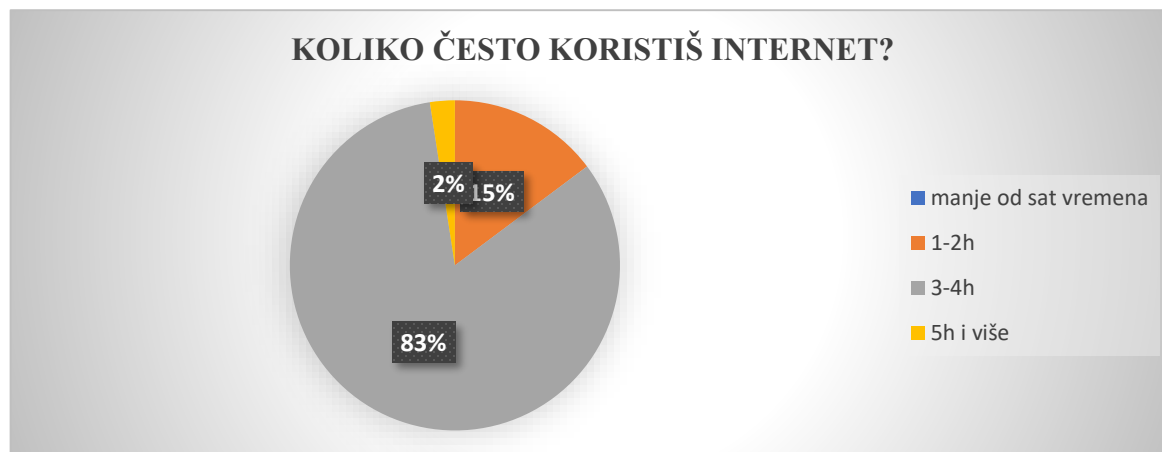
Drugi dio pitanja u anketi se odnosi na učestalost upotrebe tehnologije digitalnim medijima. U prvom dijelu rada u empirijskom istraživanju može se zaključiti da sve počinje od pojave prvog telefona na dodir ili popularno rečeno „touch“. Ispitanici u ovom istraživanju koriste više tehnologija.

Grafikon 4. Shematski prikaz šta ispitanici najviše koriste od tehnologije, izraženo u procentima

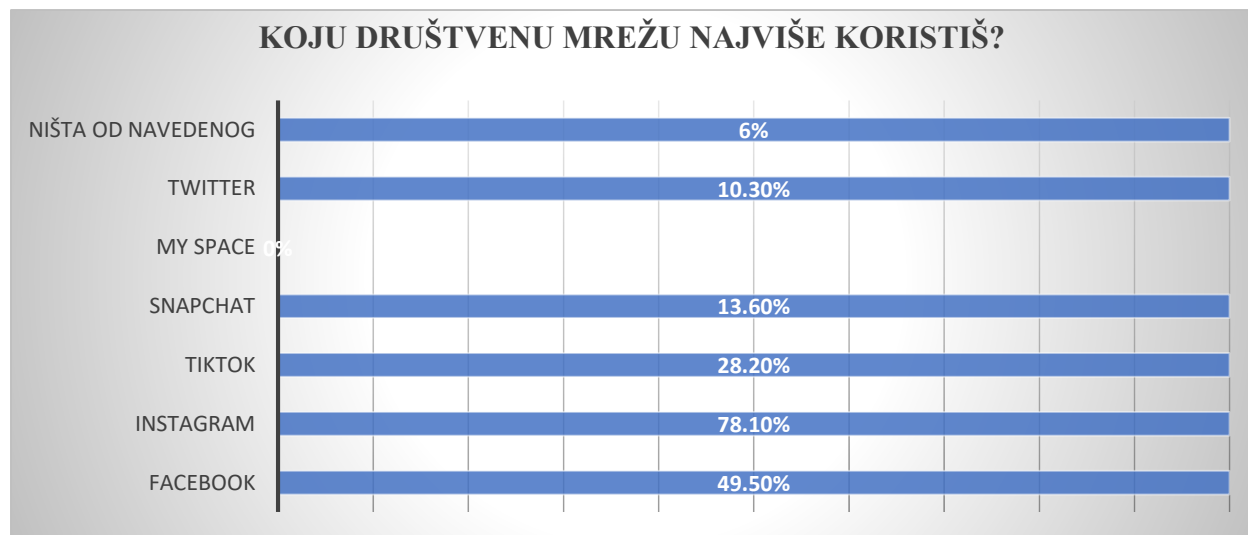
Iako su prvi pametni telefoni nastali 1994. godine, dostigli su svoj razvoj te je život postao nezamisliv bez istih. Anketnim upitnikom je utvrđeno da 96,7% ispitanika koristi pametni telefon. Od ostalih tehnologija koriste 81,4% koristi laptop, 47,8% koristi kompjuter i 24,3% koristi tablet (v. Grafikon 4.). Pametni telefoni lahko su dostupni za obavljanje svih poslovnih i privatnih poslova, a to im omogućuje i napredak aplikacija. Internet je sastavni dio života svakog ispitanika, a vrijeme provedeno na internetu je čak 5h i više tokom dana koji traje 24h (v. Grafikon 5).

Grafikon 5. Prikaz koliko ispitanik često koristi internet

Anketnim upitnikom utvrđeno je da ne postoje sagovornici koji koriste manje od sat vremena internet. Društvene mreže su neizostavne. Najpopularnija mreža prema upitniku je Instagram, 78,1% ispitanika koristi ovu društvenu mrežu. Facebook 49,5%; TikTok 28,2% ; Twiter 10,3% dok je My Space mreža koju danas niko više ne koristi. Mali je pokazatelj onih koji ne koriste ništa od navedenog 6% (v.Gafikon 6.)

Grafikon 6. Prikaz koje društvene mreže ispitanici koriste, rezultati izraženi i u procentima

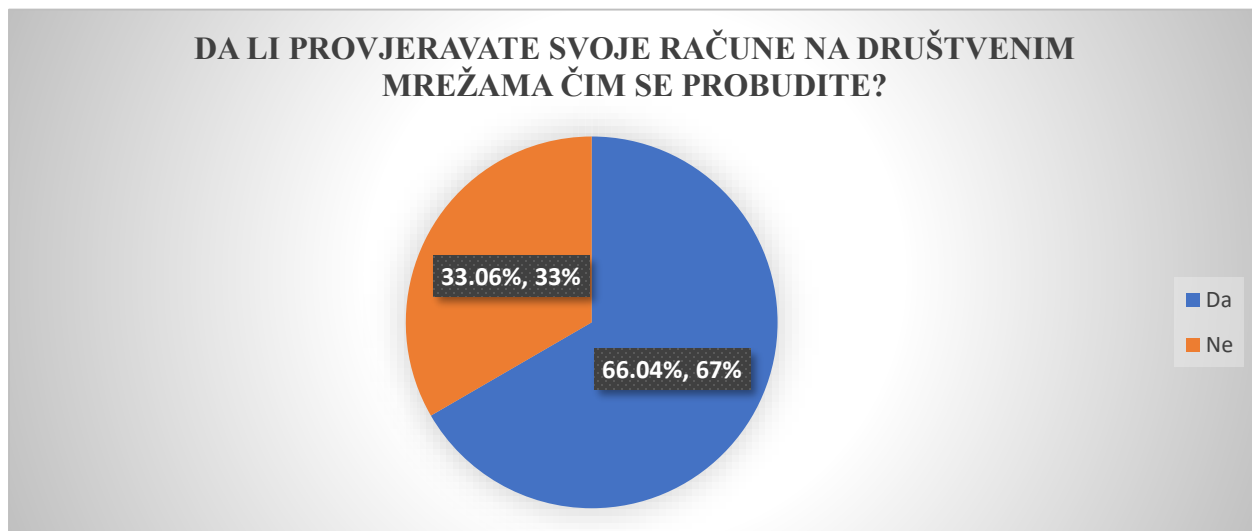
Vrijeme provedeno na društvenim mrežama uz odabir više društvenih mreža za korištenje stvorilo je svojevrstnu ovisnost. Ispitanici u ovom istraživanju ipak u društvu koriste telefon samo kada su nužni pozivi i slične situacije u pitanju (v. Grafikon 7).

Grafikon 7. Korištenje telefona u društvu

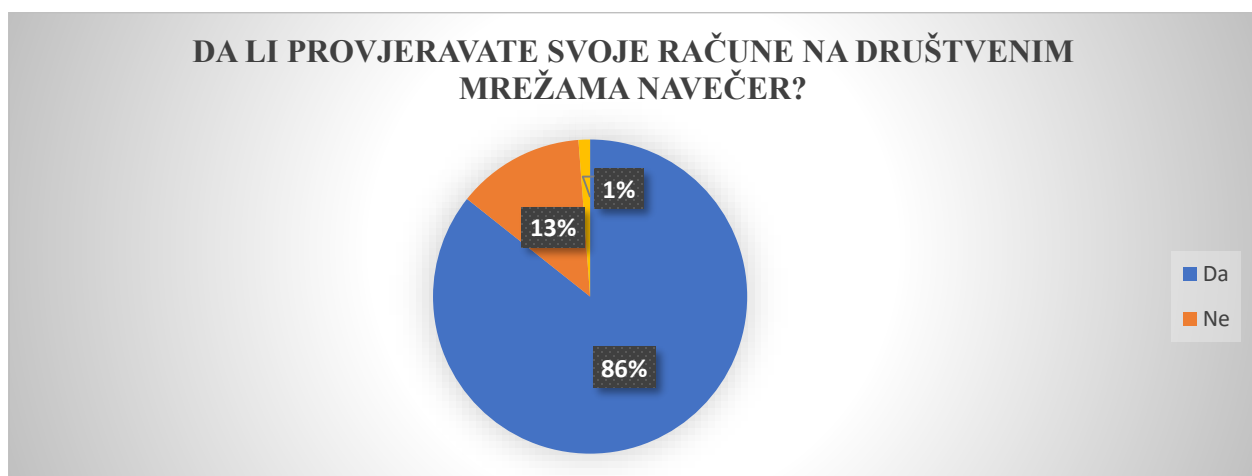
Ispitanici dan započinju sa „skrolanjem“, popularni izraz za uzimanje telefona i provjeravanje društvenih mreža čim se probude. Potvrđuju to i sljedeći podaci dobiveni iz ankete gdje 66,4% ispitanika provjerava svoje račune na društvenim mrežama odmah u jutro (v.Grafikon 8).

Grafikon 8. Detaljan prikaz rezultata korištenja društvenih mreža prvim buđenjem

Provjeravaju se računi na društvenim mrežama i navečer. Broj ispitanika koji provjerava račune na društvenim mrežama je veći u odnosu na jutarnje rutine, vidljivo je da čak 86% ispitanika provjerava svoje račune navečer (v. Grafikon 9).

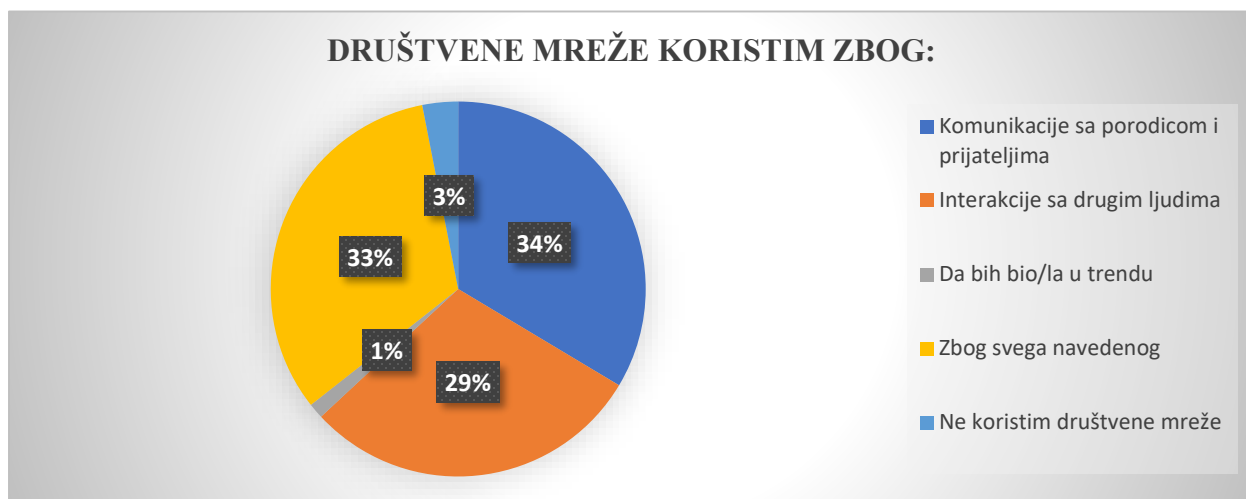
Grafikon 9. Detaljan prikaz korištenja društvenih mreža navečer

Razlozi zbog kojih ispitanici koriste društvene mreže su zbog komunikacije sa porodicom i prijateljima 34%; interackije sa drugim ljudima 29%.

Zbog svega navedenog društvene mreže koristi 33% ispitanika. Samo 3% ispitanika ne koristi društvene mreže (v. Grafikon 10)

Grafikon 10. Detaljan prikaz razloga zbog čega ispitanici koriste društvene mreže

Iako se društvene mreže razvijaju kao mjesto na kojem se ljudi mogu informisati, jer tehnologija omogućava građaninu da bude novinar, komunikolozi upozoravaju i na takvu pojavu. Šetati gradom, vidjeti zanimljiv događaj i fotografisati ga, staviti na portal i napisati vijest i nije novinarstvo, bez provjere i postulata koji su etički zagarantovani. Tako fotografija dobija svoju preobrazbu pa je poznat primjer 2015. godine i naslovnica popularnog New York Timesa osvanula sa fotografijama koje su nastale pomoću pametnog telefona. Teorija je potvrdila kroz primjere u svijetu da je građansko novinarstvo sve više prisutno. Treća skupina pitanja u ovom anketnom upitniku odnosi se na percepciju ispitanika o značaju digitalnih medija. Korisnici interneta se svakodnevno susreću sa ranim ponudama za nagradne igre, logovanja na razne sajtove, pri čemu je neophodno ostaviti lične podatke. Rezultati anketnog upitnika prikazuju da samo 24,3% korisnika ostavlja ime, prezime i mail adresu na internetu kada im se to traži (v. Grafikon 11).

Grafikon 11. Prikaz rezultata o ostavljanju podataka na internetu, izraženo u procentima

Nasilje i govor mržnje sve su više izraženi u online svijetu. Rezultati anketnog upitnika pokazuju da se ispitanici u ovom istraživanju ne osjećaju lijepo kada pročitaju govor mržnje na internetu. Najviše ovakvim komentarima izloženi su mladi ljudi koji svakodnevno borave u online prostoru i najčešće to rade iz dosade, potvrdili su to ispitanici. Rezultatima je utvrđeno da čak 88% ispitanika potvrdilo je da mladi ljudi svašta pišu na društvenim mrežama jer im je dosadno (v. Grafikon 12 i 13).

Grafikon 12. Izjašnjavanje ispitanika o osjećanjima prilikom čitanja govora mržnje na internetu

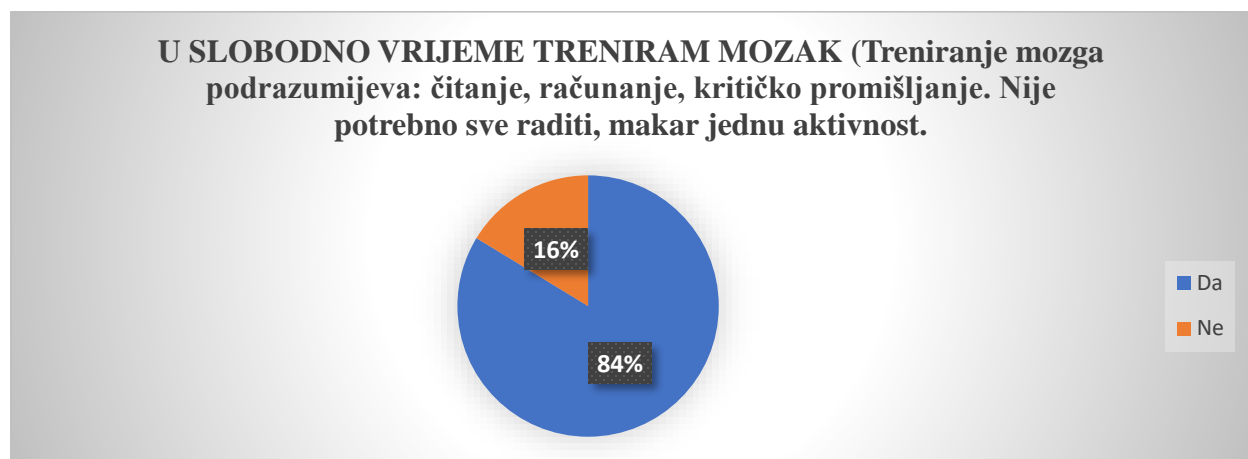

Grafikon 13. Prikaz rezultata ispitanika o pisanju na društvenim mrežama iz dosade.

Online prostor postao je svakodnevnica, s vremena na vrijeme potrebno je treniranje mozga što podrazumijeva razne aktivnosti poput, čitanja, računanja, kritičkog promišljanja. Ispitanici u ovom istraživanju 84% radi jednu od navedenih aktivnosti (v. Grafikon 15).

Grafikon 15. Prikaz rezultata o treniranju mozga izraženo u procentima

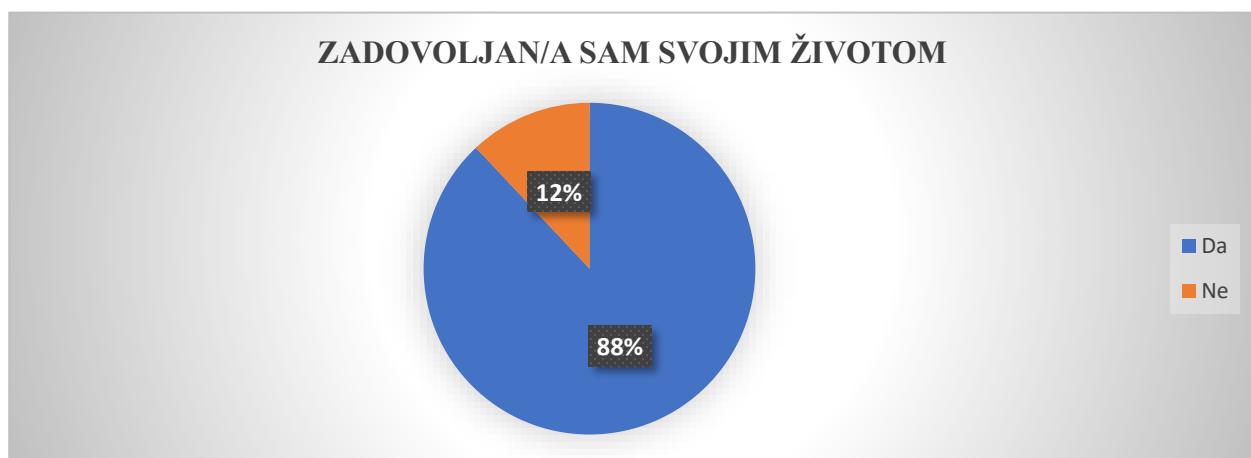
Više od 50% ispitanika saglasan je da su društvene mreže zamijenile prijatelje u stvarnosti (v. Grafikon 16).

Grafikon 16. Rezultati o zamjeni prijateljima u stvarnosti, izraženi u procentima

Utvrđeno je da je čak 88% ispitanika zadovoljno svojim životom (v. Grafikon 17).

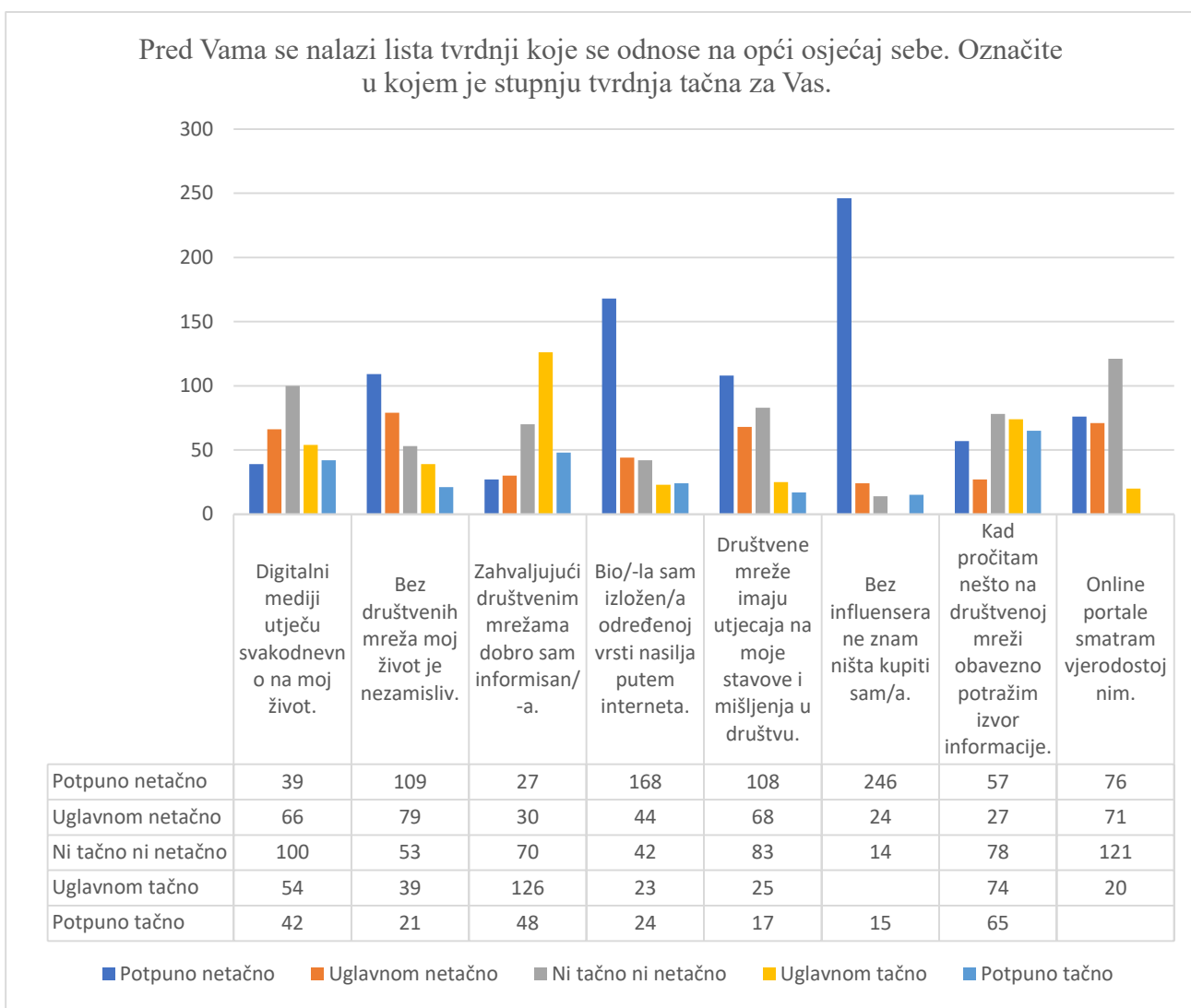
Grafikon 17. Rezultati o zadovoljstvu života ispitanika

U anketnom upitniku bilo je prisutno kontrol pitanje koje su ispitanici preskočili. Mali je broj ispitanika rekao da digitalni mediji utječu svakodnevno na život. Zahvaljujući društvenim mrežama, 126 ispitanika odgovorilo je da je dobro informisano. Bez društvenih mreža život ispitanika je zamisliv prema rezultatima koji su prikazani na shemi 109 ispitanika odgovorilo je sa potpuno netačno na ovo pitanje. Novo zanimanje na društvenim mrežama „influencing“ prema teoriji su osobe od utjecaja. Marketing stručnjaci iskoristili su svoju priliku za prodaju proizvoda pomoću influensera.

Bez influencersa ništa ne mogu kupiti sami odgovorilo je 15 ispitanika, s tim da dva ispitanika na ovo pitanje odgovaraju sa uglavnom tačno. Potpuno netačno odgovorilo je 246 ispitanika. Uglavnom netačno 24 ispitanika. A ni tačno ni netačno 14 ispitanika. Mediji ipak imaju veliki utjecaj na mlade generacije. S toga je neophodna medijska pismenost, dostupnost lažnih informacija, neprovjerenih zabrinjavaju današnjicu jer djeca u osnovnim školama nemaju mogućnost kritičkog promišljanja o istima i doživljavaju sve zdravo za gotovo. U anketnom upitniku 24 ispitanika nasilje u online prostoru potvrdila su 24 ispitanika. Da društvene mreže imaju utjecana na stavove ispitanika potpuno netačno odgovorilo je 108 ispitanika, 68 uglavnom netačno, 83 ni tačno ni netačno, 25 uglavnom tačno, 17 potpuno tačno.

Grafikon 18. Lista tvrdnji koje se odnose na doživljaj sebe

Kada pročitaju nešto na društvenim mrežama obavezno potraže izvor informacije 65 ispitanika, 74 ispitanika sa uglavnom tačno su odgovorili. Ipak, 57 ispitanika nikako ne traži, a 27 ispitanika odgovorilo je sa uglavnom netačno. Ni tačno ni netačno 78 ispitanika odgovorilo je. Online portali se sve brže šire i sve su više pristni, njihovu vjerodostojnost potvrđuje 13 ispitanika sa potpuno tačno, 20 ispitanika sa uglavnom tačno dok ih 76 ispitanika ne smatra vjerodostojnim a 71 ispitanik također sa odgovorom uglavnom netačno. Ni tačno ni netačno odgovorilo je 121 ispitanik (v. Grafikon 18).

Prema rezultatima ankete, zabrinjavajuće je koliko ispitanika provodi vremena ispred ekrana. Njihovi odgovori su bili u najvišem broju 5h i više da provode vremena pred ekranom a dan ima samo 24h. Uzmemo li u obzir da je prosječnom čovjeku potrebno od 7h do 8h sna i ako na te sate dodamo vrijeme provedeno pred ekranom, postavlja se logično pitanje koliko zapravo mladi ljudi provode kvalitetno vremena i da li se život mladih ljudi odvija u online prostoru?! Da li život prolazi u online prostoru?! Društvene mreže sve više imaju utjecaja na publiku, u najvišoj mjeri koristi se Instagram, ali i TikTok društvena mreža čija pažnja traje veoma kratko, svega nekoliko sekundi. Posebno za mlade osobe potreban je trening mozga. Od petnaeste godine života mlada osoba raste i razvija se, kroz školovanje potrebna je pažnja kako bi mlada osoba mogla učiti i odgovarati školskim zadacima što nije moguće uz pomoć društvenih mreža. Navike, kao što je provjeravanje društvenih mreža i u jutro i navečer na koje upozoravaju psiholozi mogu ostaviti dugotrajne posljedice. Online prostor u Bosni i Hercegovini nije zakonski uređen. Ne postoje sankcije osim intervencije policije o uklanjanju sadržaja po prijavi a sve je više prisutno cyber nasilje i prevare putem interneta. Novinarstvo je poprimilo sasvim drugačiji oblik na koje komunikolozi upozoravaju, a to je novinar-građanin. Fotografisajući neku pojavu ili događaj uz opis postajete građanin-novinar što je opasna grana u novinarstvu. Paradoks počinje kada su naslovnici NewYork Timesa preplavile fotografije napravljene upravo mobitelom. Javljaju se nova zanimanja na društvenim mrežama idealno tlo za marketing-influenseri. I u takvom online prostoru bez kontrole zakona svaki korisnik u *prevodu može raditi šta želi*. Govor mržnje, nasilje, izazovi na društvenim mrežama su svakodnevica društva u 21.vijeku. Slučaj u Srbiji koji je potresao cijeli region samo nas je na nekoliko sekundi opomenuo gdje svaki korak počinje-u porodici. Vremena su izazov za svakog roditelja. Kada dijete treba stupiti u online svijet? Da li se djeca mogu izolovati do određenih godina? Samo su neka od pitanja s kojima se svakim danom svaki roditelj suočava.

Ipak, prema riječima sagovornika iz oblasti sigurnosti zabrane nisu riješenje, a vrijeme u online svijetu je potrebno ukrasti. Kako i na koji način to je kreativnost roditelja. Još od malih nogu, prekomjerno korištenje ekrana može izazvati ozbiljne zdravstvene probleme poput ekranizma. Nepravilan govor jedan je od prvih znakova da je dijete previše vremena provodilo pred ekranom. Socijalni poremećaji se ogledaju u odbijanje kontakta sa okolinom. Obrazovni sistem stoji, ne mijenja se i ne ide u korak s vremenom. Ili ide u pogrešnom koraku?! Naime, u obrazovnom sistemu u Bosni i Hercegovini još od online nastave u periodu COVID-a19 osnovci i srednjoškolci koriste programe i tehnologiju za izvođenje nastave. Studenti na pojedinim fakultetima (u zavisnosti od fakulteta do fakulteta) koriste određene platforme kako bi im profesori mogli dostaviti određeni materijal. I osnovcima i srednjoškolcima nije prilagođen način korištenja. Još u osnovnoj školi u ranim koracima učenici dobijaju predmet informatiku uz korištenje tableta. Sve ovo nastavni plan i program prati osim jednog, medijske i informacijske pismenosti. Sasvim je jasno da učenici znaju koristiti tehnologiju, ali još uvijek traje borba kako i na koji način dok se ne uvede u obrazovni sistem predmet medijaka i informacijska pismenost. S posebnom pažnjom, da i taj predmet mora predavati osoba koja je završila studiranje iz oblasti komunikologije a ne informatike! Stručan kadar je ključ u uspjehu ovog predmeta.

Razvijanje kritičnog mišljenja, prepoznavanje lažnih informacija, traženje više izvora samo su neki od oblasti kojima je potreban proces uz adekvatnu osobu kako bi učenici usvojili znanje i razvijali vještine

4.1. Prikaz pitanja anketnog upitnika

Tabela 2. Podaci ispitanika

PITANJA:			ODGOVORI IZRAŽENI I U PROCENTIMA (%)	
SPOL	MUŠKO 140 (46,5%)		ŽENSKO 161 (53,5%)	
GODINE	- 15-17	6 (2%)		
	- 18-24	129 (42,9%)		
	- 25-31	97 (32,2%)		
	- 32-38	32 (10,6%)		
	- 39+	37(12,3%)		
STEPEN OBRAZOVANJA	- Nezavršena osnovna škola			
	- Završena osnovna škola	10 (3,3%)		
	- Završena trogodišnja srednja škola	6 (2%)		
	- Završena četverogodišnja škola	83 (27,6%)		
	- Završen fakultet	142 (47,2%)		
	- Magisteriji i doktorat	60 (19,9%)		

Tabela 3. Učestalost upotrebe tehnologije digitalnim medijima

II DIO UČESTALOST UPOTREBE TEHNOLOGIJE DIGITALNIM MEDIJIMA	
Od tehnologije najviše koristim: (moguć odabir više odgovora)	<ul style="list-style-type: none"> - Pametni telefon 291 (96,7%) - Laptop 245 (81,4%) - Kompjuter 144 (47,8) - Tablet 73 (24,3)
Koliko često koristiš internet?	<ul style="list-style-type: none"> - Manje od sat vremena 0 - 1-2h 22 (7,3%) - 3-4h 123 (40,9%) - 5h i više... 155 (51,5%)
Koju društvenu mrežu najviše koristiš? (moguć odabir više odgovora)	<ul style="list-style-type: none"> - Facebook 149 (49,5%) - Instagram 235 (78,1%) - Tik-Tok 85 (28,2%) - Snapchat 41 (13,6%) - My Space 0 (0%) - Twitter 31 (10,3%) - Ništa od navedenog 18 (6%)
Kada izađem sa društvom koristim telefon. (Ukoliko ste izašli sa prijateljima na piće da li koristite telefon konstatno)	<ul style="list-style-type: none"> - Uvijek 54 (18%) - Samo kada je nužno/pozivi i slično 246 (82%)
Društvene mreže koristim zbog:	<ul style="list-style-type: none"> - Komunikacije sa porodicom i prijateljima 101 (33,6%) - Interakcije sa drugim ljudima 88 (29,2%) - Da bih bio/la u trendu 4 (1,3%)

	<ul style="list-style-type: none"> - Zbog svega navedenog 97 (32,2%) - Ne koristim društvene mreže 10 (3,3%) - Interakcijom sa drugim ljudima 101 (33,6%)
<p>Da li provjeravate svoje račune na društvenim mrežama čim se probudite?</p>	<ul style="list-style-type: none"> - DA 200 (66,4%) - NE 101 (33,6%)
<p>Da li provjeravate svoje račune na društvenim mrežama navečer?</p>	<ul style="list-style-type: none"> - DA 261 (86,7%) - NE 40 (13,3%)

Tabela 4. Dio percepcije ispitanika o značaju digitalnih medija

III PERCEPCIJA ISPITANIKA O ZNAČAJU DIGITALNIH MEDIJA	
Kad mi se traže podaci na internetu uvijek ostavim ime i prezime, mail adresu	- DA 73 (24,3%) - NE 228 (75,7%)
Osjećam se lijepo kad pročitam govor mržnje u komentaru bilo gdje na internetu	- DA 3 (1%) - NE 298 (99%)
Mladi ljudi svašta pišu na društvenim mrežama jer im je dosadno	- DA 266 (88,4) - NE 35 (11,6%)
U slobodno vrijeme treniram mozak (Treniranje mozga podrazumijeva čitanje, računanje, kritičko promišljanje. Nije potrebno sve raditi, makar jednu aktivnost)	- DA 252 (83,7%) - NE 49 (16,3%)
Da li su društvene mreže zamijenile prijatelje u stvarnosti?	- DA 157 (52,2%) - NE 144 (47,8%)
Zadovoljan/a sam svojim životom	- DA 265 (88%) - NE 36 (12%)
KONTROL PITANJE:	UKOLIKO ZAISTA ČITAŠ PRESKOČI OVO

Tabela 5. Prikaz ispitanih stavova

Prikaz ispitivanih stavova prema skali (1)-potpuno netačno; (2)-uglavnom netačno; (3)-ni tačno ni netačno; (4)-uglavnom tačno; (5)-potpuno tačno. Rezultati nisu izraženi u procentima.

	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)
Digitalni mediji utječu svakodnevno na moj život	39	66	100	54	42
Bez društvenih mreža moj život je nezamisliv	109	79	53	39	21
Zahvaljujući društvenim mrežama dobro sam informisan/a	27	30	70	126	48
Bio/la sam izložen/a određenoj vrsti nasilja putem interneta	168	44	42	23	24
Društvene mreže imaju utjecaja na moje stavove i mišljenja u društvu	108	68	83	25	17
Bez influensera ne znam ništa kupiti sam/sama	246	24	14	2	15
Kad pročitam nešto na društvenoj mreži obavezno potražim izvor informacije	57	27	78	74	65
Online portale smatram vjerodostojnim	76	71	21	20	13

5. ZAKLJUČNA RAZMATRANJA

Prema metodologiji rada, rezultati nisu podložni generalizaciji, ali odgovorilo se na glavno istraživačko pitanje „Na koji način je digitalizacija utjecala na generaciju mladih?“ Iako je ciljna grupa generacija mladih, istraživanje nije moglo proteći bez osvrtnja na odrastanje, jer sa digitalizacijom problemi počinju još od ranog djetinjstva kada je teško ukrasti vrijeme iz online svijeta. Povrđuju to u ovom radu razrađujuće hipoteze iz metodološkog dijela rada. Tokovi tehnologija su se promijenili, a digitalizacijom smo dobili digitalne generacije. Otisak prsta je ipak bio prekretnica u mnogo čemu, pa su laptopi, tableti, pametni telefoni pomoćna sredstva kojima se danas generacije mladih služe. Digitalizacija je utjecala na svakodnevni život mladih ljudi još od pojave Facebooka i u regiji, ali i u Bosni i Hercegovini. Pisana komunikacija dobila je sasvim drugačiji oblik, upotreba skraćenica i olakšica svoj put je pronašla i u svakodnevnoj komunikaciji face to face. Na koji način mladi ljudi provode vremena najbolji su prizori koje možemo vidjeti u kafićima. Iako su ispitanici u ovom radu na anketno pitanje da li koriste telefon tokom izlaska sa prijateljima odgovorili samo u nužnim situacijama, slika je ipak drugačija. Novi tokovi života djelovali su i na kulturu generacija. Razlike između stvarnog i (ne)stvarnog svijeta gotovo su neprimjetne, jer je život prešao u online prostor. Mladi ljudi žive svoju digitalnu (ne)stvarnost. Potvrđuje se i generalna hipoteza u ovom radu, a ona je glasila da „Digitalizacija ima značajnu ulogu na razvoj generacija mladih“. Nove navike koje je digitalizacija donijela generaciji mladih ogleda se u buđenju i uzimanjem telefona u ruke i provjerom društvenih mreža, a činjenica je da generacije mladih rano stupaju u online svijet bez adekvatnog nadzora. Tema je bila zanimljiva i u provođenju ankete nije bilo potreškoća. Nedostatak literature, u skladu sa vremenom jedno je od poteškoća s kojom sam se susrela prilikom pisanja ovog rada. I dok u ovom momentu pišem zaključna razmatranja razvijaju se nove aplikacije i društvene mreže za koje možda i nismo spremni. Mladi u Bosni i Hercegovini nisu svjesni posljedica koje mogu prouzrokovati društvene mreže. Zaludenost online svijetom u idealizaciji života može dovesti do ozbiljnih problema sa ličnošću mladih ljudi. Prikaz nečeg što je nedostižno ili idealizirano može biti okidač za još veće narušavanje mentalnog zdravlja mlade osobe u Bosni i Hercegovini. Mnogo je generacija kojima nijedna plata nije dovoljno dobra, koji žele živote influensera koji sa vrtoglavim zaradama ili zaradom uz minimalno truda.

Ljudima koji nemaju vlastiti kritički stav lahko je u online svijetu „podvaliti“ informacije, natjerati ih da budu dio globalnog „mišljenja“ bez imalo promišljanja vlastitim mozgom. Čovjek je stvoren za život, upoznavanje i druženje. Digitalno okruženje mijenja ljude za robote i u poslovima. Kapitalističko društvo bez razmišljanja pogodno je tlo za manipulaciju. Prevencija je ipak poželjna još od malih nogu kada dijete ostvaruje prvi kontakt s ekranom. Koliko i na koji način ovisi od roditelja?! Preporuka psihologa je da dijete ne ostvaruje kontakt sa ekranom na blizinu u ranoj fazi djetinjstva. Postoje zdrave navike koje se pripisuju odgoju, čitanje knjiga, izlazak i druženje sa prijateljima face to face, realni problemi koji nas okružuju, obrazovanje, bavljenje sportom su procesi u kojima mlada osoba ne sazrijeva samo fizički već i psihički. U Japanu, prema određenim istraživanjima glavni interes za zanimanje astronaut dok je u Bosni i Hercegovini to influencer. Stub svakog rješenja je porodica i mjesto gdje se provodi najviše vremena. Mediji imaju jak utjecaj na mlade ljude, potvrdila je to u ovom radu prof. Jurčić. Da je od digitalizacije nemoguće pobjeći i da u svemu treba naći mjeru, objasnila je psihologinja Nermina Vehabović-Rudež. Apsolutna sigurnost u online svijetu ne postoji, ali krađa vremena u online svijetu je moguća, kazao je stručnjak iz oblasti sigurnosti Saša Petrović. Sagovornici imaju zajedničku stavku, a to je da je ključ u svemu razgovor i prevencija. Država, sistem i obrazovanje ključni su igrači u procesu mijenjanja svijesti na nauku i zanimanje mladih ljudi. Nepotizam, korupcija su ipak stvarnost mladih ljudi u Bosni i Hercegovini zbog koje se odlučuju spakovati kofere, otići u drugu zemlju i dati svoj doprinos u nekoj drugoj zemlji. Zemlja gubi, sistema nema, a ni djece. Na osnovu provedenog istraživanja, moguće je izdvojiti određene preporuke.

Potrebno je izreći pravila za čije nepoštivanje bi uslijedile kazne. Do 18 godine života za svako dijete odgovoran je roditelj. S obzirom na to da je sve više djece sa ekranizmom u ranim fazama života, Svako dijete koje ima ovakav socijalni poremećaj smatralo bi se zanemarenim, a roditelju bi se izrekla novčana kazna. Roditelje bi ovakav pristup natjerao da i oni sami manje vremena provode u online svijetu i više se posvete vlastitoj porodici odnosno „ukradu vrijeme iz online svijeta“.

Kontola u online svijetu. Na taj način bi svaka osoba koja želi otvoriti portal morala biti pod imenom i prezimenom, ali i za svaku lažnu vijest, govor mržnje bi bila sankcionisana. Na ovaj način bi se smanjio broj onih koji žele bilo šta kreirati u online svijetu sa zlom namjerom.

U obrazovnom sistemu uvesti predmet „medijska i informacijska pismenost“ s naglaskom da ovaj predmet jedino i isključivo može predavati stručna osoba.

Od digitalizacije ne možemo pobjeći, pa je ključno prilagoditi resurse digitalnog svijeta normalnom svijetu! Sport i putovanja intezivirati u toku školovanja i studiranja.

Prosvjetni radnici su kolateralna šteta zastarjelog plana i programa koji ne mogu pratiti. Vještačka inteligencija su pomagala njihovim učenicima. Interesovanja digitalna i naučna se razlikuju po mnogo čemu od plana i programa jednog nastavnika, jednog predmeta. Nastavni kadar redovno edukovati o novim tehnologijama, programima koji svakodnevno izlaze na tržište i na taj način biti u korak sa vremenom. Nastavnici i profesori su različitih generacija, te ih je potrebno edukovati u svemu što je novo kako bi mogli pratiti učenike.

6. LITERATURA:

- Art, S., Andrew, S., Don, M., Julie, S., & Nikole, B. (2014). *Media literacy: keys to interpreting media messages* . California : ABC-CLIO.
- Bezić, Ž. (2005). Ljudsko ponašanje . *hrčak.srce.hr*, 21.
- Bogdanović, M. (2022). Komunikacija je ključni sastojak bilo koje ljudske aktivnosti! *Lasswellov, Berlov i Clappittov komunikacijski model u funkciji rješavanja komunikacijskih problema* , 25.
- Bogoat, L. (1995). *The Media System and the Public Interest*. New York : Oxford University Press.
- Burak, & Lydia. (2012). Multitasking in the University Classroom . *International Journal for the Scholarship od Teaching and Learning* , 1-12.
- Gustav, L. B. (1920). *Psihologija gomila* . Zagreb: Tisak kr. zemaljske tiskare.
- Gi, D. (1967). *Društvo spektakla* . Anarhija blok 45.
- Lavić, S. (2014). *Leksikon socioloških pojmova* . Sarajevo : Fakultet političkih nauka u Sarajevu .
- Malović, S. (2007). *Mediji i društvo* . Zagreb : Sveučilišna knjižara d.o.o.
- Zećo, J. (2005). *PSIHOLOGIJA* . Sarajevo : Sarajevo Publishing.
- Vajzović, E., & Hibert, M. (2020). *MEDIJSKA I INFORMACIJSKA PISMENOST: ISTRAŽIVANJE I RAZVOJ*. Sarajevo: Fakultet političkih nauka .
- Vajzović, E., & Turčilo, L. (2020). *Medijska i informacijska pismenost: istraživanje i razvoj* . Sarajevo : Fakultet političkih nauka .
- Veen, W., & Vrakking, B. (2009). *Homo Zappiens and its consequences for learning, working* . Achen: Artmed.
- Whitbourne, S. K. (2012). It's a Fine Line Between Narcissism and Egocentrism. *Psychology Today*.

6.1. WEB LITERATURA

- Čičić, T. (2022) *Gaming: mogućnosti i rizici igranja video igara kod djece i mladih (Završni rad)*.
Repozitorij Pravnog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, dostupno na:
<https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:199:072540>
- Dejanović, Aleksandar, & Ljubojević, Č. (2017). Digitalna generacija u visokom obrazovanju:
Buđenje kreativnosti, dostupno na:
https://www.researchgate.net/publication/323254569_Digitalna_generacija_u_visokom_obrazovanju_budenje_kreativnosti
- Deklaracija o značaju medijske i informacijske pismenosti u Bosni i Hercegovini* (2019). Dostupno
na: <https://fpn.unsa.ba/b/wp-content/uploads/2020/12/Deklaracija-MIP-BIH-2019.pdf>
- Granić, M. (2022). *Mentalno zdravlje, psihologija*. Dostupno na:
https://krenizdravo.dnevnik.hr/zdravlje/mentalno_zdravlje/fenomen-izmisljene-publike-psihologinja-otkriva-sve-o-problemu-izrazenom-kod-adolescenata-ali-i-odraslih
- Ivana, P. (2023). *Mediji, online igre i djeca i mladi*. Dostupno na: <https://csi.hr/2023/05/25/mediji-online-igre-i-djeca-i-mladi/>
- Izbleдела, S. (2014). *Digitalizacija medija* . Dostupno na : <https://6yka.com/blogovi/digitalizacija-medija>
- Kodeks za štampane i online medije* . (2021). Dostupno na: Vijeće za štampu u Bosni i Hercegovini:
https://www.vzs.ba/index.php?option=com_content&view=article&id=218&Itemid=9&lang=bs
- KRIVIČNI ZAKON FEDERACIJE BOSNE I HERCEGOVINE*. (2023). Dostupno na:
<https://www.paragraf.ba/propisi/fbih/krivicni-zakon-federacije-bosne-i-hercegovine.html>
- Krstičević, N. (2023). *Dijete jede ispred ekrana? Evo što tako riskiraš i kako to ispraviti*.
Retrieved from Dostupno na: <https://miss7mama.24sata.hr/skolarci/dijete-jede-ispred-ekrana-evo-sto-tako-riskiras-i-kako-to-ispraviti-15052>
- Kunić, D. (2017). *Specijalisti za digitalne medije*. Dostupno na:
<https://daliborkunic.medium.com/specijalist-za-digitalne-medije-4a12495f9ab5>

- Lavić, S., & Grnižić, M. (2014). *Leksikon socioloških pojmova*. Sarajevo: Fakultet političkih nauka Univerziteta u Sarajevu. Dostupno na: <https://daliborkunic.medium.com/specijalist-za-digitalne-medije-4a12495f9ab5>
- Nenadd. (2021, Mart 26). *DIGITALNA (NE)KULTURA*. Dostupno na: <http://www.youthnow.rs/2021/03/26/digitalna-nekultura/>
- Pikulić, M. (2015, Mart 23). *Fotograf je guslar 21. vijeka*. Dostupno na: <https://media.ba/bs/magazin/fotograf-je-guslar-21-vijeka>
- Popov, V. (2017, Decembar 17). *Informatizacija, digitalizacija i digitalna transformacija — u čemu su razlike?* Dostupno na: <https://startit.rs/informatizacija-digitalizacija-i-digitalna-transformacija-u-cemu-su-razlike/>
- Popov, V. (2017, Decembar 17). *Informatizacija, digitalizacija i digitalna transformacija - u čemu je razlika?* Dostupno na: <https://startit.rs/informatizacija-digitalizacija-i-digitalna-transformacija-u-cemu-su-razlike/>
- Poslovni, H. (2021, Juli 16). *Milenijalci i Gen Z – Generacije totalno drugačije od drugih, a evo i zašto*. Dostupno na: Poslovni hr. <https://www.poslovni.hr/lifestyle/milenijaci-i-gen-z-generacije-totalno-drugacije-od-drugih-a-evo-i-zasto-4296594>
- Simeunović, V., & Milić, S. (2012). Rano otkivanje kreativnosti kao osnovna za društveni napredak. 9/10. Dostupno na: https://www.researchgate.net/publication/323254569_Digitalna_generacija_u_visokom_o_brazovanju_budenje_kreativnosti
- UNICEF. (2021, May 31). *Cyber nasilje (Cyberbullying): Šta je to i kako ga zaustaviti?* Dostupno na: unicef.org: <https://www.unicef.org/bih/pri%C4%8De/cyber-nasilje-cyberbullying-%C5%A1ta-je-i-kako-ga-zaustaviti>
- Mulić, S.S. (1.10.2014). *Meliha Varešanović, žena sa fotografije koja je očarala svijet*. Dostupno na: Aljazeera Balkans, <https://balkans.aljazeera.net teme/2014/10/1/meliha-vareshanovic-zena-sa-fotografije-koja-je-ocarala-svijet>
- Plakalo.E. (7.06.2023). *Učenica iz Sarajeva donijela pištolj u školu*. Dostupno na Hayat.ba, <https://hayat.ba/sokantno-ucenica-iz-sarajeva-donijela-pistolj-u-skolu/954160/>

AGENCIJE (3.6.2023). *U Beogradu peti protest 'Srbija protiv nasilja'*. Dostupno na: <https://balkans.aljazeera.net/news/balkan/2023/6/3/u-beogradu-danas-peti-protest-srbija-protiv-nasilja> .

Arnautović. V.(20.09.2021). *Profesorica optužena za "negiranje genocida" / Turčilo: Izmislili su razlog da me diskredituju.* Dostupno na Oslobođenju <https://www.oslobodjenje.ba/dosjei/intervjui/profesorica-optuzena-za-negiranje-genocida-turcilo-izmislili-su-razlog-da-me-diskredituju-691994>

Dujmović. A. (2020). *Diskriminacija temeljem spola u BiH se ignorira – fokus je na etničkoj, političkoj i religijskoj.* Dostupno na Žene i mediji, <https://www.zeneimediji.hr/dr-sc-daniela-jurcic-diskriminacija-temeljem-spola-u-bih-se-ignorira-fokus-je-na-etnickoj-politickoj-i-religijskoj/>

BLOG (2017), Nermina Vehabović-Rudež. Dostupno na: <https://www.zenicablog.com/nermina-vehabovic-rudez/>

Saračević. A. (2021). *Apsolutna sigurnost ne postoji: Sve veći broj žrtava internetskih prevara.* Dostupno na: Avazu, <https://avaz.ba/vijesti/bih/690244/apsolutna-sigurnost-ne-postoji-sve-veci-broj-zrtava-internetskih-prevara>

Popis slika, grafikona, tabela i shema

1. Slika 1. Meliha Varešanović, Sarajka sa fotografije engleskog fotografa.
2. Slika 2. Naslovnica NewYork Timesa.
3. Slika 3. Lažna vijest o prof. Lejli Turčilo
4. Slika 4. Druženje sa prijateljima u 21. vijeku/zavist od društvenih mreža
5. Slika 5. Vijest o djevojčici koja je donijela pištolj u školu.
6. Slika 6. Vijest o protestima u Beogradu.
7. Slika 7. Prof. Danijela Jurčić
8. Slika 8. Psihologinja Nermina Vehabović-Rudež
9. Slika 9. Istražitelj Saša Popović
10. Grafikon 1. Spolna struktura stanovništva izražena u procentima
11. Grafikon 2. Stepen obrazovanja stanovništva, izraženo u procentima
12. Grafikon 3. Detaljan prikaz godina ispitanika, izraženo u procentima
13. Grafikon 4. Shematski prikaz šta ispitanici najviše koriste od tehnologije, izraženo u procentima
14. Grafikon 5. Prikaz koliko ispitanik često koristi internet
15. Grafikon 6. Prikaz koje društvene mreže ispitanici koriste, rezultati istraživanja izraženi u procentima
16. Grafikon 7. Korištenje telefona u društvu
17. Grafikon 8. Detaljan prikaz korištenja društvenih mreža prvim buđenjem
18. Grafikon 9. Prikaz korištenja društvenih mreža navečer
19. Grafikon 10. Detaljan prikaz zbog čega ispitanici koriste društvene mreže
20. Grafikon 11. Prikaz rezultata o ostavljanju podataka na internetu, izraženo u procentima
21. Grafikon 12. Izjašnjavanje ispitanika o osjećanjima prilikom čitanja govora mržnje na internetu
22. Grafikon 13. Prikaz rezultata ispitanika izraženo u procentima
23. Grafikon 14. Prikaz rezultata o treniranju mozga, izraženo u procentima
24. Grafikon 15. Rezultati o zadovoljstvu života ispitanika izraženi u procentima
25. Grafikon 16. Lista tvrdnji koja se odnosi na doživljaj sebe

26. Tabela 1. Prikaz razlika između digitalne i analogne generacije
27. Tabela 2. Prikaz podataka ispitanika
28. Tabela 3. Prikaz odgovora o upotrebi tehnologije
29. Tabela 4. Dio percepcije ispitanika o značaju digitalnih medija
30. Tabela 5. Prikaz ispitanih stavova
31. Shema 1. Grafički prikaz generacija
32. Shema 2. Komunikacijski model

7. PRILOZI

U prilogu rada izdvajam intervjue koji su realizirani putem Zoom-a, Vibera i Whatsup aplikacija. Od istih je sačinjen transkript koji će u ovom pristupu sadržavati dvije oznake **P**-pitanje i **O**-odgovor.

7.1 Danijela Jurčić

Slika 7. Prof. dr. sc. Danijela Jurčić (Žene i mediji, 2020)

Sagovornica: Danijela Jurčić, profesorica na Filozofskom fakultetu u Mostaru, odsjek za medije.

P: *Globalizacija je utjecala na sve društvene tokove, pa tako i na svijet tehnologije. Pamtimo li vrijeme prije ili poslije digitalizacije?*

O: Vi ne pamtite, ja pamtim (smijeh). Rođena sam 1981 godine, rekla bih da se svijet apsolutno promijenio. Ništa više nije kao što je bilo ranije. Bit' ću ovdje iskrena pa ću kazati da se meni više sviđalo ono ranije. Više mi se sviđala primjerice moja mladost i to doba u kojem sam ja odrastala nego primjerice vaša, mi smo ipak dvije različite generacije. Ja pripadam onoj „Y“ generaciji. Uistinu je bilo sve drugačije, mislim ovdje i na medije i na način komuniciranja. Vi danas koristite što se tiče medija, samo nove medije. Negdje me žalosti činjenica da negdje preskačete i one tradicionalne medije koji su i vjerodostojniji i kvalitetniji od ovih novih medija. Ne znam koliko ih možemo zvati novim medijima, iako su stari preko 30 godina. Tako da, dosta se toga promijenilo, u onom komunikacijskom smislu. Neki dan sam primjetila jednu scenu koja je meni bila, kazat ću poprilično tužna.

Mladi ljudi sjede u kafiću, svi su za svojim mobilnim telefonima, dakle apsolutno nema nikakve vrste komunikacije. To u moje doba nije bilo. Mi smo svi komunicirali, čitali smo puno, puno smo razgovarali. Sve se to negdje jako promijenilo, ja bih rekla na gore.

U kojem smjeru ćemo ići, to više nitko ne zna ili ja to vrijeme idealiziram zato što je sve bilo davno. Imamo lijepa sjećanja za sve što je bilo. Negdje mi je ovih generacija i „žao“. Žao jer žive u virtuelnom svijetu, a ne u stvarnom svijetu.

P: Spomenuli ste šta se to promijenilo dolaskom digitalizacije. Od tradicionalnih medija, televizija opstaje. Hoće li tradicionalni mediji ipak pasti u zaborav?

O: Još uvijek mislim da neće, svaki mediji koji se pojavi misli se da će se iskorijeniti onaj prethodni. Međutim, evo, svjedoci smo da se to još uvijek nije dogodilo. Naravno da su mediji doživjeli jednu apsolutnu transformaciju. To je činjenica, međutim, kad govorimo o budućnosti nju je jako nezgodno predvidjeti. Možemo nagađati. Ja predajem tisak, pa studenti me često pitaju hoće li tisak izumrijeti? Primjerice sada, na području Bosne i Hercegovine imate osam dnevnih tiskovina. Naravno, kako vrijeme bude prolazilo taj će broj tiskovina opadati, međutim činjenica je još jedna tisak nudi ono što nijedan drugi mediji ne nudi, a to je analiza. Mislim da će tisak opstati u nekakvom ovakvom printanom izdanju, ne u ovolikom broju kao što ih je danas, možda će biti neka specijalizirana izdanja i nuditi će analizu i analitičnost, netko to voli. Postoji i ona podjela na tradicionaliste i moderniste. I Vi i ja spadamo u kategoriju modernista. Mi se informiramo putem pametnih telefona, putem društvenih mreža, portala i tako dalje. Međutim imate one tradicionaliste još uvijek koji ne mogu dan započeti bez da prelistaju neki dnevni tisak. O korištenju televizije da i ne govorim, njima je dnevnik apsolutno jedini izvor informacija. Tužna sam jer radim sa studentima kada mi oni kažu primjerice, da televiziju uopšte ne gledaju. Ne gledaju dnevnik, ne slušaju radio, izuzev ako se voze u automobilu pa bude neka dobra glazba. Tisak gotovo ne čitaju nikako i tako dalje. Opet kažem, postoji nekakav generacijski jaz, između mladih ljudi i onih starijih, u smislu od koga dobijamo informacije. Ja bih više voljela, uistinu da se mladi ljudi malo više pođu okretati i tradicionalnim medijima, ne u smislu da gledate televiziju svaki dan, ne, ali da krenete pratiti informativno-političke sadržaje, pa ćete vidjeti da postoji velika razlika između informiranja odnosno vijesti koje su plasirani na televiziji od vijesti koje su plasirane na novim medijima, ali isto tako želja mi je da se oni stariji ljudi, tradicionalisti, ne drže samo slijepo, za ove tradicionalne medije, već naravno da daju šansu i novim medijima.

Ja protiv novih medija nemam ništa da se razumijemo, baš naprotiv, mislim da imaju velike svoje prednosti, preporučujem uvijek studentima, naravno treba koristiti nove medije, nove tehnologije, moramo ići u korak s vremenom, ali na jedan pametan i razuman način.

P: Koje bi bile prednosti, a koje nedostaci digitalizacije?! Spomenuli ste mi maloprije da ste vidjeli jednu tužnu sliku, mlade ljude kako sjede sa telefonima i taj nedostatak komunikacije sa prijateljima je primjetan. Šta je to još nekako što je digitalizacija oduzela, a Vi pamтите kao dobro?

O: Pamtim druženje, pamtim igru, imam i ja dijete koje pripada jednoj novoj generaciji takozvanoj „Alfa“. Rođen je 2014 godine, pa mi se čini da nema nekakvih tradicionalnih igara koje smo mi imali. Onako družeći se face to face. Nekako su svi zaludeni novim tehnologijama. Jednostavno i moje dijete kao i njegovi vršnjaci traži laptop, pametni telefon i tako dalje...

I negdje mi se čini da je to apsolutno pogrešno. Jako malo čitate, ne mislim na Vas, mislim na mladu generaciju. Nemate ništa potrebe pamtit, sve zapisivate u pametne telefone. Ja se sjećam prije znala sam napamet ne znam ni ja koliko brojeva telefona. Danas to ništa ne moramo raditi, ne moramo nigdje ovako memoriju razvijati. Ono što je bilo nezamislivo nama, da će influencerstvo biti zanimanje, da će influenceri jednoga dana kao predmet izučavanja i u visokoškolske institucije, da će infleusneri držati gostujuća predavanja na mnogim sveučilištima u Bosni i Hercegovini i u Hrvatskoj i tako dalje. Ne bih nikoga imenovala. Po mom mišljenju dobro je sa teorijske strane razgovarati na tu temu, ali da influenceri baš da budu dođu i pričaju studentima na pojedine fakultete nisam baš za tu opciju. Negdje mi se čini da je unazad deset godina, ne više, neke stvari koje se događaju bile uistinu nezamislive.

P: Jasno. Rekli ste da je teško predvidjeti budućnost medija, živimo li mi profesorice u nekoj (ne)stvarnosti?

O: Pa ja bih rekla da jesmo. Komuniciram puno sa mladim ljudima na fakultetu, vidim što im znače društvene mreže, što im znače objave, kako doživljavaju društvene mreže. Ja ih pokušavam naučiti da olabave komunikaciju. Previše su napeti, što će objaviti, s kim će se povezati, kako će neko njihov zahtijev za prijateljstvo rezonirati, itd, itd. Pročitala sam jedno istraživanje da kada objavimo nekakvu sliku na društvenim mrežama, svaki lajk nam povećava razinu serotonina, čine nas jako jako sretnim. Nekad sam čitala psihološku studiju, razinu serotonina povećava čokolada, banana i sir, evo sad vam i jedan lajk može učiniti da imate jedan lijep i ispunjen dan.

Negdje mi se čini da uistinu živimo, živite, vi mlade generacije, u nekakvom virtuelnom i začaranom svijetu. Na vas sve više i više imaju utjecaja influencersi, bojim se da to može imati velike posljedice, a nismo ni svjesni do kojih posljedica može doći praćenje određenih ljudi na društvenim mrežama.

P: Koje su to posljedice, možemo li neke izdvojiti? Sve je mediji, sve je ekran. Influenseri su ti koji iskaču iz tog ekrana. Koje su posljedice u toj našoj (ne)stvarnosti?

O: Ja sam ostala frapirana, mislim da se to dogodilo prošle godine, kada mi je studentica kazala da ona prosto ne zna otići i kupiti niti jedan proizvod, niti kozmetički, ništa ne zna kupiti bez da prethodno ne konsultira sa jednom influencericom koja reklamira kozmetiku. Do kojeg me je zaključka to dovelo?! Da ona ne koristi ono što joj je Bogom dano, svoj intelekt, već je ušla slijepo u ono što joj se nameće.

I opet kažem, noviji mediji imaju veliki utjecaj na vas, onda oni kažu nemaju, nemaju mi sami odlučujemo. Međutim, to nije ništa strašno, neće se ništa dogoditi strašno što vi ne možete kupiti kozmetički proizvod bez da se konsultirate. Međutim, imate nekakve događaje, svjedoci smo, nedavno se dogodio jedan veliki incident u Srbiji, kada je dječak napravio masakr, ubio je devetero ljudi, ja ću okriviti, mislim, ja ću reći da je posljedica takvog ponašanja između ostalog i mediji. Nekakvi novi trendovi što se nameću, samo molim Boga i 100 puta sam rekla da to naučimo korigirati na način da uvedemo medijsku pismenost u osnovnu školu. Dakle, mi mlade ljude moramo početi medijski opismenjivati, ne pretjerujem kad kažem da se medijska pismenost mora uvesti u prvi razred osnovne škole. Djeca danas imaju plasirane informacije koje su puno puta i fejk i neprovjerene međutim, oni nemaju mogućnost kritički promišljati o njima, na taj način doživljavaju sve zdravo za gotovo. Njima je to sve ispravno, oni su suočeni sa brojnim izazovima koji mogu biti pogubni za njih i još ono što se nadam je da takvi nekakvi primjeri što smo imali u Srbiji nastavljat će se i dalje... mogu se ja nadati, oni će se nastavljati dalje, ja to znam, vrijeme će pokazati, a ono što je zabrinjavajuće da svaki takav primjer, medijski se senzacionalistički prikazuje, to ste primjetili. I onda se dogodi sljedeće, imate nešto što se zove Verterov efekt, ako ste čitali „Patnje mladog Vertera“, onda znate da je Verter bio nesretno zaljubljen, počinio samoubojstvo. Nakon toga, počinje lavina samoubojstava, zato što su vidjeli primjer od njega. To se događa i u medijima, dakle ako smo imali takav događaj u Srbiji, ja sam znala da će se dogoditi iste takve stvari ili pokušaji i na području Bosne i Hercegovine i Hrvatske i to se događalo.

Bilo je tu i prijetnji, trebali bi smanjiti nekakve vijesti koje dovesti do toga da se nekakvi incidenti ponove i tako dalje i tako dalje... Ono što žalosti jeste da su mladi ljudi izloženi, ustvari svi mi zajedno jednom posve novom obliku novinarstva. Dakle, novinarstvo u ono moje doba o kojem smo maloprije pričali, u vaše doba apsolutno nije jednako. Kad učimo studente novinarstva strukturu vijesti, mi danas u svakoj skoro vijesti možemo naći barem nekoliko pogrešaka. Zna se struktura svake vijesti, zna se kako vijest treba izgledati, međutim danas mediji u utrci za profitom ne rade sve da bi zadovoljili temeljne postulate novinarstva. Sada pogreške su velike, senzacionalizma je previše, novinarstvo se srozalo, novinarstvo vam je danas na najnižim granama. Ja ga analiziram 25 godina. Ne znam da je ikada bilo gore. I ono što je jako tužno jeste činjenica da nema ozbiljnog analitičkog novinarstva na području Bosne i Hercegovine. Ima, ali jako malo, ovdje ću se krojirati. Usudiću se kazati nema ni istraživačkog novinarstva.

Istraživačko novinarstvo se bavi istraživanjem društvenih anomalija, u Bosni i Hercegovini imate anomalija koliko god hoćete, na svakom koraku. Međutim, ovdje istraživačko novinarstvo ne postoji. Zašto? Zato što smo izuzetno kompleksno i složeno društvo i država. Kompleksno je cijelo područje Balkana. Jednostavno smo takvi, složeni. To je za jedne ozbiljne psiho-analize. Što istočnije, usudit ću se reći mediji su gori. Bila sam sudionica jednog projekta „Lokalni mediji za bolju budućnost“, sudjelovale su države bivše Jugoslavije, Slovenija, Hrvatska, Bosna i Hercegovina i Srbija. Radili smo istraživanje medija u našim državama, ja sam bila istraživačica iz područja Bosne i Hercegovine. Samo ću kazati da je Slovenija od nas udaljena svjetlosnu godinu, po pitanju kvalitete medija. Hrvatska od Bosne i Hercegovine je isto tako bolja, a što idete prema istoku, mediji su sve gori i gori. U Srbiji imate medije koji su od 1 do 10, ja bih im dala ocjenu -1.

P: Da li nam budućnost ostaje na društvenim mrežama? Spomenuli ste novinarsku profesiju, usudit ću se reći da se danas novinarstvom može baviti bilo ko i to se podvodi pod ono „to je slobodna profesija“. Da li nam je nedostatak što se našim poslom može baviti bilo ko?

O: Bravo, odlično pitanje. Mada ja kad kažem svoj odgovor na ovaj upit mnogi me sasjeku. Ne dam se ja, imam ja svoj stav. Mislim da sam 100% u pravu, a to vam kaže i stručna literatura. Liječnik je onaj ko završi studiji medicine, pravnik je onaj koji završi studiji prava, a novinar je onaj koji završi, ja kažem ne mora ništa. Znam toliko novinara/novinkarki koji imaju srednju stručnu spremu. Bez uvrede ikome i to onu tekstilnu, znači to je tri razreda srednje škole.

Otkud pravo nekome da sa tri razreda osnovne škole kreira javno mijenje? Savim legitimno i legalno pitanje. Imamo medijski kaos u Bosni i Hercegovini. Ne znam imate li podatak koliko je medijskih kuća u našoj državi? Vi ovdje imate preko 700 portala, što to znači + televizijske postaje+radijske postaje, mediji printani. To kad prevedete, znači da svako selo ima svoju medijsku kuću. Prezasićeno je medijsko tržište. Kad govorim o ovoj temi kažem, sve uredu puno je medija, nema potrebe za njima međutim, tko radi na tim medijima? Tko su ljudi koji kreiraju medijski sadržaj? I onda uvijek dođemo do burne rasprave sa mnom. Ja sam zagovornica teorije da novinari trebaju proći izobrazbu, nije fakultet novinarstva, žurnalistike tek tako osmišljen. Ljudi koji studiraju novinarstvo uče štošta, uče novinarske žanrove, uče etiku, jako je bitna etika, novinarsku deontologiju, uče kako se ponašati pred određenim medijima. Imate radio, tisak, televiziju, nove medije, fotografiju.

Uče kako napisati vijest, kako nikoga ne povrijediti i onda neko dođe sa ulice i kaže ja to sve znam, naravno da ne znate. Naravno da se odgađaju pogreške kakve se događaju i onda mislim da se publika naučila na neke tako oprostite na terminu „lahko probavljive sadržaje“. Negdje se zahvaljujući tolikoj količini medija i neprofesionalnosti medija nismo se naučili na takav medijski sadržaj, a zapravo ne razmišljamo koja je štetnost od tih istih takvih sadržaja. Volimo to žutilo, volimo crnu kroniku...

***P:** Koliko će nas digitalizacija koštati usljed neprofesionalizma? Hoće li nas koštati?*

O: Hoće, izučava se digitalizacija na studijima novinarstva, studenti se uče kako bi im se taj fenomen približio i dočarao. Svjesni su studenti svog znanja odnosno ne znanja. Uvijek im kažem, nemojte svrštariti, da pratite sve i svašta. Morate se opredijeliti za jedan dio. Izaberite područje koje vas zanima i nemojte se sramiti po završetku studija otići na pijacu i izvještavati o cijenama voća i povrća. Tako se kreće, tako smo krenuli svi. Što se tiče medija danas, još ću jedan termin spomenuti, to je građansko novinarstvo. E do toga nas je dovela digitalizacija, Građansko novinarstvo znači sljedeće, svatko može biti novinar, ako vama sad padne na pamet da šetate vašim gradom rodnim, vidite nekakav zanimljiv fenomen u gradu, Vi uslikate, stavite na portal i napišete vijest. Zakonom zabraniti. Apsolutno, bez dileme. Mnoge moje kolege kažu da je to savršena stvar za novinarstvo ja mislim da nije. Trebamo shvatiti da novinari i studiji novinarstva imaju smisao, nisu tek tako. Mi smo dobro pripremljeni za proces digitalizacije, mi profesori naravno dat ćemo trud i znanje moći i prenijeti na studente.

7.2 Nermina Vehabović-Rudež

Slika 8. Mr. sci psiholoških nauka, psihoterapeutkinja sa Evropskom licencom za psihoterapiju Nermina Vehabović-Rudež (Zenica blog, 2018)

Sagovornica: Nermina Vehabović- Rudež, psihologinja i psihoterapeutkinja 2005. godine postala je prvi bosanskohercegovački licencirani psihoterapeut u Evropskoj asocijaciji za psihoterapiju. Instruktor Instituta William Glasser za realitetnu terapiju i teoriju izbora postala je 2004.godine. Školovala se u nekoliko psihoterapijskih pravaca, realitetne psihoterapije, psihodrame, EMDR, integrativne dječije i adolescentske psihoterapije.

P: Kako ekran utječe na našu psihu?

O: Čovjek je biće koje živi u sprezi sa svojom okolinom i sa tehnološkim dostignućima. Sam ih stvara, i na neki način ono što je opasno jeste ne naći mjeru, iskoristiti ova dostignuća u pogrešnom pravcu tj. koristiti ih skroz bez mjere, ili ih ne kroistiti je jednako opasno. Jednako je opasno ne koristiti tehnološka dostignuća, čovjek živi, razvija se, ide neki svojim putem. No to su izbori. Ekran je nešto što je neminovno u današnjem svijetu, ekran kao što je ekran kompjutera, televizijski ili od tableta i laptopa, ili od telefona. Govorimo li o djeci onda je roditelj taj koji od malih nogu, od rođenja djetetu može da kontroliše korištenjem tih sredstava kompjutera, tableta, mobitela. Kad roditelj dozvoli malom djetetu ekran od ruke to je opasno za razvoj. Nije ekran opasan, opasan je roditelj koji daje djetetu tablet i laptop u ruke. U toku razvoja djeca možda nekada imaju svoja interesovanja, nalaze socijalno okruženje ili socijalni krug preko telefona.

Ponašanja koja onda počnu pokazivati mogu biti nekad i depresivni simptomi, povlačenje agresivni simptomi, posebno kad se radi o igricama gdje oni osjećaju uspješnost i izolaciju od socijalnih kontakata. Sve je opet povezano opet šta se dešava sa čovjekovom životu u njegovom socijalnom okruženju. Kako je povezan sa vršnjacima u školi? Kako je povezan sa roditeljima, sa nekim bitnim ljudima u životu, sa nastavnicima?! Odrasli čovjek je neko ko može da traži mjeru, ali je 100% odgovoran da li će djetetu doći u ruke taj ekran u prvoj/drugoj/petoj godini života i kako će on dozirati to korištenje ekrana. Kao što sve može postati ovisnost tako i korištenje određenih ekrana, mobitela, laptopa, i ostalog može biti ovisnost i onda ona ima podjednak tretman kao i sve ostale ovisnosti. Dugotrajan je tretman, a ovisnost nam ipak pokazuje da čovjek ima u svom zadovoljavanju psiholoških potreba da je ugrožen, ima nekakvalitetne odnose sa sebi bliskim ljudima.

P: Zašto slabije pamtimo?

O: U zavisnosti od toga koliko pravimo kondiciju svog mozga, toliko ćemo slabije pamtiti odnosno bolje pamtiti, ako ne radimo mentalnu gimnastiku, a to je da računamo, da razmišljamo, da uspostavljamo uzročno-psoljedične odnose. Nekako je sve automatizovano. Naravno da usporavamo rad našeg mozga. Bukvalno automatski će reagovati, odnosno neće biti promišljanja. Kada nema promišljanja, nema ni kvalitetnog života. Znači nekako, kritički ne razmišljamo i može nam se podvalitati sve i svašta odnosno možemo postati žrtve svog ne korištenja aktivnog mozga.

Kad se radi o starijim ljudima, prije ovog tehnološkog napredovanja, uvijek je bilo da će dugo zadržati mozak svježim ako rade, ako rade ručne radove, ako ispunjavaju ukrštenice. Ne korištenjem mozga, mozak se uspavljuje, pojavljuju se različiti simptomi, nezadovoljstvo. Iako izgleda jako ugodno, ne koristiti mozak na početku jer sva rješenja imamo na telefonu. Sve što nas zanima možemo pronaći na telefonu. Trebalo bi koristiti svoj zdrav razum, trenirati ga. Čak računati bez digitrona. Dakle, mozak uključi svoj pilot i zbog vrlo brzog mijenjanja sadržaja, čak nam opadne koncentracija. Predložim svima odraslim da uzmu Tik Tok sadržaj gdje se mogu zabavljati, a mozak će tako naučiti da koncentracija traje 30 sekundi pa možda i kraće. Zato je važno da se ima mjera. Uvijek ćemo govoriti o mjeri kao dobroj psihološkoj zaštiti.

P: Da li se trebamo zabrinuti za budućnost?

O: Naravno, ako bude tehnologija ovom brzinom napreodvala, a mi je koristili bez da znamo da smo ljudska bića, da imamo kreativnost, sposobnosti i potrebe kojima se trebamo voditi. Znači ležeran život nije najbolja varijanta za mentalno zdravlje. Može biti ugodan, u smislu da je dobro. Međutim, čovjek se upravo raste i razvija zahvaljujući preprekama. Čovjek sad možda nema sad zvaničnih, velikih prepreka ako je finansijski siguran, međutim upravo nemajući prepreke i probleme koje rješava, čovjek se ne može da se penje i razvija u pravom smislu da osjeća da rješava neke probleme i zbog toga tehnologija treba da bude korištena u pozitivnom smislu, da nam olakšava život, ali ne da nas zamjeni. Da razmišljamo, da osjećamo da se na neki način povezujemo sa drugim ljudima.

P: *Kako sačuvati mentalno zdravlje? Šta uraditi?*

O: Sačuvati mentalno zdravlje možemo tako što ćemo nalaziti mjeru, što ćemo razmišljati o svojim potrebama i načinima kako da ih zadovoljimo uz pomoć drugih ljudi odnosno odnosa koje stvaramo sa drugim ljudima. Izlasci sa prijateljima u prirodu, izlazak sam, vrijeme odmora, zadaci problemski koje možemo sebi postavljati, ne plašiti se problema koje život nosi, ne pokušavati utjecati na okolnosti nego sebe držati u kontroli kako bi mogli odgovarati na okolnosti koje su nepredviđene, koje ne možemo mi kontrolisati itd. Znači negdje razvijati sopstvene kapacitete, a ovo sve što dolazi iz okoline su naši izazovi i stresovi svakodnevnog života na koje odgovaramo zahvaljujući nekim ranijim iskustvima kapacitetima koje razvijamo i usavršavamo.

P: *U svojoj profesiji da li ste imali slučaj „oboljelih“ od ekrana?*

O: Oboljeli od ekrana su ljudi koji imaju neke psihološke potrebe koje nisu zadovoljenje, nisu zadovoljni svojim životima i utonu u takav nekako svijet. Ja imam djece koje roditelji dovode zato što su puno koriste telefone i to su oni nemoćni roditelji koji u biti mogu samo da se sjete da oduzmu telefon i to je to. Tu narušavaju svoj odnos sa djetetom pogotovo, ako je u tinejdžerskom dobu. Negdje je prevencija u ranom djetinjstvu ne davati telefone nikako djeci apsolutno. I ne trebaju biti ponosni na to što im djeca znaju skrolati gore-dole s prstićem. Niti su djeca toliko napreovala da razumiju kako ide tehnologija, oni rade pomoću pogreške. Bolje da se igraju u prirodi, da se prljaju, da su u blatu, da skaču po lokvama i penju se po drveću.

Tehnologiju ne mogu izbjeći i trebaju znati rukovati s tim, ali za odrasle ljude znači problem utapanja u ekran je problem nezadovoljstvom sadašnjim životom.

P: Koje su najčešće greške koje pravimo pri prvim koracima ka ekranu?

O: Najčešće greške: davanje telefona djetetu. Ja vidim sjedi u kolicima, evo ti telefon dok mi pričamo, evo ti fokusiraj na tablet. Ti sadržaji su opasni na malim ekranima posebno. U prijašnjem vremenu, crtani je bio na televizoru koji je bio veće veličine. Nije bio stalno već je trajao 15 minuta. Treba ta mjera da se zna, bilo šta da se radi uz televizor može postati opasno. Ja često vidim da roditelji hrane djecu dok gledaju crtani na tabletu tu već možete razviti taj osjećaj da nemaju pojma šta su pojeli, šta nisu, onda idu problemi sa kilažom. Povezivati se sa ljudima puno je zdravije nego boraviti sa televizirom ili tabletom. Trebamo znati da su tehnološke dobrobiti vrlo važne od laptopa, telefona, ali oni su nama samo pomoć, ali ne društvo. Ne razmjena za bliske ljude, prijatelje ili partnere.

7.3 Saša Petrović

Slika 9. istražitelj Saša Petrović (Avaz, 2021)

Sagovornik: Saša Petrović, istražitelj Federalne uprave policije i stručnjak za cyber sigurnost

P: Šta je digitalizacija promijenila?

O: Od izuma točka, ljudi imaju potrebu za izumom kako bi olakšali potrebe za život. Razvojem informacionih tehnologija, ljudi traže lakši, brži način komunikacije, kupovine itd.. Digitalizacija je promijenila život iz korijena. Okrenula nas prema digitalnom životu. Tradicionalisti se uklapaju sa digitalnim, novije generacije žive već digitalno doba.

Tako da se socijalizacija, sve se odvija u online sferi. Postoji pravilo, Mooreov zakon gdje kaže „Tehnologija ide svake dvije godine 100% naprijed“. On je tada rekao za tranzistore, niko mu tada nije vjerovao, ali evo sada svake dvije godine kupite telefon, nakon dvije godine on je već star.

Sve se promijenilo. Postali smo, ja to slobodno mogu tako reći digitalno ovisni. Kada bi nestalo sve odjednom, kad bi se sve pogasilo, internet, gas, struja, osnovne potrebe jer je sve digitalizovano, preokrenulo sve, vratilo bi nas u kameno doba i pitanje je kako bi se mi uopšte snašli u tome jer smo već navikli. Najbitnije je socijalizacija, prije je to bilo face to face, sad je korištenjem tehnologija, emotikona, izraze i tako dalje..upoznavanje ljudi i prijatelja koji nikad niste ni upoznali online. Okrenulo je društvo opet naopačke, ali mi to tražimo, čovjek žudi za istraživanjem, olakšavanjem svog života. Tako da, olakšali jesmo sebi život, sa svim ovim gedžektima, divajzerima, ali i sa druge strane smo postali ovisni, digitalno. Bez toga ne možemo normalno funkcionisati.

P: Koliko smo sigurni na internetu?

O: Apsolutna sigurnost nigdje ne postoji, ni u fizičkom ni u virtuelnom svijetu. Bili bi sigurni kad bi računar odlučivao umjesto nas. Kad kažem računar, mislim na informacione tehnologije, oni rade samo šta mu čovjek kaže. Kad bi računar mogao razmišljati, donositi odluke, umjesto čovjeka on ne bi nikad pogriješio. On radi onako kakao ga je čovjek konfigurisao. Sigurnost na internetu, ako mislimo prevare, ucjene, uvijek postoji način kao i u stvarnom svijetu, da druga strana iskorištava ranjivost i slabost čovjeka. Slabosti se kreću od konfigurisanja sistema u sigurnosnom aspektu, korištenja interneta sa sigurnosnog aspekta i u cilju pribavljanja protivpravne imovinske koristi, ili neke druge koristi ne mora biti imovinska. Druga strana koja je malignozna, ona iskorištava ranjivosti čovjeka sa ove strane, ne mašine, mašinu je konfigurisao čovjek. To možemo porediti sa mađioničarem kad je riječ o prevari. Ti gledaš u jednu stranu, a pored toga voz prolazi, nešto se dešava ti to ne primjetiš. Vrlo je lahko manipulirati sa ljudskim umom, sa ljudskim slabostima. Ljudi su naivni, lakovijerni, sve se to može iskoristiti na internetu. Ne samo na internetu, vjerski nadrealizam, fanatizam...sekte, nema čega nema. Apsolutne sigurnosti nema, može se podići svijet o sigurnosti, odnosno nivo sigurnosti se može podići na zadovoljavajući, ali nikad se ne može maksimalno postići iz razloga što čovjek administrira mrežom. Vrlo je teško edukovati čovjeka da u potpunosti konfigurira sistem, da pazi na sve moguće stvari jer toliko je tih stvari od kojih se treba zaštititi da je nemoguće jednom ljudskom biću sve zapamtiti.

P: Uzimamo li podatke zdravo za gotovo (ostavljamo ih svugdje)?!

O: Ne bi uzimali zdravo za gotovo da znaju ljudi šta se sve može uraditi sa tim podacima. Čovjek je civil, on ne razmišlja da postoje zli ljudi, da postoji opasnost sa druge strane, da neko to može

sve zloupotrijebiti. Ljudi manje ili više ostavljaju razno-razne svoje podatke po raznim forumima itd... Druga strana kad hoće uraditi neko krivično djelo ona skuplja te podatke i koristi ih tako da sve zavisi od čovjeka do čovjeka, ali skoro svi u manjem ili većem obimu ostavljaju svoje podatke i ne razmišljaju o njima da li oni mogu biti zloupotrebjeni?! Čak i ne znaju koji podaci bi mogli biti zloupotrebjeni. Na internetu je prisutno hiljade e-mail adresa i naziva, na dark webu jedna košta dolar ipo.. Neki spamer kupi 10-15 hiljada adresa samo naziva da bi mogao slati spam. To je najbanalniji primjer. Ljudi će se na svakom forumu registrovati sa svojom e maila dresom ili još gore, registrovat će se sa svojim passwordom koji je isti kao od e maila, pa kad neko provali taj forum i dođe do baze podataka, onda doće i do prave maila drese. Milion je opcija, sigurnosna pitanja itd.. Poznatiji primjer “umrijet će ti neko ako ne odgovoriš na pitanja“...klasični primjer skupljanja e maila za spam.. ljudi su sujevjerni, kliknu replay.. a tamo neko skuplja mail adrese za spam ili još gore za virus itd..

P: Kako djecu uvesti na ispravan način u svijet ekrana?

O: Tokom korištenja tehnologija kod djece posebno, ali i kod odraslih raste nivo adrenalina. Adrenalin je nus produkt, endorfin, krajnji produkt je dopamin-hormon zadovoljstva. Otprilike, kad djeca traže igru, djeca traže adrenalin. Vi njima ponudite adrenalin kroz mobitel, kroz bilo šta, on se igra raste endorfin, dopalim se luči hormon zadovoljstva. To možete vidjeti kod djece kad se oduzme mobitel, automatski je ljuto, razdraživo i šuti. Pao je nivo adrenalina ispod normale i onda treba vremenski period da dođe na svoje, 45 minuta po nekim istraživanjima. Tako i kod odraslih, kad je nekom dosadno, uzme mobitel i čita vijesti. Ostavi taj mobitel, za tri sekunde uzima taj mobitel znajući da neće biti promjena. Njegovo tijelo traži uzbuđenje, traži adrenalin, traži nešto novo, odnosno dopalim hormon zadovoljstva. Djeca žive u digitalnm dobu. Njima ne treba zabranjivati korištenje tehnologija, jer oni žive taj život. Mi njih posmatramo kroz našu prizmu odrastanja, tradicionalnu gdje mi nismo imali tu mogućnost. I mi ne možemo shvatiti u potpunosti kako je? Sve zavisi od godišta do godišta. Šta se tu dešava kad se igraju igrice?! Osnovno je da treba razgovarati o opasnostima.

Mnogo je tih opasnosti, nemoguće je sve predvidjeti. Sa djecom treba razgovarati, spustiti se na njihov nivo razmišljanja. Interesovati se šta to njih zanima na internetu? Pa im polahko, uz skladu sa uzrastom, da im se paranoja ne bi stvorila kod djece objašnjavaš kako postupati, ako te neko nepoznat kontaktira. Najgora su seksualna zlostavljanja, s druge strane sistem, mi to radimo

predaješ po školama, djeci, roditeljima. Razgovor je najbitniji od svega toga. Postoji i kontrola računara to su oni softveri za nadzor korištenja djeteta, i to je dobro. Eh sad tu je rasprava ulazim li u intimu svog djeteta?! Kada bi znali sa ove strane što mi znamo, sa strane istražitelja šta se to sve dešava pojeli biste mobitel od djeteta a ne zabranili... Razgovor je najbitniji. Cyberbuling je rasprostanjen. Treba razgovarati, obavezna su preventivna djelovanja policije i ostalih organizacija koji se bave edukacijom djece, da djeci ukažeš na krivično djelo i na posljedice njihovog postupanja. Kod djece nije razvijena empatija, što je veoma bitno, ona se uči kroz život. I oni u velikoj mjeri, barem prema mom radu uopšte ne znaju šta rade. Ne znaju za posljedice, oni reaguju u momentu samo da od sebe otklone opasnost. Ne znaju da će roditelj saznati. Dakle, nije razvijena empatija i ne znaju za odgovornost. Škola i roditelji i svi trebaju se uključiti u sistem zaštite djece. Najviše nam nastradaju djeca koja nemaju sagovornika u kući pa traže sagovornika na nekoj drugoj strani. Ili oduzme se mobitel, roditelj misli da je uradio pravu stvar. Djevojčica od drugarice nastavi koristiti telefon. Bitno je napomenuti šta djeca traže, djeca traže i uzbuđenje i igru. Mi njima ne možemo uzeti, ali im možemo ukrasti vrijeme ono koje će provesti u digitalnom svijetu. Provođenje vremena sa roditeljima, sa porodicom širom, kroz sport igru, možeš im ukrasti vrijeme, nevalja im oduzeti. Govorili smo o posljedicama oduzimanja. Da ne govorim o socijalizaciji, ako nemaš Instagram, Snapchat ti si odmah autohton, socijalizacija nula. Ti si ono seljak, seljanka. Primjer na koji sam nailazio u grupama viber, fešnguru u razredu, sedmi razred je neka djevojčica. I onda određuje kako će se ko oblačiti u razredu i kako se obukao i izbace iz grupe djevojčicu koja nema istu odjeću, iz finansijskih razloga, ali oni je izbacuju iz grupe. Eh sad, svako dijete, osoba na svijetu prihvata stvari drugačije. Neko dijete će izvršiti samoubistvo, neko će pobjeći od kuće, neko će ušutiti povući se u sebe, depresija, anksioznost... neko će prihvatiti sa „briga me“. Svaka osoba riječi i postupke prihvata na drugačiji način. Cyber nasilje sve zavisi od profila djeteta ili odrasle osobe, nisu samo djeca podložna tome. Sve zavisi kako se nositi sa tim, kad se desi, kako će roditelj postupiti. Obično oduzmu, istuku dijete, ali bi trebalo razgovarati sa djetetom, tražiti profesionalnu pomoć, psihoterapeuta.

Mi imamo ograniciranu organizaciju koja saraduje sa nama, ona ima psihoterapeuta, mi svaki put kad dođu, kad imaju neki problem, mi pošaljemo i dijete i roditelja kod psihoterapeuta da se radi sa njima na način da ih se uči odnosno da im se kaže kako će postupati u tim i tim situacijama. Obično nije tako u stvarom životu, idu uvijek da nekog traže sa druge strane, tuku i obiju..

P: Mladi ljudi na društvenim mrežama, ima li tu nasilja?

O: Ja mogu reći svoj lični stav, osnovni problem u Bosni i Hercegovini je korupcija i nepotizam. Zbog korupcije i nepotizma loša je ekonomska situacija. Loša ekonomska situacija, dokazano stvara radikalizam, najčešće. I naša djeca i omladina nemaju mogućnost putovanja, studiranja po inostranstvu, da upoznaju različitosti itd. Oni su zatvoreni u grupe, socijalne grupe i obično su tu, vrte se i pod utjecajem su medija i foruma. I kad odete na neki portal i uđete na komentare maloljetnici, mlađi, punoljetnici, kad vidite, eh to je rezultat opšte ekonomske situacije. Da bi trenirali u Bosni i Hercegovini bilo koji sport, mora se platiti 40KM, 50KM, 120KM, 150KM... To roditelji nemaju. Koliko god mi mislili, mi Bosnu i Hercegovinu gledamo kroz veće gradove, mi u policiji imamo priliku posjećivati manje sredine kojih je više nego gradova, pa tek onda upoznate stvarno stanje, osnovni problem je korupcija i nepotizam koji se prelijeva i razara društvo i našu djecu zatvara u torove, oblikuje im umove u skladu sa potrebama...

Primjer: dijete od pet godina više vizuelno pamti nego audio. Kod nas nema nikakve cenzure, svako ima svoju istinu, svi pričaju šta hoće, imamo mi regulatornu agenciju koja ne radi posao u vezi toga i dijete prolazi pored televizije a djeca sve pamte. Ja na predavanjima roditeljima dajem primjer malog migranta koji se utopio na obali. I svi roditelji su zapamtili. Što ste zapamtili? Izuzetno stresna fotografija. Zamislite sada kad dijete, tinejdžer gleda takve slike u kontinuitetu i prima takav sadržaj, šta se u njegovoj glavi dešava? On je tabula rasa. Djeca, tindžežeri. On se formira kao ličnost, ali ličnost pod utjecajem tehnologija, koje nikakve cenzure nema. Sad već dijete od 10 godina može klasičnu pornografiju gledati na internetu, klanja, ubijanja, igrice gdje se glava odsjeca, igrice u kojima možete silovati djevojku, ubiti policajca, odsjeći ruku, nogu. I to su popularne igrice među tinejdžerima. Ukoliko dijete nema ispušne ventile na drugoj strani, samo je okrenuto tome. Otprilike, za dvije godine dobit ćete ono ako idete ciljano, da mu mozak oblikujete, pamet, pod utjecajem masovnih medija, u onom gdje se on fokusirao u tom smjeru.

P: Sve je više izazova na Tik-Toku. Bilo je i smrtnih slučajeva, šta možemo uraditi kao društvo?

O: Djeca traže igru, dijete traži uzbuđenje, traži igru. To je uvijek bilo. Penji se na trešnju, da uzmeš od komšija. Treba preventivno djelovati, kampanje, mediji, non-stop pričati na ovu temu. Djeci treba ukrasti vrijeme, odnosno odvojiti kao roditelj dio vremena. Ovdje je kaos jer se ljudi bore da prežive. Sistem, preventivno djelovanje i što više takmičenja. Ne mora to biti fudbal...

P: Slučaj u susjednoj Srbiji potresao je cijeli region. Slična dešavanja su počela i u našoj državi, šta raditi?

O: Copy-cate (kopi ket) uvijek će biti. Eh sad, profil ličnosti. Pričali smo djeca odrastaju u digitalnom dobu, empatija nije razvijena, svi faktori koji utječu na profil čovjeka. Trigger je bio dovoljan. Nakupe se razni faktori koji utječu na ponašanje/formiranje ličnosti i jedan okidač. Sigurno je dan/dva/tri bio neki okidač koji je njega zabolio duboko i aktivirao sve to što je on maštao i prije. Plus, utjecaj medija. U Bosni imate sigurno takvih osoba među mladom djecom, koja će se sa njim identifikovati. Treba prilika, treba oružje, ako nema oružje mogao bi napraviti molotovljev koktel, šta bi mogao sa njim uraditi.. I na to sve dodaj slavu. Danas djeca su slavna na internetu, na tik-toku. Koliko ima pregleda vamo/tamo. Ništa se to ipak ne razlikuje od života u kojem smo mi živjeli. Mi smo imali spomenare, otvoriš, upiši mi se u spomenar. Društvene mreže su zapravo spomenar.

P: Hakerski napadi su prisutni, kako se zaštititi?

O: Malver je virus pa se zaključaju podaci pa se poslije traži. To je najčešće. Najpoznatiji je taj plan između Kanade i Amerike... Ostalo su prevare putem interneta. Spamova ima. Nema apsolutne zaštite, trebali bi imati specijalističku jedinicu za cyber odbranu. One imaju sisteme koje kontrolišu vladine itd.. jedinice koje vrše prikupljanje podataka u svijetu o potencijalnim opasnostima, pa kad se desi napad, ti njega napadneš i uništiš, poaktivno djelovanje. To bi bio otprilike sistem kako se radi, uspostavljanje cet timova gdje se propiše šta ko radi, šta se štiti, kako se štiti, podizanje standarda i usklađivanje standarda, zaštite informacione structure sa EU standardima. Postoje standardi za sve i moguće je to odraditi i doraditi, skupo jest, ali je isplativo dugoročno..

P: Kome se možemo obratiti u slučaju cyber nasilja?

O: Federalna uprava policije stoji na raspolaganju uvijek. Dan/noć mi imamo dežurne istražitelje. Trudimo se da opravdamo naše postojanje. Mi ćemo dati posebnu pažnju u zaštiti djece koju smo stavili kao prioritet. To je najranjivija kategorija stanovništva.

7.4 Primjer anketnog upitnika:

DIGITALNA (NE)STVARNOST U BOSNI I HERCEGOVINI

Poštovani,
moje ime je Selma Melez i ja sam studentica Fakulteta političkih nauka na Odsjeku za komunikologiju, usmjerenje Odnosi s javnošću. Pred Vama se nalazi anonimni upitnik u svrhu pisanja magistarskog rada na temu "Digitalna (ne)stvarnost u Bosni i Hercegovini."

Hvala Vam što izdvajate svoje vrijeme i na taj način učestvujete u istraživanju.

Za sve dodatne informacije možete mi se obratiti putem maila: selmamelez13@gmail.com ili putem društvenih mreža.

Lijep pozdrav,
Selma Melez

SPOL *

- Muško
- Žensko

GODINE *

- 15-17
- 18-24
- 25-31
- 32-38
- 39+

STEPEN OBRAZOVANJA *

- Nezavršena osnovna škola
- Završena osnovna škola
- Završena trogodišnja srednja škola
- Završena četverogodišnja srednja škola
- Završen fakultet
- Magisteriji i doktorat

Dalje

Izbriši obrazac

II DIO UČESTALOST UPOTREBE TEHNOLOGIJE DIGITALNIM MEDIJIMA

OD TEHNOLOGIJE KORISTIM *

- Kompjuter
- Tablet
- Laptop
- Pametni telefon

KOLIKO ČESTO KORISTIŠ INTERNET? *

- manje od sat vremena
- 1-2h
- 3-4h
- 5h i više

KOJU DRUŠTVENU MREŽU NAJVIŠE KORISTIŠ?

- Facebook
- Instagram
- Tik-Tok
- Snapchat
- My space
- Twitter
- Ništa od navedenog

KADA IZAĐEM SA DRUŠTVOM KORISTIM TELEFON (Ukoliko ste izašli sa prijateljima na piće, da li koristite telefon konstatno)

- Uvijek
- Samo kada je nužno/pozivi i slično

DRUŠTVENE MREŽE KORISTIM ZBOG: *

- Komunikacije sa porodicom i prijateljima
- Interakcije sa drugim ljudima
- Da bih bio/la u trendu
- Zbog svega navedenog
- Ne koristim društvene mreže

DA LI PROVJERAVATE SVOJE RAČUNE NA DRUŠTVENIM MREŽAMA ČIM SE PROBUDITE? *

- Da
- Ne

DA LI PROVJERAVATE SVOJE RAČUNE NA DRUŠTVENIM MREŽAMA NAVEČER? *

- Da
- Ne

[Natrag](#)

[Dalje](#)

[Izbriši obrazac](#)

PERCEPCIJA ISPITANIKA O ZNAČAJU DIGITALNIH MEDIJA

KAD MI SE TRAŽE PODACI NA INTERNETU UVIJEK OSTAVIM IME I PREZIME, MAIL ADRESU *

Da

Ne

OSJEĆAM SE LIJEPO KAD PROČITAM GOVOR MRŽNJE U KOMENTARU BILO GDJE NA INTERNETU *

Da

Ne

MLADI LJUDI SVAŠTA PIŠU NA DRUŠTVENIM MREŽAMA JER IM JE DOSADNO *

Da

Ne

U SLOBODNO VRIJEME TRENIRAM MOZAK *
(Treniranje mozga podrazumijeva: čitanje, računanje, kritičko promišljanje. Nije potrebno sve raditi, makar jednu aktivnost)

Da

Ne

DA LI SU DRUŠTVENE MREŽE ZAMIJENILE PRIJATELJE U STVARNOSTI? *

Da

Ne

ZADOVOLJAN/A SAM SA SVOJIM ŽIVOTOM *

Da

Ne

UKOLIKO ZAISTA ČITAŠ PITANJA, PRESKOČI OVO

Da

Ne

Pred Vama se nalazi lista tvrdnji koje se odnose na opći osjećaj sebe. Označite u *
kojem je stupnju tvrdnja tačna za Vas.

1-potpuno netačno

2-uglavnom netačno

3- ni tačno ni netačno

4- uglavnom tačno

5- potpuno tačno

	Potpuno netačno	Uglavnom netačno	Ni tačno ni netačno	Uglavnom tačno	Potpuno tačno
Digitalni mediji utječu svakodnevno na moj život	☐	☐	☐	☐	☐
Bez društvenih mreža moj život je nezamisliv	☐	☐	☐	☐	☐
Zahvaljujući društvenim mrežama dobro sam infromisan/-a	☐	☐	☐	☐	☐
Bio/la sam izložen/a određenoj vrsti nasilja putem interneta	☐	☐	☐	☐	☐
Društvene mreže imaju utjecaja na moje stavove i mišljenja u društvu	☐	☐	☐	☐	☐
Bez influensera ne znam ništa kupiti sam/a	☐	☐	☐	☐	☐
Kad pročitam nešto na društvenoj mreži obavezno potražim izvor infromacije	☐	☐	☐	☐	☐
Online portale smatram vjerodostojnim	☐	☐	☐	☐	☐

Natrag

Podnesi

Izbriši obrazac

Google nije izradio niti podržava ovaj sadržaj. [Prijava zloupotrebe](#) - [Uvjeti pružanja usluge](#) - [Pravila o privatnosti](#)

Google Obrasci

O AUTORICI RADA

Selma Melez rođena je 1999. godine u Sarajevu. Završila je Prvu gimnaziju u Sarajevu. Kao srednjoškolka bila je učesnica projekta razmjene učenika u Njemačkoj. Jedan period provela je u Friedrichshafenu gdje je usavršila jezik i upoznala njemačku kulturu. Bila je dio projekta „Saradnja je budućnost naša“. U trećem i četvrtom razredu srednje škole bila je dio predstave „Rođeni u pogrešno vrijeme“, te dio ekipe filma „Gymnasium's roses“. Govori tri strana jezika: engleski, njemački i turski. 2016. godine bila je dio tima dječijeg programa „TeenArena“ na Sarajevo Film Festivalu. Nakon srednje škole, pokreće razne PR projekte, te postaje PR određenim organizacijama u Kantonu Sarajevo. Jedna od njih je Šahovski savez Kantona Sarajevo. U simulaciji „Obrazovanje koalicije u multietničkoj državi“, učestvovala je 2019. Godine, gdje je usavršila pregovaranje o obrazovanju koalicije i vlade u zamišljenoj multietničkoj državi. Iste godine pridružuje se internacionalnoj humanitarnoj i razvojnoj Češkoj nevladinoj organizaciji „People In Need“ gdje je aktivno radila na poboljšanju statusa osoba sa invaliditetom u društvu. Bila je članica projekta „Moj posao“ (ekonomsko osnaživanje osoba sa invaliditetom) i kordinatorica kampanje „Želim biti dio društva“. Od kraja 2020. godine do januara 2023. godine bila je novinarka i reporterka u Redakciji informativnog, dokumentarnog i sportskog programa Hayat televizije. Stekla je znanje i iskustvo u oblasti televizijskog novinarstva. Uspješno je donosila priče za Vijesti u 7, emisiju „Otvoreni studio“ i „Dobar dan BiH“. Jedna je od autorica filma „Ljiljani zlatni“ koji se emitovao na Hayat televiziji. Dobitnica je novinarskih nagrada za teme “Uloga medija i medijskog izvještavanja u jačanju mira” i za najbolji novinarski tekst za priču o procesu pristupanja BiH u Evropsku uniju za 2023.godinu. Nagrađena je za najbolju društveno-odgovornu priču na projektu “Media Incubator” u saradnji sa Goethe Institutom o ekonomskom osnaživanju osoba sa invaliditetom :”Ne mogu pokušati ako mi ne daš priliku”. Jedna je od autorica priče „Ruke koje čitaju“. Učesnica je projekta Mainstreaming Humanity in Western Balkans: From Education to Reconciliation (HUMAIN) i jedna je od autorica teksta “Život na terminalu (ne)vidljivi svijet apartridije”. Aktivno istražuje medijski svijet (posebno u Bosni i Hercegovini).

Odsjek za komunikologiju

Naziv odsjeka i/ili katedre:

Predmet:

Magistarski rad

IZJAVA O AUTENTIČNOSTI RADOVA

Ime i prezime: Selma Melez

Naslov rada: Digitalna (ne)stvarnost u Bosni i Hercegovini

Vrsta rada: Završni magistarski rad

Broj stranica: 95

Potvrđujem:

- da sam pročitao/la dokumente koji se odnose na plagijarizam, kako je to definirano Statutom Univerziteta u Sarajevu, Etičkim kodeksom Univerziteta u Sarajevu i pravilima studiranja koja se odnose na I i II ciklus studija, integrirani studijski program I i II ciklusa i III ciklus studija na Univerzitetu u Sarajevu, kao i uputama o plagijarizmu navedenim na web stranici Univerziteta u Sarajevu;
- da sam svjestan/na univerzitetskih disciplinskih pravila koja se tiču plagijarizma;
- da je rad koji predajem potpuno moj, samostalni rad, osim u dijelovima gdje je to naznačeno;
- da rad nije predat, u cjelini ili djelimično, za stjecanje zvanja na Univerzitetu u Sarajevu ili nekoj drugoj visokoškolskoj ustanovi;
- da sam jasno naznačio/la prisustvo citiranog ili parafraziranog materijala i da sam se referirao/la na sve izvore;
- da sam dosljedno naveo/la korištene i citirane izvore ili bibliografiju po nekom od preporučenih stilova citiranja, sa navođenjem potpune reference koja obuhvata potpuni bibliografski opis korištenog i citiranog izvora;
- da sam odgovarajuće naznačio/la svaku pomoć koju sam dobio/la pored pomoći mentora/ice i akademskih tutora/ica.

Mjesto, datum

Potpis
